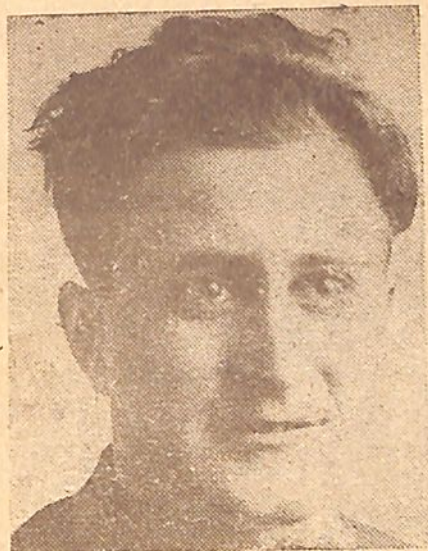

891 - 99

P - 82

113

113

ՀՐԱՉՅԱ ՔՈԶԱՐ

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԵԱՆ

291.99
R- 82

ՊԵՏՅՐԱՏ
1 9 3 4

891.99

Բ-82

ՀՐԱՉՅԱ ՔՈԶԱՐ

6 NOV 2011

պ.

Վ Ա. Հ Ա. Ն Վ Ա. Ր Դ Յ Ա. Ն

(Վիպակ)

191

1528

37

Գառ. խմբ. Սուր. Հարությունյան
 Սրբազրեցին՝ Ս. Փարսադանյան և Մ. Քեչյան
 Գլավիկա 8-30, պատվեր 774, հրատ. 2962, տիրած 2000
 Գրադարանի տղարան, Յերեվան

ՎԱՀՍՆ ՎԱՐԴՅԱՆ

ՀԱՎԵՏ ՍԻՐԵԼԻ ՎԱՐՍԻԿԻՆ

Յերրորդ որն եր, ինչ պառկում եր նա այդ
 խշխշան ներքնակի վրա: Վառ չեր իհարկե:
 Ամեն անգամ շարժվելիս, յերբ ներքնակը խըշ-
 խըշում եր, նրան թվում եր, թե մի հաճելի բան
 և կատարվում: Խոտով լցված ներքնակը ծած-
 կըված եր մաքուր, սպիտակ սավանով: Փա-
 փուկ, նույնիսկ աղայական անկողինը թողնե-
 լով, նա այժմ պառկում եր խոտի ներքնակին,
 բայց ամենևին տհաճ բան չեր զգում դրանից:
 Ամոթ ել կլինեք, յեթե զգար: Դա ի՞նչ դժվա-
 րություն եր, վորին նա դիմանալ չկարողա-
 նար:

Յեվ յերրորդ որն եր, ինչ պառկում եր նա
 այդ ներքնակի վրա ու չեր թաղվում մեջը:
 Իրենն այդպես չեր: Թաղվում եր նա իր ներք-
 նակում ու վայրկենապես դադարում առորյա-
 յի վորևե բանի մասին մտածելուց: Ընկղմում
 եր իր փափուկ ներքնակում և թվում եր թե
 ողի մեջ և պառկած: Վոչ թե անկողնակալի ա-
 ռաճղականությունն ու փափուկ անկողու, այլ
 ողում ճոճվող ճլորթի մեջ եր զգում իրեն:

Այդպես եր յերեք որ առաջ, իսկ հիմա

այդպէս չե: Պատկում ե նա խշխշացող ներքնակի վրա ու դեռ պետք ե պառկի 10 ամիս 27 որ ել: Ընդամենը 11 ամիս ե, բայց 3 որն արդեն անցել ե:

Նա միամյակ ե... Մի տարի յե մնալու բանակում:

Պատկած ե նա հիմա խոտե ներքնակի վրա: Վաղուց արդեն բոլորը քնել են: Շրջվում ե անկողնում, ստիպում ե ինքն իրեն քնել, խփում ե կոպերն ուժով, բայց վորքան ճիգ ե գործ դնում, քնի թմիրն այնքան հեռու յե փախչում նրանից: Այդպիսի քաշում ե գլխին: Այդպէս նա աչքերը կծածի լույսից ու հեշտ կքնի: Բայց մի քանի րոպե հետո ելի յետ ե գցում նա աղյալն ու նայում ժամացույցին:

— Ծո՛ւ, սատանան տանի, յես չսովրեցի ժամի 9-ին քնել: Մեկ, յերկու, յերեք.— արդեն յերեք ժամ ե անցել ժամի 9-ից,— բարկանում ե նա ինքն իր վրա և այս անգամ ակնապիչ նայում առաստաղին, կարծես մի աննկատելի կես ե փնտռում այնտեղ ու չի գտնում:

Լուսամուտը բացվում ե քաղաքի գլխաւոր փողոցներից մեկի վրա: Այդ լուսամուտից ուշ յերեկոյան նայում ե նա փողոց: Նա մոռացել ե, թե յերեք ժամում քանի անգամ ե ձգվել դեպի լուսամուտը՝ փողոց նայելու: Ամեն անգամ դուրս ե նայում հետաքրքրական մի բան տեսնելու ակնկալությամբ, բայց դատարի փողոցի լուսթյունն ե ընկճում նրան: Վորքան կուղեր ազատ լինել նա, թեկուզ այդ դատարի

փողոցում աննպատակ թափառելու: Բայց վաղ եր դա, յերբ նրան թվում եր, վոր յերկրի բոլոր մարմինները կարող եյին իր քմահաճույքների շուրջը պտտվել. ինչպէս քամու մեջ ընկած փոշու ու թղթի մանր կտրոնները: Իսկ այժմ նա չգիտեր թե ինչո՞ւ, թվում եր, վոր ինքն ել, վորպէս փոշու մի հատիկ, կամ թղթի մի կտոր՝ պտտվում ե ահա այն մարդու քմահաճույքի շուրջը, վորը յերեք մահապալ այն կողմն ե պառկած իրենից:

Չորանոցի ավագի քմահաճույքի շուրջը:

Նրան չեր թույլատրվում քաղաք դնալ: Յերևի այդ եր պատճառը, վոր նրա ուղեղում չարունակաբար մի միտք եր պտտվում: Ինչպէս ամբողջ ուժով աշխատում եր նա քնել, այդպէս ել աշխատում եր ազատվել այդ մտքից: Բայց մի քանի րոպե միայն կարողանալով ուրիշ բանի մասին մտածել, ելի վերադառնում եր նա նույն մտքին: Այդ միտքը մղում եր նրան դեպի քաղաք, դեպի փողոցները: Յեւ այդ, ամենից առաջ այդ միտքն եր նրան արթուն պահում ժամերով: Քիչ եր մնում, վոր նա կոչմարի յենթարկվեր:

Ինքն ել արդեն չգիտեր, թե ինչու սկսեց դրա մասին մտածել, թե ինչպէս և ինչից այդ միտքն հղացավ իր ուղեղում ու ներծծվեց ուղեղի բոլոր ծալքերի մեջ:

Չկարողանալով քնել ու ազատվել այդ ճնշող մտքից, նա ջղաձգորեն ելի յետ նետեց աղյալը: Յետ նետեց և այս անգամ նստեց ան-

կողնում: Վոչ վոք չարթնացավ: Լուսամուտից նա տեսավ գունատ լուսինը, սառն ժպիտը դեմքին: Լուսամուտից վերցրեց տետրակը և անկողնու վրա դնելով, դրեց այդ որվա որագրի շարունակությունը:

«Գիտեմ, վոր անհարմար ե սա գրել թղթերիս մեջ, բայց վորովհետև գիտեմ, վոր միայն յես պետք ե կարդամ գրածներս և վոչ մեկ ուրիշը, ուրեմն՝ կարող եմ գրել:

Յես, իհարկե, հարյուր տոկոսով հավատում եմ Լյուբայի, իմ Լյուբինկայի հավատարմությանը: Ինչպե՞ս կարող ե պատահել, վոր նա բացի ինձանից ապրի ու չնչի ուրիշով ել...

Բայց վորտեղից այդ միտքը դուրս մըտավ: Կարծես արդեն հավատում եմ այդ սին մտապատրանքին: Հավատում եմ, վոր յեթե քաղաք դուրս գամ, առաջին պատահած փողոցում Լյուբային կտեսնեմ մի ուրիշի հետ թե՛ վանցուկ: Լյուբան կկարմրի, ցնցումով թևը կպոկի նրանից ու աչքերի պղտոր արտահայտությամբ ինձ կնայի: Ինձ ծանոթ, կամ անծանոթ տղան ել կվախենա ինձանից ու Լյուբայից հեռու կքաշվի: Իսկ յես վոտքս գետին կղարկեմ, կբարկանամ Լյուբայի վրա, յերբ նա, այդ տղան արդեն գնացած լինի, ու յետ կգամ: Լյուբան կգա յետևիցս, կխնդրի ինձ, վոր կանգնեմ: Յես կկանգնեմ: Լյուբան հայացքով ներողամտություն կը հայցի ինձնից: Յես, վորպես պատիժ նրա այդ գողունի արար-

քի, նրա շրթունքները պինդ կկծեմ և նա յեւ չի ասի:

— Թու, անամոթ, հիմա՛ր, եղպես բա՞ն կանեն...

Սրա մասին, յերեք ժամից ամէլ ե, ինչ սրա մասին եմ մտածում: Հիմար բան ե, իհարկե: Կարծես մանիայով եմ բռնված: Բարկանում եմ ինձ վրա, վոր այսպիսի ստոր մտքերով ե լցվում գլուխս մեկի մասին, վորը վարդադույն հույսի պես քաղցր ե ինձ համար ու վարդի չափ ել սիրելի:

Ժամանակն անցնում ե:

— Вроще, — ասում եմ ինքս ինձ, — враще ամոթ ե, ինչպես ես թույլ տալիս քեզ: Բայց մի քանի վայրկյան հետո՝ ելի նույն միտքը: Մի քանի վայրկյան հետո՝ ելի դուրս եմ նայում լուսամուտից՝ արդյոք հենց այս փողոցում չե՞մ տեսնի նրան»...

Ուշ գիշեր եր: Շատ ուշ: Առաստաղի սպիտակ ֆոնի վրա նրա աչքին յերևացող սիււլետներն ու ֆիգուրները դառնում եյին խաթամուժ, ձուլվում իրար, սև, դեղին ու կանաչ գույնի դժերով փոփում առաստաղին, ապա՝ առաստաղը սվաղվում եր խառնիճադանճ դույներով:

Ուշ գիշեր եր: Լսում եր նա կողքին քնած ընկերների չնչառությունը: Ահա մեկը: Փրսփրսում ե: Կարծես գաղտնիքներ ե հաղորդում իր կողքի մահճակալի վրա պառկածին, վոր

ուրիշները չլսեն: Ինչպես յերևում է, քնի մեջ խոսելը նրա սովորությունն է:

Կիսաբաց լուսամուտից սառ ողն ալիքներով ներս եր հորդում դուրեկան թարմությամբ: Սրտերն ու ժամացույցն իրենց զարկերով հաշվում եյին հալվող ժամանակը: Արդեն ծանրանում եյին նրա կոպերը: Մի քանի րոպե հետո նա արդեն քնած կլիներ: Բայց մի վատ դժացմունք ծանրությամբ նստել եր նրա սրբտին:

Քնեց նա, այդ վատ զգացմունքը սրտում, այնտեղից նա դուրս վանել չկարողացավ նրան:

Քաղաքի ուշ աշունն եր: Չմեռնամուտը: Նրան թվում եր, վոր յեթե արևի սրտի ջերմն է տաքացնում յերկիրը, ուրեմն անսահմանության չափ մեծ մի մաղով ձյուն եր մաղվում արևի սրտին: Դրա համար ել թուլանում եր արևի սրտի ջերմության ուժը և արևը չեր այրում:

Նա արվեստի յերկրպագու չեր լինի, յեթե այդպես պատկերներով չմտածեր: Յեվ, յեթե կուզեք, հանուն այդ պատկերների յել նա չուզեց ողտվել իր արտոնությունից: Կարող եր մի վկայական ներկայացնել, վոր հիրավի Լյուբան հզի յե և կազատվեր բանակի ծառայությունից: Բայց չուզեց: Չուզեց, վորովհետև

այդ տասնումեկ ամսվա կյանքը ստեղծագործական վոզեւորության հորդահոս մի աղբյուր կլիներ նրա համար: Այդպես եր մտածում նա և այդ հույսերն ել նրան մինչև իսկ թույլ չտվեցին մտածել իր՝ բանակից ազատվելու արտոնությունից ողտվելու մասին: Հրաժարվել այն մտահղացումներից ու վորոշակիորեն ուրվագծվող հեռանկարներից, վորոնք բանակ դալու հետ եյին կապված, կնշանակեր արվեստից հրաժարվել: Իսկ դա տգիտության պես անտանելի բան կդառնար: Տգիտությունն ամենաանհանդուրժելի բանն է նրա համար, նա տանել չի կարողանում տգիտությունն ու տգեղ մարդկանց:

Այդ որն արևի ճառագայթներն հաղիվ եյին տաքության թեթև մի ալիք ստեղծում նրա մաշկի տակ: Այդպես եր լինում, յերբ Լյուբան թեթևորեն շոյում եր նրա ճակատը, յերբ ձեռքը նա չեր հպում ճակատին: Յերբ հպում եր Լյուբան իր ձեռքը նրա ճակատին, արևի ամբողջ կրակը նրա կրծքի մեջ եր լցվում:

Այդ որն արևի ճառագայթները հաղիվ եյին ջերմի թեթև մի ալիք ստեղծում: Արևը սառցի կյորակ մի դանդաղածի պես չորում եր բաց գորշագույն ամպերի ծալքերի միջով՝ դեպի ներքև: Քաղաքի շենքերն ու լուսամուտների փեղկերը ներկվել եյին դեղինով: Լսում եր նա քաղաքի հիմնական պողոտայի՝ ծառերի չոր ճարճատյունը: Տերևաթափը վերջացել եր և քամուց իրար կաշող ճյուղերը չոր ճարճատ-

յուն եյին արձակում: Նա ուշ յերեկոներին, յերբ մարում եյին գեղին շողերն հեռու հորի-
զոնի վրա, ունկընդրում եր այդ ձայնը և կտոր
ներ արտասանում Սերգեյ Յեսենինից:

Այդ որն ել այդպես եր: Նա մտածում եր,
կարծես տխրում: Հայացքը հառելով վերջա-
լույսի արնադույն ամպերին, բարձր, ինչպես
արտիստը, արտասանում եր «ցնծա արվեստա-
դետ— նկարիչ, ի՞նչ սքանչելի պատկերներ
են»...

Արտասանում եր, ապա թիկնած լուսամու-
տին սուղվում եր մտքերի մեջ ու այս անգամ
կրկնում նույնը, բայց քեղմ ձայնով: «Ի՞նչ
փառահեղ պատկերներ են»...

Ելի յերեկոյ եր: Արդեն յերկու ժամ եր
անցել այն ընթացից, յերբ նա յսել եր: «Քնել,
պարտադիր քուն ե հայտարարվում»:

Քնել եյին բոլորը, բացի նրանից: Նա ելի
արձակել եր իր խոհերի կծիկը:

Սենյակը կիսախավար եր: Հրամանով ե-
լեկտրական լույսը պեռք ե վառ մնար մինչև
առավոտ:

Բայց վորովհետև նրա ներվոզիական
ախտեմը լույսին չդիմանալու առանձնահատ-
կություններ ուներ, վորից զուրկ եյին մյուս-
ների ներվերը, յերբ քնեցին, նա ելեկտրական
լամպը թղթով փաթաթեց:

— Ուրեմն հրամանի խախտում կատա-
րեցի, ծիծաղո՞ւ գալիս ե... — ծիծաղեց նա ջթի
տակ և քաշեց տետրն անկողնու տակից:

«Սենյակը կիսախավար ե, իսկ խավա-
րում միտքն ավելի արագ ե թռիչքներ գործում:
Այդպես ե ասել չգիտեմ վոր գրողը: Իսկապես,
վոր այդպես ե: Իմ միտքն հիմա յերևակայու-
թյունիցս ել արագ թռիչքներ ե գործում մա-
նավանդ, յերբ աչքերս հառում եմ առաստա-
ղին ու սևեռակի պես դամում մի կետի:

Ընթերցող, ասում եմ ինքս ինձ (վորով-
հետև դրածիս ընթերցողը միայն յես կլինեմ),
ընթերցող, դու պատկերացրու կիսախավար մի
սենյակ, շարքով ու կանոնավոր դրված քսան
մահճակալ ու յուրաքանչյուրի վրա՝ քնած յե-
րիտասարդ մի մարդ: Մի քանիսի դեմքին հող-
նույթ ե նստել: Այսոր մենք չորս ժամ շարքա-
յին վարժություններ ենք արել: Իսկ մյուսները
ժպտում են, կարծես ինչ վոր յերանության
հույսով են քնել: Մեկն ահա, լավ ե անունն ա-
սեմ Հրայր Քարամյանը, քնած ժամանակն ել
ցույց ե տալիս, վոր մտքի մարդ ե: Խելոք ու
իմաստալից արտահայտությամբ լեցուն ե նրա
կիսաթափուր:

Մտքներն ալիքներով են լցվում ուղեղիս
մեջ. բոլորը քնած են: Արթուն ե մնացել միայն
մեկը, խոհերով, խորախորհուրդ մտքերով ու
գեղեցկություններով ապրելու համար, կամ՝
ավելի ճիշտ ե ասել, նրանով տանջվելու ելի մի
քանի ժամ: Դա յես եմ: Յերեկո, կիսախավարի
մեջ այդ պատկերը: Յեվ յես ասում եմ ինքս
ինձ. «ցնծա, նկարիչ ինչ փառահեղ պատ-
կեր ե»:

Աղէյալի տակից դուրս մնացած գլուխս
պետք է այնպէս նկարեմ, վորպեսզի զգացվի,
վոր նա խորհող ու զգացող արվեստագետի
գլուխն է, վորպեսզի նկարը դիտելիս իմանան,
վոր կարմիր բանակում, վորպէս հասարակ,
այո՛, հասարակ բանակային, անգամ արվես-
տագետն է մտնում և վոր արվեստը վոչ միայն
հասկանալ, այլև կատարելապէս յուրացնել կա-
րող է նաև հասարակ, այո՛, հասարակ բանա-
կայինն էլ, ինչպէս որինակ յես և ինչպէս
Հրայր Քարամյանը:

Ինչ լավ, վոր յես նրա հետ միասին ընկա:
Ինձ չհաշված՝ նա միակն է մեզ մօտ, վոր հաս-
կանում է արվեստից: Կարծեմ նույնիսկ գրում
է: Ու, բացի դրանից, ինչքան էլ համակրելի
ընկեր է: Իմ առաջին տպավորութիւնն է այդ
և համոզված եմ, վոր չեմ հուսախաբւի: Ան-
կարելի յե, վոր յես նրա մեջ վատ բան տես-
նեմ:

Հրայրի ժպիտը...

Յես պետք է նկարեմ նրա դեմքը, անպայ-
ման պետք է նկարեմ նրա մշտած ծաղ դեմքը:
Այդ առիթ կ'իլինի, վոր մենք ամէլի մտերմա-
նանք: Յեմ ինչքան էլ հեշտ ծանոթացանք»...

Ու նա հիշում է, թէ ինչպէս ծանոթացավ
Հրայր Քարամյանի հետ, աշխատում է չմոռա-
նալ դեպքի մանրամասնութիւնները:

Յերկուսով մի հին բանակայինի հետ բաղ-
նիք եյին գնում: Դեռ քաղաքացիական հա-

գուստներով: Նա Քարամյանին եր նայում ու
չէր կարողանում հիշել, թէ վորտեղ է տեսել
նրան: Դեմքը՝ ծանոթ է, այդ դեմքի դիմա-
դծերը նա տեսել է շատ անգամ, նույնիսկ կար-
ծես հարազատ են այդ դիմադծերը: Մի քանի
անգամ նա փորձեց հարցնել Քարամյանին, թէ
արդէոք իրեն չի՞ ճանաչում, բայց վորպեսզի
ինքը մտածի ու գտնի, չհարցրեց: Վերադար-
ձին, յերբ գինվորական համազգեստ եյին հա-
դել, նա արդէն մոռացել էր, վոր վորոշել է Քա-
րամյանից հարցնել նրա ով լինելը: Համազգես-
տից նա և՛ տհաճ բան եր զգում և՛ ամաչում:
Հանկարծ վորեւէ ընկերուհի այդպէս չտեսնի՞
իրեն, այդպէս կոպիտ սապողներով, կաշվե
հաստ ու լայն գոտիով, կոմունարական մինչև
ականջները: Մինչ նա մտածում էր, վոր մի
քանի քայլ հետո նրբափողոցով կանցնեն ու ել
վոչ վոքի չի հանդիպի, Քարամյանը հարցրեց.

— Դուք վո՞րտեղ եյիք աշխատում:

— Յե՞ս, — հարցրեց նա, — ինչո՞ւ յեք
հարցնում:

— Ձե վոր մենք միասին ենք լինելու,
պետք չե՞, վոր ծանոթանանք:

— Ինչո՞ւ չե, ինչո՞ւ չե, վրա բերեց նա
չփոթված, — Վահան Վարդյան, յես նկարիչ
եմ, նոր եմ ավարտել:

— Հա՞, — ժպտաց Քարամյանը:

Վարդյանը թեթևացել էր: Արդէն նրբա-
փողոցով եյին գնում, և բացի դրանից, վերջա-
պէս առիթ յեղավ, վոր նա Քարամյանի հետ

խոսի, ճանաչի նրան: Վարդգյանը մտածում էր, վոր հերթն իրենն է, վոր հիմա յեղ ինքը պետք է հետաքրքրվի Քարամյանով: Հենց այն(ե, նա ուղում էր խոսել, յերբ տեսավ, վոր դիմացից գալիս է իր նկարիչ ընկերը: Դեռ մի քանի քայլ հեռվից ժպտում էր նա: Վարդգյանը ժպտով պատասխանեց նրա ժպտալուսն: Յեղ ի՞նչ: Յերբ մոտ յեկավ, ընկերը, փոխանակ Վարդգյանի ձեռքը սեղմելու, առաջին անգամ սեղմեց Քարամյանի ձեռքը, իսկ Վարդգյանին բարեկց սովորականի նման:

— Բանակայի՞ն դարձաք, Հրայր, — հարցնում էր նա Քարամյանին, Վարդգյանին անուշադրության թողնելով, — լա՛վ ե... .

Վարդգյանի աչքերում սառել էր զարմանքը: Ինչպես է, վոր իր ընկերն այդքան մտերիմ է Քարամյանի հետ, իսկ ինքը նրան չի ճանաչում: Ո՞վ է Քարամյանը: Ինչո՞վ է զբաղվել նա նախքան բանակ գալը:

Վորպեսզի գոհացում առ իր մեջ ծագող այդ հարցերին, նա յետ ընկավ մի քանի քայլով, ընկերովից Քարամյանի մասին հարցնելու:

— Ո՞վ է դա, — հարցրեց նա աչքերը կկոցած, Քարամյանի յետևից նայելով:

— Ինչպե՛ս, չե՞ս ճանաչում, Հրայր Քարամյանն է:

— Այսինքն ո՞վ է Հրայր Քարամյանը:

Ընկերը մի քանի խոսքով պատմեց, թե ով է Հրայր Քարամյանը: Այդ ծանոթացումն ավելի ուժեղացրեց Վարդգյանի ցանկությունը՝

Քարամյանի հետ խոսելու: Վարդգյանը միայն չհասնելու Քարամյանին, մտքում կրկնելով:

— Ուրեմն արժի, արժի Հրայր Քարամյանի հետ մտերմանալ: —

Նա յերկար չարչարվում էր վորևէ հետաքրքրական նյութի շուրջ խոսք բանալ, բայց չէր գտնում այդ նյութը: Ի վերջո հարցրեց.

— Ի՞նչ եք կարծում, ինձ թվում է, վոր տխուր չի լինի, չե՞. — Քարամյանը քմծիծաղով ժպտաց:

— Ի՞նչ եք ասում տո՛, — պատասխանեց Քարամյանը. — իհարկե՛ չէ:

... «Ձե, յես անսպասան պետք է նկարեմ նրա այնպես լավ առնական դեմքն ու նրա ժպիտը» — մտածում էր Վարդգյանն այդ րոպեյին: Բայց ինչ տգեղություն կլինի նկարի մեջ: Վարյանը հանկարծ զգաց դա: Յեթե նկարի գորանոցը, պետք է նկարի նաև Հովոյին: Նա Քարամյանի կողքի մահճակալի վրա յե պառկում: Ի՞նչպես Վարդգյանը կարող է նկարել նրա հիմարական արտահայտություն ունեցող դեմքը: Վարդգյանը չի սիրում տգեղությունն ու տգիտությունը:

— Տգիտությո՞ւն... չէ վոր տգիտությունը թշնամի յե գեղեցկությանը: Յեթե ընդունակ ես պարտելու գեղեցկությունը, ընդունակ յեղիր նաև տգիտությունը չհանդուրժելու, — ասել է նա բազմիցս իր բաժակահառուրում շիկահեր և մատնոցների չափ քթեր ունե-

ցող աղջիկներով շրջապատված քեֆասեղանի առաջ.— կորչի տգիտությունն ու տգեղությունն հանդուրժող միտքն եւ,— յեզրափակել ե նա իր խոսքը աղմկալի ծափերից հետո, և ազահությամբ մինչև մրուրն ըմպել ե հեղուկը։ Այդպես ե ասել նա։ Իսկ հետո, ամիսներ, տարի հետո, սովորել ե դրանց ավելացնել։

— Ո՞վ ե ասել, վոր մեր իդեոլոգիան ել դա չի պահանջում...

Արդեն ժամի մեկն ե և դեռ վարդյանը քնած չե։ Անքնությունից դմբում ե նրա գլուխը։ Գլվուն ե լավում գորանոցի լուության մեջ։ Ասում են, վոր դա անցնող ժամանակի ձայնն ե։

Վարդյանն աչքերն անթարթ հառել ե առաստաղին։ Այն ի՞նչ լուսանկար ե առաստաղին փակցված, վոր նայում ե վար, ուղիղ նրա աչքերի մեջ... Լուսանկարը մեծանում ե։ Վարդյանն արդեն փակել ե իր աչքերը։ Բայց խըփած աչքերով ավելի պարզ ե յերևում լուսանկարը։ Ապա այդ լուսանկարը դառնում ե կենդանի դեմք, կենդանի դեմք՝ աղջկական դալթակողով ժպտող շրթունքներին։ Սեւաչյա աղջիկ, թուխ խոպոպներով գեղեցկուհի, դո՞ւ յես այդ։ Այո՛, դա Լյուբան ե... Ժպտում ե նա, վոր այսի վրա ելի յերևա փոսիկը։ Խորամանկ Լյուբա։ Չե՞ վոր այդպես Վահան Վարդյանն ավելի չատ ե համբուրում քեզ։ Ժպտում ե Լյուբան և աչքերը փակած, Վարդյանը տեսնում ե նրա այտերի նուրբ մկանների այն խրճիկներին կծկվելը, վոր այնքան փորձել ե ու նկարել չի

կարողացել։ Հիմա ինչքան լավ գտել ե։ Կկարողանա նկարել նրան, նկարել այնպես, վոր նկարը լինի ինքը, կենդանի ու չարաճճի Լյուբան, չար աչքերով, այսի փոսիկով, Ժպտացող շրթունքներով ու թուխ խոպոպներով...

Բայց Վարդյանը բացում ե աչքերն ու ճեմակ առաստաղն ե միայն յերևում կիսով չափ ծածկված այն սովերով, վոր լամպին փաթաթված թուղթն ե գցել նրա վրա։

Լյուբան չկա...

Վարդյանն սթափվում ե։ Նա հիշում ե ինչ-վոր մի այդպիսի պատրանք ուրիշ անգամ ել։ Այդ յե՞րբ եր։ Յե՞րբ։

Ո՛ր, տարիներ են անցել, ջրեր են հոսել։ Վահան Վարդյանը տասնևհինգ տարեկան եր, յերբ առաջին անգամ համբուրեց աղջկա, մեկն այն աղջիկներից, վորոնք մատնոցի նման փոքր քիթ ունեն, բայց ունեն չեկ վարսերի դեզ, կլոր դեզ, ինչպես սոճու փնջածև սաղարթը։

Վահան Վարդյանը չի հիշում, թե ինչպես նա տասնևինգ տարեկան դարձավ։ Հիշում ե միայն, վոր մինչև տասնևինգ տարեկան դառնալը մի անգամ փոքրիկ մի աղջկա մերկացրեց ու թքեց նրա վրա, վոր դրա համար պապան նրան ծեծեց։ Հիշում ե, վոր իրենց սենյակում, յերբ այնտեղ վոչ վոք չկար, նա սեղանի տակ մտցրեց հարևանի աղջկան, տասը տարեկան աղջկան ու ինքն ել այնտեղ մտավ... վոր դրա համար ել մամայից ծեծ կերավ։ Բայց իսկա-

կան, առաջին համբույրը նա համարում է այն համբույրը, վոր քաղեց փնջածև սաղարթի նման մազեր ունեցող խարտյաչ աղջկա քաղցր շըրթունքներից: Այդ ժամանակ նա տասնևհինգ տարեկան էր: Այդ ժամանակ նա առաջին անգամ զգաց, վոր ինքն արու մարդ է և դործ ունի կնոջ հետ: Այդ ուրը նա սուլելով գրոսնեց քաղաքի փողոցներում մինչև ուշ գիշեր, իսկ յերբ անկողին մտավ, չկարողացավ քնել: Յեղավ ըրպես, վոր նա վոչ քնած էր, վոչ արթուն: Ահա թագնված է նա, այն աղջիկը, բուլվարի փըսփըսող սոսնիկների տակ, թագնվել է մեղրածոր ժպիտը շրթունքներին: Վահան Վարդյանը նրան այդ ժպիտի պես քաղցր խոսքեր ասաց աղջկա մայրենի լեզվով և ամուր դրկեց: Ամուր դրկեց, շրթունքները հպեց նրա աչքերին և արթնացավ: Վոչ վոր չկար իր սենյակում: Պապայի ու մամայի սենյակում լույսը վառվում էր: Վահան Վարդյանն այդ ուրը չքնեց մինչև լուսադեմ և այդ ուրն ել սկիզբն է նրա իսկական կյանքի: Նրանից առաջ Վահան Վարդյանը կյանք չի ունեցել, նա ինքն այդպես է համարում:

Հինգ տարիներ հոսեցին այդ ուրվանից: Այդ հինգ տարում այնքան փորձություններ ունեցավ նա, վոր բոլորը վերհիշել չի կարող, մանավանդ, վոր նրանցից չատերը դատապարտելի յեն: Այո, ինքը Վարդյանը դատապարտում է իրեն իր պատանեկության այնպիսի սխալների համար, ինչպես որինակ այն սխալի, վոր

ինքը թղթախաղում տարվել է իր գեղեցկուհի սիրուհուն: Թղթախաղում տարվել է և վորովհետև նա խաղի մեջ կեղծ չի յեղել, խուսափել է սիրուհուց, վոր ընկերը մտերմանա նրան: Այդպես էլ վարվել է ընկերը: Բայց ինչի են հարկավոր դրանք, ինչու Վարդյանը դրանք վերհիշի:

Նայում է Վարդյանն առաստաղին, Լյուբան այնտեղ չկա... և հիշում է նա առաջին համբույրը...

— Որե՛ր... տխրությամբ արտասանում է Վարդյանը:

Յերբ հինգ տարի անցավ առաջին համբույրից, Վահան Վարդյանը թողեց իր մանկության քաղաքը, բոլոր մտերմուհիներին և յեկավ Յերևան: Յեկավ Յերևան, բերելով իր հետ իր անձնական ալբոմը, վորի մեջ կային հեռու քաղաքում մնացած իր բոլոր մտերմուհիները, վորոնց մայրենի լեզուն Վարդյանին ավելի հարազատ էր, քան իր՝ Վարդյանի մայրենի լեզուն: Հին քաղաքումն էր թողել նա և այնտեղից նրան իր հետ բերել նաև քառասուն տարիներ ունեցող, բայց փթթող մի տիկնոջ: Փթթող՝ այդպես է տեսել Վարդյանն այդ տիկնոջը:

Առաջին համբույր... առաջին պատանք... ուշ յերեկո...

Վարդյանն հիշում է բոլորը: Նա յեկավ մանկության քաղաքից այնտեղ թողնելով բոլոր շիկահեր մտերմուհիներին: Նոր քաղաքում

նա տեսնում եր թխահեր աղջիկներին ու վառ-
վում եր իր մանկության քաղաքի կարոտը: Ա-
միսներ եյին անցել: Վահան Վարդյանն արդեն
նոր մտերմութիւններ ուներ, բայց դեռ լսում եր
նա չիկահերներին քրքիջը հին քաղաքի բուլվա-
րում...

Մի օր, նա ծանոթացաւ թուխ խոպոպիկ-
ներով մի աղջկա հետ: Հին քաղաքից բերած
ճարակությունները չոգնեցին: Բայց չկոտրվեց
Վահան Վարդյանի համառությունը: Շարաթ-
ներն անցան անողուտ: Վահան Վարդյանը հա-
շիվ պահանջեց ինքն իրենից:

— Սիրահարված եմ, թե ամեն անգամվա
նման ե,— հարցրեց նա ու անմիջապէս պա-
տասխանեց իր հարցին:

— Ինչպէս յերևում ե, սիրահարված եմ:—
Յերբ արդեն վորոշել եր, հանդիպեց ու ասաց,
վոր ինքը խաղ չի անում, վոր ինքը սիրում ե և
վորոշել ե ամուսնանալ նրա հետ: Դրանից հե-
տո ինչքան Վահան Վարդյանն զգում եր, վոր
չահում ե նրա վստահությունը, այնքան յեր-
ջանիկ եր յերևում ինքն իր աչքին:

Վարդանն ելի ուղում եր քնել, բայց շատ
եր ցանկանում, վոր ելի կրկնվի պատրանքը:
Աչքերը նա ամուր խփում եր, վոր ելի տեսնի
Լյուբային առաստաղի վրա: Չեր յինում:

— Քաղցր պատրանք, առաջին համբույր...
սեր...— մրմնջաց Վարդյանն ու աղբյւրը քաշեց
գլխին: Մեկ ել նա բացեց գլուխը, նայեց ա-
ռաստաղին:

Լյուբան չկար...

Ծանրացել եյին Վարդյանի կոպերը: Նա
գլխեր, վոր մի քանի րոպէ հետո քնած կլինի:
Շոյեց նա գլուխը: Ամեն անգամ նա կարծում
եր թե մազերի յերկար փնջերը պետք ե հետ
տանի, բայց մերկ գլուխն եր շոյում:

Այդ օրը Վարդյանը քնեց տաղտուկ զգաց-
մունքով: Մի քանի ժամ հետո, հեղուկ մետա-
ղի պէս ծանր նրա ականջը պետք ե լցվեր զո-
րանոցի ավազի ձայնը:

— Արթնանա՛լ...

Յերկու—յերեք օրում Վահան Վարդյանն
այնքան մտերմացաւ Հրայր Քարամյանի հետ,
վոր արդեն պատմում եր նրան իր անձնական
կյանքի բոլոր դեպքերը: Քարամյանը սիրով
լսում եր նրան: Լսում եր նրան ու քաջալերող
ժպիտով ժպտում: Վահան Վարդյանը վողկու-
րում եր դրա համար և պատմում եր առանձին
մի շուքով: Սակայն վորքան Վահան Վարդյա-
նը շուտ էր իր պատմությունների մեջ, Հրայր
Քարամյանն այնքան ժպտաւ եր: Նրա ժլատու-
թյունը հաճախ նյարդայնություն եր ստեղ-
ծում Վարդյանի մեջ:— Ի՞նչ մարդ ե տո՛ւ, բա
դա չի՞ ապրել, վոր վոչինչ չի պատմում,—
հարցնում եր Վարդյանն իրեն ու բացասաբար
գլուխը տարուրերում, սատանա՛ն տանի...:

Մի անգամ Վարդյանը Քարամյանից կար-
դալու դերք խնդրեց: Քարամյանը շտապում եր
ինչ վոր տեղ: Ասաց, վոր իր պայուսակում
գրքեր կան, Վարդյանը կարող ե ինքը նայել

ու վերցնել: Յերբ Քարամյանը դուրս եր գնում, Վարդյանը անհամբեր մարդու շտապողակա- նությամբ բացեց նրա պալուսակը: Գրքերի վրա բացված եր խառն ձեռագրերի մի տետրակ: Նայեց նա ձեռագրին, կարգաց առաջին տողերը և կռահելով թե ինչ կարող ե լինել, վայրկենա- պես ձեռագիրը թաղցրեց: Չլինի՞ թե Քարամյա- նը վերադառնա և ձեռագիրը չտա կարդալու: Գրքերի մեջ դնելով ձեռագիրը, իբր թե ինքը, Քարամյանն ե այնտեղ թողել, Վարդյանը դո- րանոցից դուրս յեկավ լենանկյուն գնալու: Ճանապարհին նա կրանար ու կկարգար յեթե չվախենար, վոր կարող ե մատնվել իր անքա- դաքավարության մեջ, վոր առանց թույլտվու- թյան ձեռագիրը վերցրել ե կարդալու:

Լենանկյունում քաղաքապետնք կար: Հազիվ ե նա հիշում: Խորհրդային իշխանու- թյանը հանձնված հակամանջութական դորքե- րի մասին եյին խոսում: Պարապմունքից Վար- դյանն այնքան բան ե հիշում, ինչքան մանուկ որերին տեսած իր յերազների բովանդակու- թյունից: Յերկուան ել հիշում ե նա աղոտ ու կցկտուր, աղոտ, ինչպես մեզը:

Մի քանի անգամ պարապողը հանդիսա- վոր կերպով լռեց ու նայեց բոլորին: Դա լռու- թյուն ստեղծելու նշան եր: Վերջին անգամ յերբ նա այդպես արեց, վոչ մի փափսուկ չկար: Պետը միայն Վահան Վարդյանին եր նայում: Վարդյանը գլուխը բարձրացրեց ու հանցան-

քում բռնվածի մեղավորությամբ նայեց պե- տին:

— Ընկեր Վահան Վարդյա՛ն, պարապ- մունքի ժամանակ կարդալ չի կարելի,— ուղ- դակի նկատեց պետը: Վարդյանը գիրքը ծալեց ու դրեց սեղանի տակը, իր ծնկների վրա: Ա- շակերտական տաբլիների նրա խաղն եր դա:

Մինչև պարապմունքի առաջին ընդմի- ջումը գլուխը կախած ծնկներին, իբր թե այդ- պես զսում ե, Վարդյանը կարգաց Քարամյանի ամբողջ ձեռագիրը: Իսկ պարապմունքի յերկ- րորդ մասից մինչև վերջն այդ ձեռագրի մասին եր մտածում: Դրա համար ել նա պարապմուն- քի նյութից այնքան բան ե հիշում, վորքան մանուկ որերին տեսած իր յերազների բովան- դակությունից: Յեվ ընդհակառակը, Քարա- մյանի ձեռագրի բովանդակությունն այնքան թարմ ե նրա մտքում, վորքան Բրոդսկու՝ Ռադ- մահեղավոխական Խորհրդի նիստի նկարը, նկար, վորին Վահան Վարդյանն այնքան հա- վանել ե ու սիրում ե:

Յերբ պարապմունքը վերջացավ պետն սպասեցրեց Վարդյանին:

— Դիտե՞ք, ընկեր բանակային,— սկսեց նա լուրջ ու մի առանձին նշանակութուն տա- լով իր խոսքերին,— պարապմունքի ժամանակ դուք անուշադիր եյիք: Այդպես չի կարելի: Կարմիր բանակայինը պարտավոր ե իմանալ քաղաքական բոլոր հարցերը: Չեզ ավելի պետք ե հայտնի լինի դա, քան մյուսներին: Չեմ ա-

սում թե ոտմաններ կարդալը վատ բան է, բայց պարապմունքի ժամանակ պետք է միայն լսել, կարմիր բանակայինը...

Վահան Վարդյանն այս անգամ ել այնպես չեր լսում պետին, ինչպես պետը պահանջում էր:

Այնպես է խոսում հետս, կարծես յես նրա աչակերտը լինեմ, համոզողի տոնով, ասացեք խնդրեմ—վրդովվում եր նա ինքն իր մեջ:

— Ներողություն, յես լսում եյի,—պատասխանեց Վարդյանը, բայց, զգաց, վոր պետը տեսնում է իր կեղծելն ու հաստատուն տոնով, յերկրորդ անգամ կրկնեց.

— Ազնիվ խոսք, յես լսում եյի, ընկե՛ր պետ:

— Բազար չանենք, ընկե՛ր Վարդյան,—պատասխանեց պետը կտրուկ,—դուք կարդում եյիք,—ապա նա սիրալիր ժպտաց, վորով ուղում եր ասել, վոր ինքը խորամանկ է և ներողամտությամբ է վերաբերվում:

Վարդյանը գլխիկոր դուրս յեկավ լենան—կյունից ու զորանոցը մտնելով, մտածեց մի անգամ ել կարդալ ձեռագիրը:

Յեվ հիմա թարմ է Վարդյանի մտքում ձեռագրի բովանդակությունը, ինչպես Բրողսկու նկարը: Իսկ այսոր Վարդյանն ելի անդրադարձավ այդ ձեռագրի բովանդակությանը, վորովհետև այսորվա քաղաքապամունքին Հովոն յերևաց իր բութ ուղեղով: Իսկապես, վոր բռի: Հովոն Վարդյանի մեջ մտքերի կա-

պակցություն ստեղծեց Քարամյանի ձեռագրի մասին մտածելու: Ձեռագիրը... չե՞ վոր այդ ձեռագիրն ահադին լույս սփռեց Քարամյանի կյանքի վրա, նա ցույց տվեց թե ինչո՞վ է ապրում ու հուզվում Քարամյանը: Ձե՞ վոր հենց դա յեր Վահան Վարդյանին հետաքրքրողը:

Վարդյանը նստել եր այդորվա որագիրը գրելու, բայց շուտ եր տալիս Քարամյանի ձեռագրի արտագրության թերթիկները: Փորձեց նա ցած դնել դրանք և մատիտը վերցնել գրելու, բայց չարեց: Ապա, վերցնելով մատիտը, սկսեց որագրի առաջին տողերը:

«Լավ է, վոր այսոր որագրի փոխարեն Քարամյանի ձեռագրի արտագրությունը կլեյով կպցնեմ այս թղթին: Հետո, տարիներ հետո, յերևի կկարդամ և շատ բաներ կհիշեմ, շատ բաներով կապրեմ, ինչպես առհասարակ զգայուն մարդը կարող է ապրել անցյալի անվերադարձ, բայց հենց դրա համար ե՛լ ավելի հուզող քաղցրություններով ու դառնություններով:

Ահա Քարամյանի ձեռագիրը: Ինչպես յերևում է, դա մի կտոր է մի մեծ գործի, վորը պետք է գրի նա».—

«Մայրս, լեռների ու կիրճերի կայտառ մի
յեղջերու, բարակիրան մի հովվուհի, առաջին
անգամ յերկունքի մեջ է յեղել հազար իննը
հարյուր տասը թվին: Ու նրա այդ առաջին
յերկունքից ծնվել էմ յես, հազար իննը հա-
րյուր տասը թվին: Մորս կաթով մեծանալուց
հետո, յես կյանքի թույնն էմ ըմպել ու կաթի
պես քաղցր է թվացել ինձ այդ թույնը, յերբ
դեռ մանուկ էմ յեղել, ապա՝ լեղու պես դառն,
յերբ պատանի յեմ դարձել:

Անցել են ժամանակի միավորները: Կտրը-
տել էմ յես աղայի տված տասներկու զույգ
տրեխները վեցը տարում, և վերջին զույգ
տրեխի թելերից բռնած, ցեխոտ տրեխը աղա-
յի դեմքին էմ խփել: Ու յերբ կոմ յերխտական
ստաժս անցել է յերեք տարուց, քաղաք էմ հա-
սել սովորելու:

Ելի անցել են ժամանակի միավորները և
ահա յես քսաներկու տարեկան էմ:

Մի ամիս հետո բանակ էմ գնալու...

Ուզում էմ, վոր ամիսը դառնա վայրկյան,
վոր ժամանակն իրենից արագ հոսի, արագ,
ինչպես իմ բնախոսական ու գիտակցական ա-
ճումը, ինչպես իմ յերկրի աճումն ու թափը:

Մի ամիս հետո յես բանակ էմ գնալու...

Գարուն եր: Ծաղիկները փթթում եյին:
Ծաղիկները փթթում եյին, վոր ծանրությամբ
որորվեն նրանց վարսանդները: Ամառ է, հասել
է կյանքն իմ մեջ ել, հասուն մրգերի պես, հա-
սուն հասկերի պես իմ մեջ ել հասել է կյանքը:
Գարուն եր, փթթեցին ծաղիկները—այդ իմ
կյանքի պատանեկության տարիներն եյին:
Ամառ է, ծանրությամբ որորվում են վար-
սանդները, այդ իմ կյանքի ախորն է:

Ու մեկ ամիս հետո յես բանակ էմ գնալու:

Ավելի հուզիչ ու ազնիվ բան կարո՞ղ ե լի-
նել, քան այն, յերբ սրախողողում ես, արյուն
թափում, վոր վերջ տրվեն բոլոր, բոլոր սրա-
խողողումներին, վոր աշխարհում արյան ել
վոչ մի վտակ չֆշա...

Յես կարմիր բանակ էմ գնալու սրի, հրա-
ցանի ու գազի գործածման արվեստը սովորե-
լու, հրաման կատարելու ու հրամայելու: Այդ
իմ պարտքն է: Չե վոր հովվուհի յե ինձ ծնել
է յես սնվել էմ այն դառնությամբ, վոր կյանք
է կոչվում, ու սնվում էմ այն քաղցրությամբ,
վոր կյանք է կոչում:

Յես չեմ տեսել յերեկը: Յերեկվա մա-
սին մարդիկ ու գրքերն են պատմել ինձ: Յես
նոր կյանքի հետ էմ բուսել ու նրա հետ էմ ա-
րագ աճում: Բայց թե ի՞նչ բույս եր սնվում
յերեկվա հողում, թե հողը վո՞ր արևի ջերմն
եր իր մեջ քամում, այդ գիտեմ յես: Յես գի-
տեմ, թե ինչ եր զգում ու ինչ եր մտածում յե-

բեկվա մարդը: Յես գիտեմ, թե ինչ զգացումներով եր բանակ գնում յերեկվա մարդն էլ:

Յես մտածում եմ այդ մասին և հանկարծ հիշում եմ ընկեր Ակորին: Ընկեր Ակորին եմ հիշում ու մի անմոռաց յերեկո:

Անմոռաց յերեկո...

Վեց ամիս առաջ եր դա, բայց վեց տարի հետո յեւ այսօրվա նման կհուզի ինձ այդ յերեկոն:

Խորը ձորերով խշշում եր ջուրը: Արեւը վաղուց կնճռոտ սարերի սապատալոր մեջքերից դեպի վար եր գլորվում: Ստվերը սև ու թափանցիկ սավանի պես փռվել եր կիրճերի վրա: Թփուտների սոսափյունն եւ ջրի խշշոցի հետ հոսում եր ձորով. գարունը շնչում եր լիաթոք, բուրում եր գարունը:

Կնճռոտ, ինչպես սարերը, և մթադնած, ինչպես ամպող յերկինքը, գետի ափին, քարի վրա մեզ մոտ նստել եր Ակորը: Ուղիղ յերկու ու կես անգամ ինձանից շատ գարուններ եր տեսել նա ու վորպես տարիների վաստակ, կրճքին ուներ կարմիր ժապավենով փաթաթված մի շքանշան: Պղնձի դեղին ու փայլվիլուն մի կտոր մի ափից մյուսի մեջ նետելով, նստում եր նա հեռուն ու խոսում մեզ հետ:

— Ա', ճուտեր, ասում եք թե խի՞ չեք պլանները կատարում, բա իմ ասած եդ անփութությունը վոր չլի, չենք կատարի: Բա Նիկոյի վախտը եդ ջահելներն աշխատեյ են խազեյինի հմար, վոր եսոր եյ մեր արտադրու-

թյունի զադրն իմանա՞ն... Ե', ճուտեր ջան, լավ ա, վոր հենց չեք տեսել...

— Բայց, ախար, ընկեր Ակոր, հասակավոր բանվորներից եւ կան, վոր դործալքումներ են ունենում:

— Հո յես չթխեցի՞, ա' բալամ, իհարկե, հասակավոր բանվորներից եւ կան: Հին բանվորներից եւ մեկ-մեկ պլանիցներ են մնացել, վոր մեր արտադրութունի զադրը չեն իմանում: Իմ կարծիքով, դուք եդ ասեք, վոր յես սխալ եմ, համա դա իմ կարծիքն ա, դրանք փշատի ծառի պես են, եւ չեն դգվի: Իսկ յերկու յերեք ջահել վոր կան պրոգուլ անողներիցը, կդգվեն: Ճի՞շտ ա...

Ասենք մի քիչ եւ յես եմ փշատի ծառի նման...

Գթի տակ ծիծաղեց Ակորը, ապա թեքվեց դեպի մեզ:

— Ճիշտ ա, մեկ-մեկ յես եւ եմ խմում, համա պրոգուլ չեմ անում:

— Հա, մոռացա, գլխավոր պատճառը արեղիչկեն ա: Ղեկավարությունը խամ ավտոմոբիլ քողի նման գործը զայդին առաջ չի տանում... Հրեն, տեսնո՞ւմ եք, մեկ պեչկին ա վառում եսորվա տեմպի դյուռ ուրը: Ասում են՝ թե եյեքաբական եներգիա չկա: Բա եդ եներգեն չե՞ վոր երեկ կար, եսոր մտա՞վ... ելի ասել եյի հա'...

Ու ընկեր Ակորը զայրուլթով նայեց հեռուն, ձուլաբանի ծխնեղույղից դուրս յեկող

ծխի քուլաներին, վորոնք ծանորեն յերկինք եյին բարձրանում:

— Շան վորդկերանց բանը մարդ չի հասկանում, ինչքան ել ժողովներումը բոս եյուլթյան ես խոսում—եյի են ա ու ելի են: Ասես վնասարարություն ա, դերեկտորը կոմունիստ ա, ասես սխալ ա, բա ըտենց ել սխալ կլի՞ր...

Ընկեր Ակորը գլուխն որորեց ու շարունակեց.

— Ազնիվ խոսք եմ ասում, հենց գաղեթի մեջ ել գցելու բան ա, գրեք...

Մութը խտանում եր ու խշխշում եյին ձորի ջուրը, թիւերը, հողը: Կարծես ամբողջ ձորը լցված եր վճիտ ջրով ու հանդարտիկ ներքե եր հոսում:

Լավեցին աններդաշնակ յերգի ձայներ, ապա արձագանքի հազարաձայն թրթիռները:

Սիրած տղես մի կաղնի ծառ,
Եսոր կարմիր բանակ գնաց,
Ենքան սիրուն, ենքան պայծառ,
Վոնց վոր՝ սրած դանակ գնաց:

Յերգում եյին ամեն մեկն իր համար:
Յերգում եյին տղաներ ու աղջիկներ: Ամբողջ ձորը յերաժշտությամբ եր լցված:

Ընկեր Ակորը խորը շնչեց, այնքան խորքից, վոր կարծես հառաչեց:

— Տեսնո՞ւմ եք, ինչ են անում մեր լակոտները:

— Ովքե՞ր են դրանք:

— Տասը թվականի ծնվածները: Պարտապնունքից են գալիս: Հմիկվանից սովորում են, վոր բանակ գնան քիչ ու միչ հասկացած. դա՛ ա՛... աշխարհք ա, ե՛լի...:

— Բայց ինչո՞ւ դու հառաչեցիր, ընկեր Ակոր:

— Յանի թե ի՞նչ արի:

— Ա՛խ քաշեցիր:

— Ա՞խ, ախ չե՛, ամա մի բա՛ն ընկավ միտս:

— Ի՞նչ:

— Հե՛չ:

— Իսկապես, ինչ հիշեցիր, ընկեր Ակոր:

— Հին մի բան, հե՛չ:

— Հետաքրքիր ե:

— Ի՞նչ հետաքրքիր, ա՛չի, սալդաթ գնալըս եր...

— Պատմիր լսենք, ընկեր Ակոր:

— Ի՞նչ պատմեմ, ա տղա, են ընկավ միտըս, վոր մենք լացով ու շիվանով ինք սալդաթ գնում, իսկ մեր ես լակոտներն ու իրենց սիրած աղջկերքը յոթ ամիս առաջ են ուրախանում ու յերգով ասում թե՛ յարո կարմիր բանակ գնաց:

— Լավ չի՞, վոր այդպես ե:

Ընկեր Ակորը հանդիմանությամբ նայեց մեզ:

— Բա լավը չի՞. ել հեղափոխությանն ինչի՞ հմար արինք, վոր լավը չլի, հլա դրա-

նից ել ստալայի, նրանք գիր ու զարամ ել կսովորեն:

— Իսկ դուք հին բանակում չեյի՞ք սովորում:

— Բա չեյինք սովորո՞ւմ, իհա՛րկե սովորում եյինք:

— Ի՞նչ եյիք սովորում:

— Ինչ եյինք սովորո՞ւմ, սովորում եյինք ... թաղավորի կնդա անունը, մենձ ու պուճուր աղջիկների անունը, ու ով գիտի, հազար ու մի դհենց մատրարաղ բաներ...

Ընկեր Ակորի շրթունքների վրա խաղաց բաղմախորհուրդ մի ժպիտ: Մի առանձին վայել ստացած աչքերով նա մեղ նայեց ու հարցրեց.

— Թե վոր ուղում եք, մի բան կպատմեմ, տեսնում եմ, վոր հետաքրքրվում եք:

— Պատմիր, ընկեր Ակոր, պատմիր:

— Լա՛վ, պատմեմ: Եղ վոր ասում եմ, ոռւսի ու յապոնացու կռվից առաջ եր: Սալ-դաթ գնացի: Համա ոռւսերենից մենակ յերկու խոսք եյի իմանում՝ մեկը վադեն եր, մեկն ել խլերը: Մին աչքը պուճուր, մինը մեծ մի ոֆիցեր ունեյինք, կգար ու կասեր.

— Նու կա, Ակոր Սարկիսով, կա՞կ իմյա յեվո վիսոչիստովո իմպերատորա վսերասիսկովո, — յանի թե, ի՞նչ ա թաղավորի անունը: Յես նրանց եղ քաղաքապետները բալարար չեյի, համ ել ոռւսվարը լավ չեյի իմանում, ասում եյի.

— Իմյա յեվո վիսկոստովո վսեսեոսկի Նի-կալայ Ալեքսանդրովիչ Ռոմանով. — յանի թե թաղավորի անունը՝ Նիկալայ Ալեքսանդրովիչ Ռոմանով ա, համա խոսքերս լավ դուքս չեյին պալի ու մի քանի պլետ եյի ուտում:

— Մի որ ել եղ մատրարաղ շան վորդին եկավ թե՛

— Սարդիսով, կա՞կ յեյո, յեվո չի, հա՛, յեյո, վելիչեստովա իմպերիատրիցա վսեսեոսիսկովո, — յանի թե՛ ի՞նչ ա թաղավորի կնդա անունը:

— Կարացիմ ասեմ: Ասեցի ու թողեց գնաց: Հմի միտս չի, Մարիա յե՞ր, թե՛ դահրումար: Մի որ ել, ելի եղ ոֆիցերն եկավ ու եղ բոլորը հարցնելուց հետո, հարցնում ա. —

— Կա՞կ իմյա պերվոյ նասրեդնիցի յեվո վելիչեսե, ու հետեվին ել մյուս խոսքերը. — յանի թե՛ ի՞նչ ա թաղավորի մենձ աղջկա անունը: Եղ մեկը մտիցս գնացել եր: Չորս պլետ կերա, սիրտս դաղվեց: Միրտս դաղվեց, իսկ շան վորդի քոռ չորս պլետը բալարար հետաք չարեց ու չորս պլետից հետո յել հարցնում ա, թե ի՞նչ ա թաղավորի մոր ու կնդա անունը: Վախր վատ բան ա, են ել թաղավորի շան վորդի ոֆիցերներին, համա վոր համը շատ են տանում, վախն ել ես մոռանում, սարսափն ել: Եստեղ հերոս ելավ ու հայերեն ուղուց տվի:

— Տո քո թաղավորի մորն ել ըսենց ասեմ... կնդանն ել... մենձ ու պուճուր աղջիկներինն ել... հլա տատինն ել վրեն...

Յստեղ նրա հերան ել ելավ ու յես հետաքը
կորցրի, թե քանի պէտա իջավ գլխիս: Խփեց,
դինջացավ ու ելի հարցնում ա:

— Ի՞նչ ասեցիր, ասում ա:

— Ասում եմ թե ուսավար դու եր, հայե-
րեն ասեցի:

— Սվոլոչ,—ասում ա,—դա շան լեզու
յա, բուսավար պետք ա ասես,—ու մի հատ
ենպես տվեց աչքիս տակը, վոր հազար պեծեր
տեսա: Աչքիս տակը արնոտվեց, կաշին պլոկ-
վեց ու մինչև ետոր ել տեղը յերևում ա, նշան
ա մնացել, ասիսոս լիս չի, վոր շանց տամ...

Ընկեր Ակորը լռեց: Մեկ ել նա խոր շունչ
քաշեց:

— Ես ել նրանց քաղաքապետներն եր: Դե
ա՛րի ու թագավորի կնդան ու աղջկերանց ու-
շունց մի տուր...

Նա կատակով խփեց ուսիս ու ժպտաց
մթության մեջ:

— Եղպես բաներ են ըլում, ճուտեր ջան...

— Դեռ են չեմ պատմում, թե իմ սիրտը
աղջիկը վոնց եր լաց ըլում, վոր ինձ սալդաթ
ին տանում, թե վոնց իմ սալդաթ գնալուցը
մի որ առաջ ձորի մեջը վզովս եր ընկել ու ա-
սում եր թե, ինչ ել անեն՝ ինքը չի թողա, վոր
ինձ սալդաթ տանեն:

— Թող Նազո ջան.—ասում եմ.—խալխը
կտեսնի, ամոթ ա, իսկ նա վզովս ա ընկել ու
չե՛ վոր չե՛, թագավորը դուրսը քարովն ա
տվել, վոր քեզ սալդաթ ա տանում, յես քեզ

չեմ թողա...դե խեղճը ի՞նչ կարար աներ:
Յես մեկ ել նրան են ջահել վախտվա դուվա-
թովս պինդ գրկեցի, պռոշտի արի ու գնացի:
Մեկ ել յես դառնամ, տեսեմ՝ Նազոն գրուխը
մի քարի վրա դրել ա ու լաց ա ըլում: Սիրտս
չկարաց համբերի: Յետ դարձա, մեկ ել գրկե-
ցի ու պինդ պինդ պռոշտի արի: Ուրախացավ
Նազոն, հենց խմացավ թե ել չեմ գնում: Ար-
ցունքը չորացավ Նազոյի կարմիր թշերի վրա:
Ես անգամ յես թողեցի նրան ու առանց յետ
նայելու, վոր չլի թե սիրտս չկարա համբերի,
գնացի:

Ել չեմ պատմում, թե վոնց յես սաղդա-
տութունիցը եկա ու տեսա, վոր հերն ու մերը
Նազոյին դուռով մարդու ելին տվել ու հալա
Նազոն մի տղա յեկ ուներ: Թե վոնց նրա թա-
ղա մարդն ել իմ ջգրու եղ տղի անունը դրել
եր Ակոր: Թե վոնց՝ յես ուզում եյի, վոր եզ
մարթուն սպանեմ, բայց Նազոն չթողեց թե՛
Ակոր ջան, հո չես գժվել, ի՞նչ անենք, վոր
աստոծը եղպես խարաբ արեց մեր բախտը,
բնենց հաշվենք, թե ինձ դչերն են կերել ու դու
չես կարացել ազատես:

Համ ել ի՞նչ...Եղ բոլորն եղպես եր ըլում,
վոր թագավորի ու նամեստնիկների կնանիքը
հետևները լավ հաստացնեն, շատ վոսիու ու
բույանտների մեջ թաղվեն: Համա կերան...

Ամպերը ծածկեցին հորիզոնը: Գոռացին:
Անձրենների առաջին կաթիլներն բնկան մեր
գեմքերի ու թփերի վրա: Գոռացին ձորերն ել:

Գոռացին ավելի խուլ ու խորքից: Տարերքն սկսվում էր:

— Գնա՛նք, — առաջ ընկեր Ակորն ու ծանրությամբ վեր յելավ: Հեռվում յերևում էր ձուլարանի ծխնելույզի կարմիրը, կապույտի ու կանաչի խառը բոցը:

— Ասում են թե խի՞ չեք ուլանները կատարում: Բա ղեկավարութան արեգլիչիկն էր թողնում ա՞, վոր կատարենք, հարկավոր ա, վոր հենց կենսելոմն ել իմանա եզ մասին...

Ապա, կարծես չարունակելով նույն միտքը, ընկեր Ակորն ելի սկսեց խոսել ինքն իր հետ:

— Եղպես եր իմ սարդատութունը: Հիմա հալբաթ վոր ուրախութունով կերթան Կարմիր բանակ ու հլա աղջիկներն ել յերգ կասեն թե՛ յարս Կարմիր բանակ գնաց, քե յարս սիրուն եր, դանակի դայդա սուր եր ու ըդեկց բաներ... Տեսնում եք, ինչ լավ, սիրուն ա պեչիկ բոցը, կա՞րաք համբարեք քանի գույն ա: Են մեկը կարմիր, մեկելը — կանաչ, մեկն ել, են մեկն ել... Գուք ասեք, ձեր աչքերը լավ են ջոկում: Շատ սիրուն ա... Ճիշտ ա, հիմա մեկ պեչիկն Թվալում, բայց եզուց մեկն ել խոտի կեցենք, մյուս որն ել նորը կշինենք: Դրա համար ա, վոր մեր յակոտներին Կարմիր բանակ են ուղարկում: Ուղարկում ենք, վոր մեր արդյունաբերութունի պեչիկն արխային, ապահով ու գյուղ վառվեն: Շուտ քելեք, վոր չթռվենք: ամպերը նոթերը կխտեցին...

Դղրդում էին ամպերը: Ձորերն արձադանքում էին:

Անձրեղ մաղվեց, մեղմ, ապա՝ հորդ կաթիլներով ու մեկեն:

Մեկեն ել դադարեցին յերգն ու նրա արձագանքը՝ իրենց հաղարածայն թրթիռներով: —

Վեց ամիս առաջ եր այդ յերեկոն, բայց վեց տարի հետո յել յես չեմ մոռանա դա: Յեվ հիմա, յերբ մի ամիս հետո բանակ եմ գնալու, հիշում եմ այդ յերեկոն ու Ակորին: Հուշ, վոր լցնում ե ինձ մարտական հույզերով, ազմի զգացմունքներով, շողշողունով, ու փայլիլող սրի կաշոտով: Չե՞ վոր նրանցով մենք արյուն ենք թափելու, վորն աշխարհում վերջին արյունը կլինի, նրանցով մենք արյուն յենք թափելու, վոր աշխարհում ել արյան վոչ մի վտակ չհոսի: Իսկ մենք թափում ենք արյունն այն մարդկանց, վորոնց արյան մեջ վորպես շաքարային նյութեր, ծծվել են միլիոնների միլանները, արյունը, կյանքը...

Աչուն է: Մեկ ամիս հետո, հաղարների հետ, վորոնց հովվուհիները, ղեղջիկուհիներն ու բանվորուհիներն են ծնել՝ փաթաթել ցնցոտիների խանձարուրի մեջ, յես բանակ պետք է գնամ, կարմիր բանակը...»:

Քարամյանի ձեռագիրը սոսինձով իր որագրի տետրակին կպցնելով Վարդյանը մեկ էլ թերթեց այն: Թերթեց ապա ձախ աչքն ու ձախատը ձախ ձեռքի մեջ առնելով, մատիտով խզմեց Քարամյանի ձեռագրի արտագրության տակ:

«Նշանակված «II», մասը չգտա Քարամյանի չեմոդանում: Հետաքրքրական է, թե ի՞նչ կգրեր նա: Բայց բավական է այսօր: Յեթե այսօրվա որագիրս Քարամյանի ձեռագրին է, նա արդեն բոլոր-նոսրի քսան էջի չափ բան է: Վո՞ր որն էմ այդքան որագիր գրել: Քիչ է մնում նկարչությունը թողնեմ ու դրող դառնամ: Լավ է քնեմ: Միևնույն է, առավոտը ժամը 6-ին կարթնացնեն: Հո որագիրը գրելու համար ուշ քնելս հարգելի չե՞մ համարի: Ո՛հ, եղ զինվորական «վերկա՛ց»-ը, վոնց վոր սընդիկ լցնեն ականջիս մեջը: Ասում են պետք է սովորել դիսցիպլինային: Քարամյանն էլ է ասում: Յես ել իհարկե բանակ դալուց առաջ նրա նման կարող եյի խանդավառվել ու այսպիսի բաներ գրել: Բայց... բանն այն է, վոր նա ճիշտ այդպիսի արամադրությամբ է լցված հիմա յեւ, իսկ յես՝ հակառակը, յես զգում եմ այդ:

Ինչո՞ւ:—Դա ինձ դադտնիք է, այդ «ինչու»-ին պատասխանել չեմ կարողանում յես...

— Չե, յես պետք է նկարեմ Քարամյանի այնպես լավ առնական դեմքն ու նրա կիսա-ժպիտը: Պետք է նկարեմ ու իրեն նվիրեմ...

Գրեթե ամեն որ Վարդյանը Հրայր Քարամյանի ձեռագրի մասին է մտածում: Նա յերբեք չի կարողանում մոռանալ այդ ձեռագրի բովանդակությունը: Ինչքան շատ բան ասեց այդ ձեռագիրը նաև իրեն՝ Քարամյանի մասին: Իսկ թե ինչու Վարդյանը մեկ էլ կարդաց ձեռագիրը և այն սոսինձով իր որագրի տետրակին փակցրեց, դա յեւ իր պատճառներն ուներ:

Այդ որ առավոտյան սովորականի նման լավեց ավագի ձայնը.

«Արթնանա՛լ»...

Հինդը բուպեյում հագած, պատրաստ եյին բոլորը: Սկսվեց Փիզկուլտուրայի պարապմունքը: Ամենօրվա պես, Վարդյանը վստահ էր, վոր ամենից հաջող ինքն է քայլում, դուրսը հպարտ, կուրծքը՝ դուրս: Վահան Վարդյանը չէր յերթնում, վոր ավագը դո՛հ է իրենից: Ավագն է կամանդայում ղեկավարում նաև շարային պարապմունքները: Վարդյանը կարծում էր թե Ավագի քեֆը դալիս է իր՝ Վարդյանի իսկական զինվորական կեցվածքի համար: Այդպես էր հավատացած նա, բայց պարապմունքից հետո նա ավագից լսեց այն, ինչը չէր սպասում և լսեց սպասածի միանգամայն հակառակը:

— Ընկեր Վահան,—ասաց ավագը մոտենալով Վահան Վարդյանին,—դու կծկվում ես քայլելիս, թեվերդ լաթի պես թույլ կախում

ես ուսերիցդ, կարծես թե բլուզիդ թեվերը
դատարկ լինեն. գոտիդ ել շատ թույլ ես կա-
պում:

—Ներողութիո՞ւն, ընդհակառակը, —պա-
տասխանեց Վարդյանն այնպես հեվ ի հեվ շըն-
չելով, վոր քթի տակի նոր բուսած չեկ մա-
գիկները շնչից տատանվեցին. —ընդհակառա-
կը, յես վատ չեմ քայլում:

— Վատ ես քայլում Վարդյան, իզուր
պաշտպանվում ես, քայլելիս վոր լուսանկա-
րեն քեզ, լուսանկարդ իսկական կարիկատուրա
կլինի, — բարեկամական տոնով ասաց Քարա-
մյանը, այնպես, վոր Վահան Վարդյանը վո՛չ
միայն չվիրավորվեց, այլև շոյվեց: Միայն մի
բան չի մոռացել Վարդյանը: Դա Սարգսի խալ-
թեխն էր: Այդ ժամանակ Սարգիսն ել մեջն ըն-
կավ թե՛

— Բան չկա, աղջիկներ ճետ շատ աս պատ-
րուշկա արել ու կծկվել, գիտի թե նրանց հետն
ա քայլում. —

Ճիշտ ե, վոր Սարգիսն ել չարամուռ-
թյամբ շատաց այդ, դա Վարդյանն ել հա-
կացավ, բայց ելի վիրավորական բան զգաց
իր նկատմամբ:

Սարգիսը, վոր կամանդայի բանակային-
ներից մեկն էր, շատ եր սիրում Վարդյանին
նյարդացնել: Իսկ Վարդյանը նրան պատաս-
խանում եր արհամարհանքի կարճ խոսքերով:

Այդպես: Կոտրված եր Վահան Վարդյանի
տրամադրությունը, յերբ լենանկյուն մտան:

Սակայն դա չեր կարեորը: Կարեորն այն դեպ-
քնն ե, վոր Վարդյանին հիշեցրեց Հրայր Քա-
րամյանի ձեռագիրը:

Ֆիզիկոպոուրայի պարապմունքից հետո
մտան լենանկյունը: Կամանդայի լենանկյունը
այնքան ել կահավորված չեր, բայց ելի այն-
տեղ կային Ստալինի, Վորոշիլովի, Սմոլինի,
Բուդյոննու և դիվիզիայի քաղբաժնի պետի
լուսանկարները:

Վորոշիլովի լուսանկարը: Հենց ինքը,
Հովո՛ն, շատ անգամ ե կանգնում այդ լուսա-
նկարի առաջ ու խոսում նրա հետ:

— Սիրելի ընկեր Վորոշիլով ջան, իմալ
ա քո քեֆ, լա՞վ ես... Ապա հիմարական հըռ-
հըռոցով թեքվում ե դեպի սղաններն ու ասում.

— Հյա տեսե՛ք, տղերք, յես բսեցի հնկեր
Վորոշիլով իմա՞լ ես, լա՞վ ես, կսա՛ լավ եմ,
Հովո ջան, բայ դո՞ւ իմալ ես...

Պարապմունքն սկսվում ե: Պետն ելի Հո-
վոյի հետ ե զրույցի բռնվում: Այդ զրույց-
ներն արդեն տաղտկալի են Վահան Վարդյանի
համար: Միշտ միեկնույն բանը ե միշտ՝ տար-
բական:

— Քսան յերեք տարեկան ու ալբուրեն,
և, դրանք ել չի հասկանում, դժվար թե դրա
գլուխն ալսուհետե բան մտնի. — մտածում եր
Վարդյանը:

Պետն հարցնում եր.

— Ինչո՞ւ ցարի բանակում բացի կրոնից
ու թագավորի տոհմի պատմությունից ուրիշ
բան չեյին սովորեցնում. —

«Հասարակ հարց. տեսնես այդ հարցի՞ն ել չի պատասխանի» — մտածեց Վարդյանը: Բայց Հովոն ուղեղացալ ունեցող վոչխարի նման չարժում էր գլուխն ու վոչխարի հայացքով նայում սեղանի կարմիր ծածկոցին: Յերբ պետը յերկրորդ անգամ կրկնում էր հարցը. նա չարչարվելով պատասխանում էր.

— Ձեմ իմանում, անգրագետ եմ:

Ու համարյա բոլոր հարցերին:

— Եհ, եդ անտերն իմ մտից ելեր ա, մոռցեր եմ.

— Ի՛... անգրագետ եմ, չեմ իմանում:

— Յես ի՞նչ գի՜նամ...

— Ձեմ իմանում, ընկեր պետ, թող Հրայրըն ըսա, յես ել սովորեմ...

Յեվ այսպես շարունակ:

Բայց Վարդյանը դարձանում էր, վոք յերբեմն վոչ միայն ճիշտ էր պատասխանում Հովոն, այլև՝ հաստատակամ ու վճռական, նույնիսկ բարկացած:

Մի անգամ պետը հարցրեց նրան:

— Ընկեր Հովո, ի՞նչ ես կարծում, ինչո՞ւ կուլակին ել բանակ չենք բերում. —

Նկարիչ պետք էր լինել լավ տեսնելու համար, թե ինչպես փոխվեց Հովոյի դեմքի արտահայտությունը: Տեսալ դա Վարդյանը և Վարդյանը չի մոռանում, թե ինչպես Հովոն խեղդվում էր բռի մեծացած տղաներին հատուկ անդուրեկան հոհուցից: Հովոն հոհում էր, իսկ Վարդյանը քիչ էր մնում, վոք տրաքվի:

Նա յերբեք չի տանում այդպիսի անդուրեկան, վայրենի ծիծաղներ:

— Ընկեր բանակային, ինչո՞ւ յեք ծիծաղում, յես ձեզ բան եմ հարցնում. — զայրանում է պետը Հովոյի վրա:

— Ախր հնկեր պետ, — պատասխանում է Հովոն ելի հոհուով. — խո մեր խելք հացի խետ չկերանք, վոք կուլակին բերենք բանակ:

— Նու, ասա՛, ուրեմն ինչո՞ւ չենք բերում:

— Ինչո՞ւ, կուլակը մեր թշնամին ա, ինչո՞ւ:

— Տեսնում ես, գիտես ել ինչո՞ւ ես ասում թե չգիտեմ:

— Յեսիմ, չեմ իմանում ելի...

Պետն հարցրեց:

— Ձեր գյուղում քաղիմբակ կա՞ր:

— Քաղիմբակ, ինչի՞ չե.

— Հապա ինչո՞ւ չես սովորել.

— Յեսիմ...

— Բատրակ մարդ ես, պետք է սովորեյիր:

— Հառաջուց չսովորեբեմ, մկա նո՞ր...

Պետը նայեց Հրայր Քարամյանին, ասպամյուս բանակայիններին ու յեղբավակեց այդ գիտլոգը:

— Ուրեմն գորակոչիկների հետ պարապելու ասպարիզում նրանց գյուղի աշխատանքը ինքնահոսի յե մատնված յեղեղ:

Բայց հետաքրքրականն այդ հարցերն ու պատասխանները չեյին:

Հովոն ամեն ուր ել տեսնում էր Վորոչիլովի նկարն ու խոսում նրա հետ: Իսկ յերբ պետն հարցրեց, թե ո՞վ է Կարմիր Բանակի ղեկավարն ու Ռազմահեղափոխական Խորհրդի Նախագահը, Հովոն ելի հիմարական ձևով ժրպտաց:

— Չգիտե՞ս ով է,—կրկնեց պետը:

— Չե՛, չեմ իմանում:

— Ինչո՞ւ չես իմանում:

— Չե՛, չե՛ իմանում եմ:

— Յեթե գիտես, ուրեմն ասա, ո՞վ է.

— Ով ա՞, հնդեր Կլոյանն ա, ո՞վ ա.—

Մի քանիսն փոթկացին, ամենից բարձր Վահան Վարդյանը: Բայց վոր ամենից տարբերակն էր, Հովոն ինքն ել նրանց ծիծաղին խառնեց իր հոհուոցը:

Բոլորից հետո Վահան Վարդյանը կարողացավ զսպել իր ծիծաղը: Բոլորից հետո ել նա իր վրա նկատեց պետի հանդիմանական հայացքը:

— Ընկերներ, ընկեր Վահան Վարդյան,— ծանր ու հատ հատ արտասանելով բառերը, պետը միայն Վարդյանի վրա եր նայում,— ճիշտ է, վոր դեռ նոր եք բանակ յեկել, բայց պետք է սովորեք բանակի որենքները: Դա ձեզ պարտադիր է: Իսկ բանակի որենքներից մեկն էլ այն է, վոր պետք է հարգել ընկերոջը: Ինչո՞ւ յեք ծիծաղում: Պետք է տխրեք ծիծաղելու փոխարեն, մտահոգվեք: Ինչո՞ւ յեք ծի-

ծաղում... Ի՞նչ կա ծիծաղելու, ընկեր Վահան Վարդյան:

Վարդյանը դլուխը կախեց, իսկ պետը թեքվելով դեպի Հովոն՝ շարունակեց.

— Չե՛, ընկեր Հովո, Կլոյանը դեռ մեր ղեկից իսլայի Քաղբաժնի հրահանգիչն է: Կարմիր Բանակի ղեկավարն ու Ռազմահեղափոխական Խորհրդի Նախագահն ընկեր Վորոչիլովն է, այ, են նկարը.—

— Ը՛խ, ճիշտ ա... ելի անիմաստ մի ժպիտով ժպտաց Հովոն ու մեկ, ապա մյուս թևով սրբեց քիթը: Նրա քիթը նման է ոճի տափակ գլխի: Խոսելիս, յերբ տարուբերում է նա դլուխը, թվում է թե քթով ողն է հոտոտում:

— Ճիշտ ա, իհարկե ճիշտ ա,—շարունակեց պետը,—այ, նա ել բանվոր է յեղել, համա քեզ պես չի ասել «անգրագետ մարդ եմ, չեմ իմանում»: Նա սովորել է ինքնիրեն ու իր ընկերներից, կովել է բուրժուաների դեմ, ու հիմա յեկ Կարմիր Բանակի ղեկավարն է: Տեսե՞՞ր՝ ես, բանվոր մարդն ուր է հասել:

— Ը՛խ, տեսնում եմ...

Արդեն ուրիշ նյութի յեր հասել պարտաժուռքը, բայց դեռ Հովոն ինքն իրեն կրկնում էր.

— Ընկեր Վորոչիլով... ընկեր Վորոչիլով...

Ու միայն այդքանը:

Պարապմունքներից հետո Վարդյանը մտաեցավ Քարամյանին ու մտերմարար ասաց.

— Հրայր, ЧЕСТИНОЕ СЛОВО — յես կյանքումս
դեռ այդպիսի անասուն մարդ չես տեսել.
մի՞թե նա այդքան տարրական բաներ չի հաս-
կանում:

Վահան Վարդյանին թվում էր, վոր նույ-
նը կհաստատի նաև Քարամյանը, վոր Քարա-
մյանը կհամաձայնվի իր հետ ու միասին կծի-
ծաղեն: Բայց տարրերինակ բան: Քարամյանը
վոչինչ չպատասխանեց, նա մի չափող հայացք
նետեց Վարդյանի վրա ու հեռացավ: Վար-
դյանը մինչև հիմա յեւ չգիտեր, թե Քարա-
մյանն ինչու այդպես վարվեց: Ո՞վ գիտե,
վորքան մարդ, այնքան բնավորություն: Բայց
եւի Սարգիսը մեջ ընկավ:

— Գիտենք, վոր դու ինդլիկենդ ես, եւ
ինչո՞ւ յես ուրիշի վրա ծիծաղում:

— Հարգելի ընկեր, — պատասխանեց Վար-
դյանը, — ամենից առաջ դու դեռ ինտելիգենտ
բառն արտասանել չգիտես, յերկրորդ՝ դու դեռ
կարծում ես թե ինտելիգենտ լինելը վատ բան
է, ուրեմն յես ինչպե՞ս թույլ տամ ինձ քեզ
հետ միմեջ: Ինչ ուզում ես, ասա՛, յես քեզ
չեմ պատասխանի:

— Իհարկե թույլ չես տա, դու ինդլիկենդ
ես, իսկ մենք բանվոր, բատրակ մարդ ենք, —
կրկնեց Սարգիսը:

— Ընկեր, յեթե դուք կոմյերիտական եք,
յես եւ տոմս ունեմ, եւ ինչո՞ւ յեք ինձ հետ
այդպես խոսում:

— Նրա համար եմ այդպես խոսում, —

բարձրացրեց ձայնը Սարգիսը, — վոր դու իրա-
վունք չունես ուրիշի վրա ծիծաղելու, հասկա-
ցա՞ր...

— Լավ, վերջ տվեք, — շան վորդի ոպոբ-
տունիստներ, զահլա տարաք եղ ձեր ինդլի-
կենդ-մինտլիգենդ խոսքերով, ա՛յ բայ՛չե-
կյան ինդլիկներով դրողվեք. — միջամտեց
Ստալինի ձառի դրժուկը թերթող մի բանա-
կային, վորի անունն Ասատուր էր:

Վարդյանը թղթով փաթաթել էր լամպը,
աղյալը քաշել մինչև թևերի տակը, թեքվել
կողքին ու տետրակը դրել էր ներքնակի վրա,
որվա դեպքերը գրելու: Ինչպես ամեն ոք, զո-
բանոցը լուռ էր ու կիսախավար: Վառարանի
դռան ճեղքից շիկացած քարածխի փայլն ըն-
կել էր հատակին ու վետիտում էր նրա վրա,
կարծես բոցե մի ձող լիներ ընկած հատակին:
Վարդյանը նայում էր բոցե այդ ձողին ու մտա-
ծում «ինչպի՞սի անասնական բթություն...
Ինչո՞ւ Ակորը կարող էր ցարի, նրա կնոջ ու
աղջիկների անունները հայրանունով ու ազ-
գանունով իմանալ, իսկ Հովոն չի կարող իմա-
նալ, վոր Կլիմ Վորոչիլովն է Կարմիր Բանակի
դեկավարը: Արժանի՞ յե Հովոն մեր Կարմիր
Բանակի շարքերին»...

Վահան Վարդյանը, նայում է հատակին
ընկած բոցե ձողին ու մտածում «Մեծամիտ

մարդու պես չնայե՞ց ինձ վրա այդ Հրայր Քա-
րամյանը, վորին յես շտապել եյի համակրելի
մարդ համարել, վորին համակրանք եյի շոտյ-
լում յես»...

Ապա Վարդյանը մտքում մեքենորեն
կրկնեց.

«Յես պետք ե նկարեմ, պետք ե նկարեմ
նրա այնպես լավ առնական դեմքը, իսկական
արույի դեմքն ու նվիրեմ իրեն, դա շատ լավ
էլինի, մենք կմտերմանանք»...

Փակվում են Վահան Վարդյանի աչքերն և
նա տեսնում ե դաշնամուրի վրա տատանվող
աղջկա մատներ ու դեմքի վրա թափված թուխ
խոպոպները: Փակվում են Վարդյանի աչքերը
և Լյուբան ե իր ապակյա շրթունքներով ժպտ-
տում նրան:

Փակվում են Վարդյանի աչքերը և նա վեր
ե թռչում անկողնուց, ինչպես ոձից կծվածը:
Չորանոցի մեջ ուժեղ ուղղոնանտով լավում ե
ավագի ձայնը.

— Արթնանա՛լ...

Վահան Վարդյանն ամբողջ օրն յեղել ե
պարապմունքներում: Հոգնել և նա այդ պա-
րապմունքից: Բայց նա առանձին մի ցանկու-
թյամբ ե ուղում հոգնեցնել իր ուղեղը մի ժամ
ել: Վարդյանն ուղում ե մի ժամ ել նվիրել
օրվա պարապմունքների մասին օրագիր գրե-
լուն: Ամբողջ օրվա մի քանի պարապմունքնե-
րը Վարդյանին խեղդում են օրագրի նյութի

առատության մեջ: Վարդյանը փորձում ե գը-
րել, և գրում ե. «մի ժամվա պարապմունքնե-
լից հետո յես պետք ե քանդելի հրացանը»...

Վահան Վարդյանը ջնջում ե գրածը, այն-
քան ե ջնջում, վոր վոչ մի տառ չկարդազվի:
Նա յերկար մտածում ե, ապա ելի գրում. «ա-
ռաջին ժամից հետո հրացանը տրվեց ինձ
քանդելու»...

Վերջակետ դնելով գրած մեկ տողին, նա
ելի ջնջում ե գրածը՝ ամբողջ ուժով նրա վրա
քսելով մատիտի գրաֆիտը: Ապա ձախ ձեռ-
քից աջի մեջ դնելով իր ձեռագրով բացիկը,
նա ջղաձգորեն տրորում ե բացիկը, կրկին բաց
ե անում ու նրա վրա նայելով, բարկացած խո-
սում ե այդ բացիկի ու նրա մեջ գրած յերկտո-
ղի հետ:

«Հիմա՛ր, ով գիտի, ինքն օրական քանի
ժամ ե փողոցներում դբոսնում և դեռ ինձ ե մե-
ղադրում: Ինչ խրատողն ե դարձել գլխիս հի-
մարիկս: Մեկ ել վոր այդպես գրի, Վահան
Վարդյան, խռովիր,— ասում ե նա ինքն իրեն
ու ելի տրորում բացիկը:

Ութերորդ օրն եր, ինչ նա յեկել եր և դեռ
քաղաք չեր դնացել: Կարոտել եր նա Լյուբա-
յին և այդ կարոտն ավելի յեր սառնականում,
յերբ նա մտածում եր, վոր Լյուբայի մոտ չի
կարող գնալ մի ամբողջ ամիս: Ութ օր առաջ
եր նա գրիկ Լյուբայի իրանը: Ութ օր առաջ,
բայց թվում եր, թե տարիներ են անցել և
Լյուբան միայն լուսե մի յերազ ե յեղել:

— Մի՞թե ութ որ յառաջ եր, վոր յես
վերջին անգամ «մոռացա աշխարհը», հարց-
նում եր Վարդյանը, լցվում կարոտով ու պա-
տասխանում եր իր հարցին:

— Չեմ հաժատում, վազուց կլինի.—:

«Աշխարհը մոռանալ» — դա Լյուբային
գրկելն եր:— Գնանք այգի, Լյուբինկա ջան,
«աշխարհը մոռանալու», — այսպես եր Վահան
Վարդյանը շողում յերջանկության ծովի մեջ:
Իսկ հիմա, նա մի ամբողջ ամիս չպետք է
տեսնի նրան, հիմա նա յերջանկության ծովից
դուրս ընկած ձուկ է ու տոչորվում է, այր-
վում է անհուն մի կարոտից:

Կարոտել եր Վարդյանը Լյուբային: Յե՛վ
մի յերեկո որագիր գրելու փոխարեն նա միայն
մի բացիկ գրեց: Ընդամենը մի քանի տող,
բայց հոգեպես հանգստացավ, և ել որագիր
գրելու չգիմեց: Չե վոր որագիրը հոգեկան
հանգստության միջոց է նրա համար: Յե՛վ ա-
հա իր գրած այդ բացիկը ինքը՝ Վահան
Վարդյանը ջղաձգորեն տրորում է: Լյուբան
այդ բացիկը նամակի հետ է ուղարկել, թե՛
«Վահան, մեկ ել կարդա այդ բացիկդ ու ամա-
չիր»...

— Ինչո՞ւ խաբար, ինչո՞ւ, — ջղայնացած
հարցնում է Վարդյանը:

Մեքենորեն նա կարդում է իր գրած բա-
ցիկն ելի մի անգամ.

«Լյուբինկա ջան,

«Մեզ մի ամիս քաղաք դալ չեն թողնելու:

Մի ամբողջ ամիս: Նորերը մի ամիս պետք է
մնան դատարարակվելու, յես ել պետք է
«դատարարակվեմ»: Այդքան ժամանակ սարե-
րի ու ծովերի չափ կկարոտեմ քեզ, իմ սիրելի
Լյուբա, իմ արվեստ: Այսօր ելի հարցրի
ստույգ իմանալու համար: Ասացին, վոր մի
ամբողջ ամիս չեն թողնելու: Յես տխրեցի:
Տխրությամբ ու կարոտով գրում եմ քեզ այս
բացիկը, իմ կյանքի իմաստ դու, Լյուբա՛:
Թույլատրվում է դալ մեզ տեսնելու: Կուգե՞յի
վոր հենց ամեն որ այցի պայեր ինձ: Բացիկ-
ներ կարող ես գրել ինչքան ուղենաս: Առհա-
տարակ շատ-շատ և շուտ-շուտ գրիր: Նամակ-
ներդ սգ կլինեն ինձ համար: Կիսատ մնացած
նկարդ լավ պահիր: Մի ամիս հետո, յերբ
հանդիստ որերին թողնեն քաղաք դալու,
կդամ ու աչքերդ համբուրելուց հետո, կսկսեմ
նկարել համբուրածս աչքերը, վոր նկարել եմ
ու չեմ վերջացրել: Լա՛վ:

Շուտ, շուտ արի ինձ տեսնելու: Գրիր:
Ահիստա, վոր բացիկի վրա տեղ չմնաց, շաա
բան եյի ուղում գրել, ուղում եյի անընդհատ
գրել...

Միս, ենքան տխուր եմ, Լյուբա ջան,
չա՛տ եմ տխուր:

Համբուրներով՝ Վ. Վ. »:

Վարդյանը բացիկը կարդալուց հետո, մե-
կեն նույն ջղաձգությամբ, ինչ ջղաձգու-
թյամբ, վոր տրորում եր բացիկը, մատիոր
վերցրեց և սկսեց գրել:

«Հիմարիկս, ի՞նչ վատ բան կա սրա մեջ, վոր գրել ես թե «մեկ ել կարդա բացիկդ ու ամաչիր, թե՝ «բանտում հո չե՞ս, վոր եղպես տխուր նամակ ես գրում, թե՝ «վոր սիրտդ ու հոգիդ նկարես՝ կնայես ու կամաչես ինքդ քեզ-նից»—

Ի՞նչ խրատողն ե դարձել գլխիս...

Բայց, այնուամենայնիվ, կարծես թե Լյուբան վորոշ չափով իրավացի յե:

Չե՛, չե, ճիշտ չե, յես նրան սիրո խոսքեր եմ գրել, իսկ նա քաղաքական խրատներ ե կարդում գլխիս:

Քաղաքակա՞ն Լյուբինիկա ջան... բայց և այնպես յես քեզ կարոտել եմ և կուզենայի ազատ լինել, թեկուզ չըջեյի քաղաքի դատարկ փողոցներում ու չգտնեյի քեզ...

Աշուն, սիրելի աշուն, արդեն ցրտաշունչ ես դառնում...

Յես փակում եմ լուսամուտը»:

Վահան Վարդյանը կծկվեց առջալի տակ: Նա մրսում եր: Նրան թվում եր, վոր սառը քամին հասնում ե մինչև իր սիրտը...

Ծտաբի № սենյակի լուսամուտները նայում եյին դեպի արևելքը: Արևելքը գորշ եր ու անհրապույր: Միայն մի քանի կտոր ամպեր եյին բաց բրոնզի դույնով ներկված: Յերեկոյանում եր: Արևելքը ճիշտ այն գույնն ուներ, ինչ վոր Արևմուտքը՝ առավոտյան:

Վահան Վարդյանը կանգնել եր № սեն-

յակի մեջտեղն ու դուրս եր նայում արևելքի անհրապույր գորշությանը: Նա չեր կարող ա-սել պատճառը, բայց զգում եր, վոր ինչ վոր տարտամ մի զգացում համակել ե իրեն: Վարդյանը գույգ լուսամուտներից դուրս եր նայում անորոշ, վոչինչ չարտահայտող հայացքով, այնպես անխաչլ հայացքով, ինչպես արևելքը՝ յերեկոյան: Նա դիտեր, վոր իր տրամադրությունը տեղը չի և չեր ցանկանում անտրամադիր մնալ:— Նայել բնության դուռնեղ պատկերներին, ուշադրավ յերևույթներով հետաքրքրվել, — այս եր մշտական միջոցը Վահան Վարդյանի համար՝ հաղթահարելու այն տարտամությունը, վոր հաճախ կապույտ յերակների արյան հետ լցվում եր նրա սիրտը:

Արևելքի գորշ միապաղաղությունից չապրելով վոչ մի գեղադիտական հաճույք, Վահան Վարդյանը ծծելով իր վերին շրթունքը, սեղանին մոտեցավ: Սեղանին մոտենալուց մի քանի րոպե հետո, նա հարցրեց ինքն իրեն:

— Լավ չե՞ր լինի, վոր յես գնդում չա-րային լինեյի, քան շտաբի աշխատող, — յերկար ժամանակ նա չեր պատասխանում իր հարցին: Վո՞ր դեպքում լավ կլիներ, նա դժ-վարանում եր պատասխանել: Տարիներ շարու-նակ սովորել, նկարել, դժել ու գծադրել, այ-նուհետև յերկու տարի աշխատել, կատարե-լով նույնը և այդ ամենից հետո բանակ գնալ էլի նո՞ւյնն անելու: Պարզ ե, վոր այս դեպ-

քում աշխատանքը կարող եր դադարել հոգեկան բաժանմանություն պատճառելուց: Իսկ աշխատանքի մեջ վնաս ուրիշ բան, քան այդ եր միայն պահանջում վարդյանը:

Վահան Վարդյանը վորոշեց, վոր հենց դա յե իր աշտոյա վատ տրամադրության պատճառը: Բայց այս անգամ ատամների տակ առնելով ներքին շրթունքը, նա մտածում եր այն մասին, թե վորը կլինեիր գնդում շարային լինելու վատ կողմը: Մտածելով այդ մասին, նա մխիթարեց ինքն իրեն, վոր շտաբում ե: Չե վոր յեթե գնդում լինեիր, ամբողջ ուր Ֆիզիկական տանջանք պետք ե կրեր: Առավոտ կանոն Ֆիզիկոլոգիայի պարագմունք, հետո՝ շարային վարժություններ, փորձական պարագմունքներ դաշտում: Քարշ պետք ե տալ գնդացիքը յետևիցդ, նետես քեզ փոսը, թըշնամու յենթադրյալ համազարկից կամ արկերից պաշտպանվելու համար, ուսիդ վրա պետք ե տանես թեթև գնդացիքը, վորն այնքան եր թեթև չի, վրադ պետք ե կրես պարտադիր դեկտատիրման ու զինավորման բոլոր պարագաների ծանրությունը: Ահա գնդում շարային զինվոր լինելու հետ կապված բոլորը:

Բայց վորն եր հիմնականը, վոր Վարդյանը մոռացավ: Մոռացածը Վարդյանին այնքան լավ բան եր թվում, վոր նա ամոստում եր ե ամբողջ միտքը լարում մոռացածը գտնելու համար: Վարդյանն ինքնաբերաբար չեիր, վոր ակսեց մտածել այդ մասին: Յերկու ուր առաջ

այդ մասին նա ու Հրայր Քարամյանն ելին խոսել: Քարամյանի կարծիքն այն եր, վոր լավ կլինեիր, յեթե գնդում լինեյին, այնտեղ նրանք կտվորեյին ռազմական տեխնիկան ալելի լայն ծավալով ու խորությամբ, քան շտաբումն են սովորում: Հիշելով Քարամյանի կարծիքը, Վարդյանն ավելի յեր մոռանում գնդում շարային լինելու գլխավոր վատ կողմը:

Նեղսրտելով իր մոռացկոտության վրա, Վարդյանն զգում եր, վոր կամաց-կամաց մոտենում ե մոռացած մտքին, վորովհետեւ ատիճանաբար հանգստանում եր ու թեթևանում: Նա այնքան հանգստացավ, վոր այլևս չեիր մտածում այդ մասին, յերբ հանկուրդ հիշեց: Հիշեց ե ուրախացած, Ժպտաց դադարի սենյակի քարտեզներով պատած պատերին: Գնդում շարային լինելու գլխավոր վատ կողմն այն եր, վոր նա ամիսներով քաղաք չեիր դուրս դա: Չե վոր կարող եր չընկնել այն գունդը, վորը քաղաքումն ե: Ուրեմն՝ ամիսներով նա չեիր տեսնի Լյուբային, ամբողջ ամիսներով...

Վահան Վարդյանը մխիթարում եր ինքն իրեն, վոր շտաբումն ե, իսկ շտաբը դանկում ե քաղաքի գլխավոր փողոցներից մեկի վրա:

Վաղուց արեւելքի ամպի կտորները կորցրել եյին իրենց բաց բրոնզի գունը: Դանդաղ, ինչպես վերավոր, կարավանից կարողված ուղտեր, ամպի այդ կտորները բարձրանում ելին

կապույտ զենիթը: Գունատ շողով փալվելում եր մի աստղ ու կորչում Վարդյանի աչքից, ապա՝ մեկ ուրիշը, յերրորդը:

Դարակից հանելով մի «Գործ», Վարդյանը դրեց այն լուսամուտում ու իր տակը մի աթոռ քաշեց: Նայեց նա «Գործ»-ին, նայեց արդեն յերևացող աստղերին ու աջ ձեռքի ցուցամատն ականջը կոխելով, ելի սուզվեց մըտքերի մեջ: Չախ ձեռքի ցուցամատով ել խառնելով ձախ ականջը, Վարդյանը կոմունարկան ներքև քաշեց: Վարդյանի ականջները ճնշվելով կոմունարկայից, վոր սեղմում եր նրանց արմատները, ցած ելին ծալվել:

«Վահան Վարդյանը «Գործ»-ից հանեց կապույտ մի թուղթ, գտավ մի քանի մանր թերթիկներ ու վերցրեց կարկինը: Նա պետք է նկարեր տակտիկական պարապմունքների համար մի քանի խնդիրներ:

Մի քանի անգամ կարդալով մանր թերթիկներից յերկուսը, նա մի քանի անգամ ել մտքում կրկնեց կարդացածն ու սկսեց կետեր նշանակել թղթի վրա:

Դա առաջին խնդիրն եր:

Ամսի քսանյերեքին, յերեկոյան ժամը 17-ին Հայկական Դիվիզիան պետք է իր կենտրոնացումը վերջացնի Յերևանում: Նույն ամսի քսանչորսի առավոտյան յերկրորդ դիվիզիան պետք է կենտրոնանա Աշտարակում:

Այս է «Կարմիրների»-ուժերի դասավոր-

րության մասին չամբողջ տեղեկությունը: Թշնամու ռազմական ուժերի դասավորության ու տեղաշարժերի մասին, ողային հետախուզության միջոցով հայտնի յե դարձել հինգ րան:

Առաջին: X ամսի քսանյերկուսին յերեկոյան ժամի 17-ին ողային հետախուզյունքը նկատել են, վոր թշնամու փոքր զորամասերն Արաքս կայարանից շարժվում են դեպի Սարգարատ:

Յերկրորդ: Պարզված է, վոր X ամսի քսանչորսի յերեկոյան, Լենինականից դեպի Մաստարա պետք է շարժվի թշնամու հինգ կիլոմետր խորություն ունեցող մի զորասյուն, կազմված հետևակներից ու հրետանիներից:

Յերրորդ: X ամսի քսանյերկուսի յերեկոյան ժամը 17,30-ին «Կարմիրների» ողային հետախուզյունքի կողմից նկատվել են թշնամու Լենինականից Մաստարա շարժվող զորասյան գլխամասերը. և, պարզվել է, վոր դրանք Լենինականից շարժվում են դեպի Մուղալյոքա և կանգ են առնելու այնտեղ:

Չորրորդ: X ամսի քսանյերկուսին, յերեկոյան ժամը 18-ին ողային հետախուզյունքը նկատել են, վոր Լենինական կայարանում են կենտրոնացել թշնամու տասնհինգ տանկերը: Տանկերի դասավորությունից յենթադրել են, վոր թշնամու տանկային ուժերը հանգստանում են:

Հինգերորդ: Պարզված է, վոր թշնամու-
ողային ավիացիան ավելի ուժեղ է և հնարա-
վորությունն չի տալիս «Կարմիրներին» ողային
հետախուզությանն աշխատելու:

Գծադրելով ամբողջ խնդիրը, ջրանցքնե-
րը, բարձրությունները ու ստրատեգիական
մյուս պայմանները, ինչպես դրանք նշված
էին մանր թերթիկների վրա, Վարդյանը յետ
զնայ աթոռի վրա ու հորանջեց: Ապա կոմու-
նարկան հանելով գլխից, նա տրորեց աչքերը,
կրկին վերցրեց սև մատիտն ու գծադրի տակ
գրեց. «ՅԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ», և, հարցա-
կաններ՝ մի քանիսը: Այդ հարցականներին
պատասխանելը Վահան Վարդյանին չեր վերա-
բերում, բայց նա փորձեց, չի՞ կարող արդյոք
չուծել:

Մի քանի անգամ ցուցամատերն ականջը
կոխելուց հետո, Վարդյանն զգաց, վոր գլուխն
սկսեց ցավել: Տրված պայմաններից յեղնե-
լով պետք էր ապացուցել, «Կարմիրներին» կողմն
է հաղթությունը, թե «Սպիտակներին» — դրժ-
վար հարց:

Վարդյանը հիշեց տեխնիկումը, յերկրա-
չափության դասերը, յերբ տրված պայմանն
ու պատկերը զեղեցիկ գրելով ու գծելով, նա
կանգ էր առնում հարցականների վրա ու չէր
զանում այդ անիծյալ «ՅԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ»
ապացուցելու ձևը: Բայց այնուամենայնիվ յա-
վելի հեշտ էր ապացուցել յերկու յեռանկյուն-

ների հավասարության յերեք պայմաններից
վորեւե մեկը, քան այս խնդիրը:

— Чорт его знает — բարձրաձայն ասաց
Վարդյանը, ծալեց «Գործ»-ն ու կոմունարկան
վերցնելով, մոտեցավ լուսամուտին:

Փայլիլում էին ասողերը: Ահա մեկն ըն-
կավ իր յետեից թողնելով լույսի այնպիսի մի
գիծ, վոր նման էր գծադրի վրա Վարդյանի
գծած Սարգսրաբատի ջրանցքին:

— Ահա քեզ յերկինք. սա՛ յե ինձ կարգա-
ցած ուսս պոետների՝ Կովկասի յերկինքը, —
Վարդյանն հեղնաբար ժպտաց ու փակելով
շտաբի № սենյակի դուռը, դղրդոց հանող
քայլերով ներքե իջավ փայտե աստիճանե-
րով:

Լենինյան անկյունումն էին բոլոր բանա-
կայինները: Յուրաքանչյուրը մի հրացան վեր-
ցրած, մաքրում էր: Վարդյանը մտադրադ
ու դանդաղ քայլերով մոտեցավ նրանց:

— Ըհ, բնկեր ինդլիկենուր յեկավ, —
բղավեց Սարգիսը, — յերեք աշխատանքի
լծեք ինդլիկենուրն. —

— Բավական է, բնկերներ, վերջ տվեք, —
պատասխանեց Վարդյանը վիպիորված:

— Յես արդեն վերջ եմ տալիս պրծա,
զնա դու յեւ քո հրացանը վերցրու մաքրա,
ա՛յ, ենա՛, — պատասխանեց Սարգիսն իրոնիկ
տոնով, բայց սառնարյուն ու հանգիստ:

Վարդյանը վերցրեց հրացանը, չամփուրի
ծայրի մաքրիչի վրա փաթաթեց սպիտակ չորն

ու փորձեց փողի մեջ մտցնել. հակառակ դոր-
ծադրած ուժին, չամփուրը ներս չեր գնում,
մաքրիչի վրա շորը հաստ եր փաթաթված:

Տեսնում ես, չես կարում մտցնես... յես
իմանում ե, թե եդ տեսակետից դու լավ կլի-
նես.— կատակեց Ասատուրը:

— Ձե, Ասատուր, դու սխալվում ես, եդ
ասպարիզում Վահանը շատ ակտիվ ա, ինչ-
քան չլինի ինդլիկենտ ա, բա՛ղամ,— հարեց
Սարգիսը:

— Ձի լինի, վոր վերջ տաք եդ ձեր ինտե-
լիգենտ ածականին, ծաղրելու լինի, յես ա-
վելի վարպետ եմ,— զայրույթի հասնող վի-
րավորանքով պատասխանեց Վահան Վարդ-
յանը...

— Վո՞ր ֆարգործուն ես ավարտել ու
վարպետ դարձել:

— Ասում եմ բավական ե:

Բոլորն ել լուեցին: Մոտենալով Սարգիսին,
Ասատուրը փսփոսաց.

— Վոր խռովում ա, ել ձեռ. մի առեք,
բոլ ա...

— Հակառակը, վոր խռովում ա, պտի ձեռ
առնենք,— բարձր ձայնով պատասխանեց Սար-
գիսը, ապա դիմելով Վարդյանին, շարունա-
կեց:

— Վոր ասում ենք ինդլիկենտ, դու ել ու-
ռում ես մեջդ, ի՞նչ կարիք կա խռովելու, ըն-
կերներ ենք, խոսում ենք ընկերական տեսա-
կետով, չուլուխ ա.

— Ուրիշ բան չունե՞ք խոսելու:

— Վոր ունենայինք են ա ուրիշ բան կխո-
սեյինք, ելի: Բայց խռովելը լավ բան չի,
Վահան: Ասում ենք, ելի, հո ինդլիկենտ չե-
ղա՞ր: Ականջներդ կախվում են կասես թե լոչ
լինեն, մի դալչեդ ենպես կախ ես դցում ու
հետդ քաշում, վոնց վոր փետով խփած լինեն,
վոտներդ ել ենպես են իրարից հեռու քցում,
կարծես թե թաղա կարգված աղջիկ լինես:
Պարզ ա, վոր ես բոլորն ինդլիկենտություն
չի: Մենակ դու սրտով ես ինդլիկենտ, յեր-
կրորդը՝ յերեսիդ սիվաակի կաշով, ու, մեկ ել՝
եդ կարմիր պոռչներովդ... աղջկա պես կար-
միր պոռչներ ունես, մարդ վոր պաչի լազաթ
կաա...

Զայրույթը յեռաց, Վահան Վարդյանի
մեջ, վորքան ել աշխատեց նա սառնարյուն
մնալ, չկարողացավ: Ատամներն ամուր սեղ-
մելով իրար, նրանց արանքից զսպված զայ-
րութով, ոձի ֆշչոցի պես նետեց նա:

— Յինի՛կ...

Վարդյանի բորբոքված դեմքից ու պրդ-
տորվող աչքերից յերևաց, վոր նա բարկա-
ցած ե:

— Վերջ տուր ելի,— բղավեց Սարգսի
վրա Ասատուրը:

Զգալով, վոր չափն անցել ե, Սարգիսը
բարձրաձայն պաշտպանվում եր, այնպես, վոր
Վարդյանն ել լուի:

— Ի՞նչ կա մօր, ընկերական շուրջառ-
թյուն ենք անում, ի՞նչ տաք մօր...

Փակադակն իր տեղը մտցնելով, Վարդ-
յանը յուզից քամած շորով մաքրեց հրացանի
ազուսան եւ ու դուրս յեկավ լեռանկյունից։
Նրա սիրտն աշխարհ էր լցվել, մօր քիչ էր մնում
լաց լինի։ Թե ինչո՞ւ ելին այդպես վարվում իր
հետ, նա չէր հասկանում։ Ինչո՞ւ հապա նույն
կերպ չեն վարվում նրանք Քարամյանի հետ,
նույն կերպ չեն վարվում իրար հետ։ Արդյոք
այդ բոլորի մեջ մի տեսակ տենդենց, չարա-
մտություն չկա՞։ Վարդյանը մտածում էր հի-
շելու, գտնելու, մի այնպիսի պատճառ մօրն
հիմք կամ առիթ լիներ նրանց այդպես վար-
վելու։ Յեւ չէր գտնում այդ հիմքը։ Ինչո՞ւ
կարող էր Վարդյանը, թեկուզ թույլ հակա-
կրանք ստեղծել նրանց մեջ դեպի ինքը։ Այդ
նա չէր հասկանում։

Շտաբի բակում գնում գալիս էր Վարդ-
յանն ու հուզված փնթփնթում ինքն իրեն։ Նրա
կողքից քայլողը կարող էր շտել իրար յետևից
կրկնվող միևնույն բառերը։

— Ամբարտաժաններ, ամբարտաժան-
ներ...

Յերկինքը պարզ էր ու փայլիլուն։ Բա-
կում թափթփված ջուրը սառչում էր։ Բակի
ջրի բաց ծորակից ջուրն աշխարհ գուլալ աղ-
մուկով էր թափվում իր դեմի դռան մեջ, մօր
Վարդյանին թվում էր թե սիրելի յերգի նվա-
գքն է լսում։

Բակում գնում-գալիս էր Վարդյանը և նրա
մեջ յետացող վիրավորանքն ու դայրու թըր տե-
ղի ելին տալիս մի ուրիշ բանի։ Նա մտածում
էր, թե ինչն էր այդ, մօր մի քսան բռակցում
այդպես փոխում էր իրեն։

Քայլերը գանդաղեցրեց Վարդյանը, ապա
կանգնեց։ Գռան մեջ թափվող ջրի գուլալ աղ-
մուկն ամբի աշխույժ էր։ Վարդյանը մի քանի
քայլ մոտեցավ թափվող ջրին և այդ բռակցին
զգաց, մօր կարոտն է իր մեջ խոսում։ Վարդ-
յանը նայեց յերկինքին ու փափաց։

— Ինչ սքանչելի աշնանային յերկինք
է...

Կարոտն էր խոսում Վարդյանի մեջ գու-
լալ ձայնով, ինչպես ծորակից գռան մեջ թափ-
վող վճիռ ջուրը։

Դուրս գալով բակից, Վարդյանը արագու-
թյամբ դեպի շտաբի շենքի մուտքը գնաց։ Ո-
րապահի սենյակը։ Մտավ ու առանց վայրկյան
սպասելու, զգուստ կանգնեց ու պատիվ վերցրեց
ավագին։

— Թույլ ամեք, ընկեր Ավագ, ժամ ու կե-
սով քաղաք գնալու։

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ է պատահել։

— Վռչինչ, հենց ենալես... ուզում եմ...
տնից մի յերկու գիրք բերել կարդալու։

— Գի՞րք։ Չե՛, քաղաք գնալ չի կարելի։

Վարդյանը գլխիկոր գուրս յեկավ որապա-
հի սենյակից, այս անգամ դեպի դռանոցը։
Մեջքի վրա յերկար պառկելով իր մահճակալի

վրա, նա չնչում եր հեմիհեմ, կարծես մի քանի կիլոմետր տարածություն վազել եր միանգամից:

— Այդպես ուրեմն թույլ չտվեցին, Լյուբային չտեսա, վոչինչ...

Այդ որը Վահան Վարդյանը վոչինչ չգրեց իր որագրի տետրակում:

— Հրացանն ունի յոթ գլխավոր մաս՝ փող, փակաղակ, պահեստատուփ, ազուստ, փողապատ, սվին և շամփուր.—

— Դու յեւ կրկնիր Ասատուր:

Ասատուրը, վորին բանակայինները Բատրակ, կամ Բայլչեիկ Ասատուր եյին ասում և նա դրանից բնավ չէր վիրավորում, կրկնում եր պետի ասածները: Վահան Վարդյանը չէր լսում վոչ պետին, վոչ եւ բանակայիններից վորեւէ մեկին: Նա դեռեւս նախորդ որվա տրամադրության մեջն եր: Վահան Վարդյանը տխուր եր: Այդ պատճառով եւ նա պարապմունքում նստել եր դժգոհությամբ: Նստել եր, բայց մտքով այնտեղ չէր:

— Ապա դու վերցրու հրացանը, ընկեր Հովո, — լավեց պետի բարձր ձայնը:

Վարդյանը սթափվեց մտքերից, յերբ լսեց Հովոյի անունը: Ամեն անգամ, յերբ Հովոն եր խոսում, վարդյանը լարում եր իր ամբողջ լսողությունը: Նրան հետաքրքրում եր, թե ի՞նչ գուրս կտա Հովոն: Հովոն հաճույք եր պատճառում Վահան Վարդյանին: Վարդյանն ինչ-

քան չէր սիրում նրան, բարկանում եր ինքն իր մեջ նրա կոպտության վրա, այնքան զվարճանում եր նրանով:

Հովոն վերցրեց հրացանը:

— Ի՞նչ հրացան ե դա:

— Մոսենի յա', ի՞նչ ա:

— Քա՞նի մաս ունի:

— Ու՛լթ, չե՛, չե՛, յոթ, յոթ մաս ունի:

— Յույց տուր մասերը, վորո՞նք են:

— Վորո՞նք են:

— Հա, ցույց տուր եդ յոթ մասերը:

— Ե՛, անտեր մտես գնաց...

— Մտածիր, ասա.

— Թո՛ւ, անտեր. իմա՞լ մտես գնաց...

— Սա որինակ վո՞ր մասն ե:

— Շիչն ա, վոր մասն ա.

— Շիչ չի, այլ շամփուր:

— Ճիշտ ա, ճիշտ ա', շամփուր ա:

— Սա՞:

— Լուլեն ա,

— Լուլա չե, ընկեր Հովո, այլ փող:

— Փող, փող, ճիշտ ա, փող ա:

— Յերբ Հովոն վերջացրել եր, Վարդյանն ելի և՛ պարապմունքումն եր և այնտեղ չէր: Ակամա նրա միտքն ուրիշ տեղ եր սլանում և նա չէր կարող կանգնեցնել մտքի այդ սլացումը, պարապմունքը լսելու համար:

Իսկ յերբ Հովոն նստել եր արդեն, Վարդյանն զգաց, վոր նախորդ որվա պես քաղցր մի կարոտ ե հուզում իրեն: Նա մտքում վորոչեց

անելիքը ու անհամբեր սպասում էր պարագ-
մունքի վերջանալուն:

Պարապմունքը վերջացած համարվեց:

Վահան Վարդյանը մոտեցավ պետին:

— Ընկեր պետ, քույրս հեռու տեղից ելե-
կել— ուզում է ինձ տեսնել, յերկու տարի յե,
ինչ չի տեսել, խնդրեմ թույլ տաք,— Վարդյա-
նը խնդրում էր աղաչական տոնով:

— Վճռեղից ե յեկել ձեր քույրը:

— Մոսկվայից, այնտեղ նա կինո դերա-
սանուհի յե:

Պետը ժպտաց: Ապա թեքվելով դեպի ա-
վազը, կարգադրեց.

Թույլ տալ մինչև յերեկոյան ժամի Ծ-ը:

Վահան Վարդյանը դուրս ընկավ: Նրա
սիրտն իրենից առաջ էր թռչում: Քիչ էր մնում,
վոր Վարդյանը վեր-վեր թռչի և մանկապար-
տեղ դնալու որերի պես ճչա.

— Խարեցի, խարեցի...

Վահան Վարդյանը Լյուբայի մոտից վերա-
դարձավ ժամի 11-ին, դեռ չհաղեցած նրանով:
Որապահին նա պատասխանեց, վոր իրեն տեղ
եյին ուղարկել: Շտաբի դռնից ներս մտնելով,
իր համար միայն լսելի ձայնով ասաց նա.

— Բախտս բերում է, բոլորն ել դյուրահա-
վատ մարդիկ են...

Վարդյանը մտավ զորանոցը: Քնած եյին:
Մոտեցավ նա մահճակալին: Հանկարծ նա իր
յետևից փախոց լսեց, թվաց թե մեկը հետևում
է իրեն: Յետ դարձավ:

Հովոն էր:

Ոձի գլուխն ողի մեջ ցցած, ինքն իրեն
պրկնում էր նա.

— Ընկեր Վորոշիլյով... ընկեր Վորոշիլ-
յով...

Հեղնական մի ժպիտ խաղաց Վարդյանի
դեմքի վրա:

— Մարդը քնի մեջ ել շարունակում է մտա-
ծել, ինչ անխոնջ ուղեղ,— ու քիչ մնաց, վոր
Վարդյանը փոթկար:

Վարդյանը բարձրացավ լամպը թղթով
փաթաթելու: Յերբ նրա աչքերը փակվեց, նա
թուղթը, ինչպես ամեն ոք, ձողով ցած կնետի:
Բարձրացավ Վարդյանը և ողի մեջ բռնեց լամ-
պը:

— Ի՞նչ ես անում,— լսեց նա կողքից:
Նրա մարմինը փշաքաղվեց:

Ավագն էր:

— Ի՞նչ եք անում:

— Ընկեր ավագ, ուզում եմ լամպը թղթով
փաթաթել, ջղերիս վրա ազդում է...

— Ի՞ջեք, ի՞ջեք, ջղերի վրա ազդում է...
Ի՞ջեք: Գիտեք, վոր հրամանով լամպը պետք է
փառ մնա, բացի դրանից ել, ժամի 11-ից անցել
է 10 ըրպե, յերկու ժամ 10 ըրպե ուշացել էք:
Վաղը կներկայանաք:

— Լսում եմ, ընկեր ավագ...

— Իսկ հիմա քնեք առանց լամպը փաթա-
թելու:

— Լսում եմ...

Վահան Վարդյանն անկողին մտավ, իբ-
հետ նրա տակը մտցնելով իր զայրույթը:

— Դեռ իրեն հարկավոր ե գրել ու կարդալ
սովորել և ինձ ստիպում ե լուել, փնթփնթում
եր Վարդյանն անկողնու տակ:

Վահան Վարդյանն անկողին մտավ ու չկա-
րողացավ զսպել զայրույթը՝ քնելու:

Իսկ Հովոն ընկեր Վորոշիլյով... ընկեր
Վորոշիլյով... — ով կարծես սղոցում եր Վարդ-
յանի նյարդերը: Մի անգամ, յերբ մի անպի-
տան թուլթակ այդպես խանդարում եր Վարդ-
յանի քունը, նա սպանեց թուլթակին:

Առավոտյան, յերբ Վարդյանը տուն գնաց,
նման եր նա պարզած, ժպտացող արևոտ որվա:
Թխպոտ որվա պես տխուր դարձավ նա, յերբ
անկողին մտավ: Բնությունն ու մարդու ընա-
վորությունը նման են իրար:

Վահան Վարդյանը քնեց խռովահույզ հո-
գով:

Վահան Վարդյանը խաբեց Լյուբայի մոտ
գնալու համար: Բայց ինչպե՞ս: Նրան, վորին
նա սիրում եր վորպես նկարիչ Վահան Վարդ-
յան, նրան ներկայանար վորպես զինվոր
Վարդյան:

— Վոչ, Լյուբային միայն նկարիչ Վարդ-
յանի կիրթ հագուստով իրավունք ունեմ հան-
պելու, և վոչ ուրիշ կերպ, — վորոշեց Վարդյա-

նը ճանապարհին: Մինչև տուն հասնելն այնպես
եր նեղվում նա, վոր թվում եր թե թաղիքով ե
փաթաթված: Տանը Վարդյանը շորերը փո-
խեց, շինելն ու սապոգները հանելով, հագավ
դարչնադույն կոստյումը, գալուստիկը կապեց
ու ներկայացավ Լյուբային, կատարյալ ջենտ-
լեմենի պես:

— Հլա կարմիր բանակայինիս մտիկ, —
ծիծաղեց Լյուբան և, սատանայական խորա-
մանկությամբ (առանց վորի Վահան Վարդյա-
նի համար մի քիչ պակաս հետաքրքրական
կլիններ նա) մատը թափ տվեց Վահանի վրա

Վահան Վարդյանը կհարձակվեր նրա վրա,
կզրկեր նրան ու կկծեր այդ չարածճի մատը,
յեթե Լյուբայի փոքր յեղբայրը տանը չլիներ:

— Ավելի լավ կլիներ, վոր զինվորական
հագուստով ինձ մոտ գայիր, իզուր ես ժորժի-
կացել, — քնքշաբար հանդիմանեց Լյուբան:

— Լյուբայի փոքր յեղբայրը տանից դուրս յե-
կավ:

Վարդյանը հարձակվեց Լյուբայի վրա, մի
քանի անգամ ամբողջ ուժով համբուրեց, ապա,
թևերի մեջ առնելով բարակ իրանը, տարավ
նրան դեպի մահճակալը:

— Այդ ի՞նչ դողություն ե, 'հե՛յ, — չեմ-
քի վրա յերևաց Լյուբայի մայրը, — գո՛ղ զին-
վոր. այդ յե՞րբ ես յեկել. —

Մի թևը դեռ Լյուբայի իրանին փաթա-
թած, Վարդյանը մոտեցավ Լյուբայի մորը:
Մայրը համբուրեց Վահան Վարդյանին: Իսկ

Վարդյանը նրա ձեռքը: Ներքին անհուն մի ուրախություն զգալով, մայրը կճմթեց Լյուբայի թուչն ու գունաթափ չրթունքներով մրմնջաց.

— Չա՛ր աղջիկ, դո՞ւ ել ես դադատուկ բաներ անում:

Վահան Վարդյանը գնաց տուն, հագալ գին՝ փորակա՛ն շորերն ու ելլի հանդիպեց Լյուբային:

— Այ, այդպես ավելի յես դուր գալիս ինձ.— քրքջաց Լյուբան: Բայց Վարդյանն ամաչում էր կոպիտ ու մեծ սապոգներին, մատեր զգում իրեն շինելով ու կոմունարկայով և, վորպեսզի Լյուբայի չար աչքերին աշատվի, ամուր գրկում էր նրան ու դեմքը սեղմում կրծքին:

— Վայրենացել ես, Վահան, եղպես ել կսեղմե՞ն— հատուկ հաճությամբ բողոքեց Լյուբան:

— Տաս-տասներհինգ որվա համար աշտոպետք ե տեղը հանեմ, Լյուբինկա ջան...

Այդ որը, յերբ կամանդայի ավազն զգաստ տվեց Վարդյանին և ասաց, վոր նկատողություն ե անում նրան ժամի իննի փոխարեն տասնևմեկին զորանոց դալու համար, վորը գին՝ փորակա՛ն կարգապահության խախտում ե, Վարդյանը չէր կարող մտածել, վոր նավելին ե սպասում իրեն:

Ավագի նկատողությունից հետո Վարդյանի տրամադրությունը նույնիսկ բարձր էր: Փորձնական նշանառության պարապմունք էր:

Վարդյանը թեք էր բռնում հրացանը: Վորքան ուղղում էյին, դարձյալ նա սխալ էր բռնում:

— Չե, ախպեր ջան, քո բանը թեք ա, դու բայլչեիկյան դժից թեքվել ես,— կատակում էր բայլչեիկ Ասատուրը:

Վարդյանը հրացանը մեկ դեպի աջ էր թեք բռնում, մեկ դեպի ձախ և Ասատուրն ասում էր.

— Քո մեջ աջ ու «ձախ» թեքումները խառնվել են իրար բալա՛մ, դու բայլչեիկյան դժից թեքվել ես...

Բոլորը ծիծաղում էյին Ասատուրի կատակների վրա: Այդ կատակներում անախորժ բան չկար նաև Վահան Վարդյանի համար: Նա իրեն այնքան էր ուրախ զգում, վոր թվում էր թե գեղարվեստական տեխնիկումի ընկերուհիներով ե չըջապատված և վոչ թե նրանցով, վորոնցից հաճախ կատաղելու չափ դայրանում ե:

— Քաղաքավարի խոսելն ա՞, վոր վոչ վոք չկարա վրադ,— ելի մեջ ընկավ Սարգիսը:

Վարդյանի տրամադրությունը մեկեն փոխվեց:

— Դե, ինչպե՞ս խտերիկայի հասնելու չափ չհուղվես, յերբ քաղաքավարությունն ել ե ծաղրվում,— սկսեց զայրանալ Վարդյանը: Յեվ ուղղակի դիմեց Սարգսին.

— Դու ե՞լի սկսեցիր, իսկ յես քեզ մարդ չե՛մ հաշվում, դրա համար ել չեմ պատասխանի քեզ...

Սարգիսն ել վրա տվեց.

— Դու ինդլիկենդ մարդ ես, իհարկե մեզ մարդ չես հաշիվ...
— Պետք չէր լսում: Վարդյանին ու Սարգսին մոտ եր Գարամյանը: Ուղղակի ձևով, մի տեսակ հրամայելու յեղանակով, վորից Վահան Վարդյանը բնավ դժգոհ չմնաց, միջամտեց Հրայրը:

— Վերջապես վերջ պետք է տա՞ք, թե չե: Վարդյանն զգաստացավ ու լռեց:

Այդպես: Լյուբայի մոտից վերադառնալուց հետո մի նկատողութիւն ավագի կողմից, աննշան մի անախորժութիւն Սարգսի հետ պարապմունքում և, ուրիշ վոչինչ:

Թվում եր թե ամեն ինչ դա յե, թե ամեն ինչ այդպես թեթևորեն վերջանում ե:

Բայց պարապմունքից հետո, պետք ելի գիմեց Վարդյանին:

— Ընկեր բանակային, ներկայացե՛ք ինձ:

— Լսում եմ, ընկեր պետ, — դարմացած ասաց Վարդյանը և մոտ գնալով զգաստ կանգնեց:

— Ինչո՞ւ յեք յերեկ քաղաքացիական զգեստով դուրս յեկել փողոց

—

— Պատասխանեցե՛ք, ընկեր բանակային: Վարդյանը կմկմաց: Անակնկալը շփոթել եր նրան: Պետք վո՞րտեղից գիտեր դրա մասին:

— Վոչ մի բանակային, վոչ մի դեպքում իրավունք չունի քաղաքացիական հագուստ կը-

րելու, այդ ձեզ ասված է: Վերջապես պետք է վերջ տա՞ք ձեր այդ քաղաքացիական տրամադրութիւններին թե՞ չե: Կարծում եք շտաբային աշխատողն արտոնյա՞լ է, կարող ե այդպիսի խախտումներ կատարել:

Վորովհետեւ դուք նոր բանակային եք, դուս համար յես ձեզ միայն զգուշացնում եմ, այլապես տույժի կենթարկվե՛յիք...

Վարդյանը փորձեց արդարանալ:

— Վոչ մի խոսք, վոչ մի առարկութիւն, — բարկացավ պետը, — վերջին դեպքը լինի, ագա՛տ:

Վարդյանն ազատ չնչեց: Ազատ հրամայելուց հետո պետը մոտեցավ նրան ու ձեռքը նրա ուսին դնելով, մտերմորեն սկսեց զրուցել հետը: Պետը բացատրում եր, վոր Վարդյանն այդ քայլով խախտել է կանոնադրքը, վոր պարետը նույնիսկ դրա համար կարող եր կալանքի տակ առնել նրան, վոր Վարդյանը բոլորից գիտակից է և չպետք է թույլ տա իրեն, այդպիսի հանցանքներ գործելու և այլն և այլն:

Վարդյանը վարժիւ էր պետի քարոզներին: Մինչդեռ պետը խոսելիս լցվում եր ուսուցչի հավանութեամբ, Վահան Վարդյանը հաշիվում եր թե յուրաքանչյուր նախադասութեան մեջ քա՞նի քերականական սխալ է գործում նա, քանի ավելորդ բառ է ասում. —

Պետը վաղուց հեռացել եր Վարդյանի մոտից, իսկ Վարդյանը դեռ փնթիւնթում եր.

— Այո, կան մարդիկ, վորոնց անհրաժեշտ

ե գրել, կարդալ ու արտահայտվել սովորել, բայց նրանք չտապում են ամբիոն բարձրանալ... Ի՞նչ արած պետք է յենթարկվել...

Սարգիսն այդ դեպքից հետո անընդհատ ծաղրում եր Վարդյանի գալստուկ կապելը և ներվայնացնում նրան: Հաղիվ կարողանալով զսպել բացահայտ իր արհամարհանքը, Վարդյանը համոզում եր իրեն:

Լավ ե, լավ ե, վոր չպատասխանեմ, ինձ համար վայելուչ չի նրա հետ վեճի բռնվել, լավ ե վոր չպատասխանեմ...

Իսկ յերեկոյան, յերբ պետք եր քնել, շարունակելով ցերեկվա իր մտածումները, Վահան Վարդյանը մտքում խոսում եր.

— Կարող եյի գեղարվեստական ախամեղիա մտնել... կարող եյի ախադեմիա գնալ սովորելու, բայց յեկա ու ընկեր դարձա Սարգիսն, Հովոյին...

Այդ ուր Վահան Վարդյանը վոչ կարող եր ասել ուրախ ե և վոչ ել տխուր: Մի տեսակ տարտամություն եր մտել նրա սիրտը, վորը նման չեր տխրության:

Այդպես ել նա գրեց իր որագործը:

Յերբ Վահան Վարդյանը բաց արեց զորանոցի դուռը, հանդիպակաց լուսամուտից յերևաց վերջալույսը՝ արյան անափ մի ծով: Աննման ու սքանչելի յե քաղաքի վերջալույսը:

Վահան Վարդյանը լուսնոտ մարդու նման անդգայնության մեջ ե ընկնում, յերբ նայում ե նատուրային այդ գեղանկարին: Արշալույսը Վահան Վարդյանը չի սիրում, վերջալույսը՝ դա նրա համար ե միայն, ինչպես մութը՝ չղջկի:

Վահան Վարդյանը նայում ե վերջալույսին ու մտածում. «Կույվ լիներ: Արյուն հոսեր: Վերջալույսին արյունով ներկվելին ծովի պես անծայրածիր դաշտերը: Հետո՝ դադար լիներ, ու մենք արյան այդ ծովում թիկնեյինք ալիքների, այսինքն թումբերի վրա, հանդստանալու»:

— Յնժա՛, ինչ փառահեղ պատկեր ե, — ասում ե Վարդյանն ու մտածում, թե ինչպես կկոչեր այդ նկարը: Յեվ ահա գտնում ե դա յեկ: Նկարի տակ նա պիտի գրի. «Կարմիր ասպետների հանդիստը» — գործ՝ նկարիչ Վահան Վարդյանի...

Ապա Վահան Վարդյանը պատկերացնում ե, թե ինչպես մուգեյներում պետք ե նայեն այդ նկարին ու հիացած բացականչեն. «Замечательная картина», թե ինչպես պետք ե աղջիկներն հուզվեն այդ նկարով ու ասեն. «սիրելի նկար ե»...

Վոգեորվելով գեղեցիկ այդ մտահղացումով ու յերևակայությամբ, Վահան Վարդյանը դրամատիկ ձևով արտասանում եր զորանոցի դատարկ սենյակում:

— Ոհ, կեցցես դու, հո՛ւյս, յերազի պես

յերջանկացնող հույս, յերազի պես քաղցր: Յեւ հավատում եմ քեզ ու գիտեմ, վոր պատմության դրժերում արվեստների մարդկանց անունների մեջ կլինի ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴՅԱՆ անունն ել:

Հույս, հույս...

Վարդյանը թիկնեց լուսամուտին ու նայում եր հեռու հորիզոնի դեղին անսահմանությանը: Ապա նա բացեց լուսամուտը: Պաղ ողբ խփեց նրա դեմքին: Նա մտածում եր, ու քիչ եր մնում, վոր բաց լուսամուտից բարձրաձայն արտասանի, ինչպես արտիստը՝ բեմից (այդպես է նա իր հուզումների տարերքի պահերին): Բայց յերբ յետ նայեց, տեսավ, վոր իր մահճակալի վրա լուռ ու մտահոգ նստած է Բայլչևիկ Ասատուրը: Վարդյանը նրան այդպես յերբեք չեր տեսել: Չանձրացնելու չափ կատակներ է անում Բայլչևիկ Ասատուրը: Ու հիմա նստել է այնպես տխուր ու մտահոգ, վոր թվում է թե ուզում է լուծել անլուծելին: Բայլչևիկ Ասատուրը՝ տխուր: Դա ե՛լ չինձու յե, ե՛լ բռնադրոսիկ, ե՛լ տարորինակ:

— Իսկ ինձ թվում եր, — մտածում է Վարդյանը, — վոր Հովոն, Սարգիսը և Ասատուրն ու սրանց նմանները տխրել չգիտեն, վորովհետև մտածել, ապրել ու հուզվել չգիտեն. ուրեմն պատահում է, վոր յես ել եմ սխալվում:

Ասատուրը նստել եր տխուր, նույնիսկ՝ մոռալ: Նրան նայելով, Վարդյանն հիշեց յերազում տեսած Ներոնի արձանը, մոռալ ու ան-

ժպիտ: Վարդյանը տեսնելով Ասատուրին այդ դրությամբ, մոտեցավ ու թեք նրա մեջքին տանելով, մտերմական կարեկցությամբ հարցրեց.

— Դո՞ւ յել ես արդեն բանակից ձանձրացել, Ասատուր...

Ասատուրն այնպիսի մի հայացք նետեց նրա վրա, ինչպես նա կնայեր իր թշնամուն: Այդ հայացքը լիքն եր չարությամբ ու մահառիթ առնելով: Բայց թե ինչու յեր նա այդպես նայում իր վրա, թե ինչով եր ինքը մեղավոր, Վահան Վարդյանը չեր հասկանում: Նա յենթադրեց, թե Ասատուրը չհավատաց իր կայենթադրեց, թե Ասատուրը չհավատաց իր կարեկցությանը և անկեղծությամբ ասված խոսքերը չհամարեց այն խոսքերը, վորով ինքը դեմեց նրան: Դրա համար ել նա կրկին թեև Ասատուրի մեջքով տարավ և այս անգամ ավելի քնքշադին, հարցրեց.

— Իսկապես Ասատուր ջան, ի՞նչ է պատահել...

Ելի նույն մահառիթ ատեղությամբ լիքը հայացքով Ասատուրը չափեց նրան: Իսկ Վարդյանն ավելի աշխատեց քնքշանալ:

— Ինձանից հեռացի՛ր, ուպորտունիստ չան վորդի, — պալթեց մեկեն Ասատուրը:

Վահան Վարդյանին թվաց, թե Ասատուրը դերի մեջ է: Վարդյանը փորձեց կատակել և դրանով ավելի կատաղեցրեց Ասատուրին:

— Քեզ ասում եմ հեռացի՛ր ինձանից, բո...

Վարդյանը յետ-յետ քաշվեց: Ասլա՝ տես-
նելով խաղ կարծածի լրջությունը, փորձեց
ինքն ել լրջությամբ վերաբերվել:

— Հայհոյանքիդ համար պատասխանատու
յես, այդ մասին յես կղեկուցեմ ավագին,—
սպառնաց Վարդյանն ու հեռացավ:

— Գնա՛, քեզանից վախեցող չկա, յես քո
հետ հետո կխոսամ,— նետեց Ասատուրն ավելի
սպառնադին:

Վահան Վարդյանն ի հարկե, ավագին չղե-
կուցեց, մտածելով, վոր դրանով առիթ կստեղ-
ծի Ասատուրի համար իրեն պոչեր կպցնելու:
Վահան Վարդյանը խուսափում եր այդ բնույ-
թի հարցերով իր գլուխն աղմուկի խառնելուց:

Վարդյանը միայն հանդիմանում եր իրեն,
վոր բաղձաթիվ դեպքերից հետո ելի ինքը
սրտաբաց ե մոտենում այնպիսի մարդկանց,
վորոնք իր լավ վերաբերմունքին արժանի չեն:

— Յես քննադատում եյի Ոգնեվի հերո-
սին, Կոստիա Ռեարցովին,— դուրս գալով զո-
րանոցից, մտածում եր նա,— վորն ասում եր
թե, «Յես յոթերորդ հարկից նրա ծոծրակին
չեմ թքի»— յես հիմա դոհունակությամբ
կկրկնեմ այդ խոսքերը.—

Այդ ուր Վարդյանն իր որազրում գրեց:

«Ամենագեղեցիկ գեղեցկությունն ինձ հա-
մար դա մեր քաղաքի վերջալույսն եր: Այսօր
յես վայելում եյի այդ գեղեցկությունը և տրա-
մադրությունս Շալիապինի յերգի պես բարձր
եր ու նրա արվեստի պես նրբին: Կոտրվեց

տրամադրությունս և Շալիապինից իջավ մին-
չև Ասատուրը, բարձունքներից՝ հատակը:

Աշնավերջի պաղ շունչն ե ներս փչում լու-
սամուտից»:

Հարավփոփոխ ու տարորինակ:

Այսպես են ասել Վարդյանին: Հիմա, յերբ
մտածում ե նա, գտնում ե, վոր սխալ չեն ասել:
Մարտ ամսվա յեղանակի պես փոփոխական ե
նրա ներքին աշխարհի բնությունը:

Այսօր ելի ճիշտ այդպես եր:

Առավոտյան վաղ լավեց ավագի ձայնը:

— Սրթնանա՛լ.

Վահան Վարդյանն ել արթնացավ: «Սրթ-
նանալ»— ազդանշանից մինչև «Հագնվել»— ր
հինգ րոպեյի տևողություն ուներ: Անցավ այդ
հինգ րոպեն, լավեց «վերկաց»— ր և դեռ Վահան
Վարդյանը քնած եր: Ավագը մոտեցավ նրան,
չարժեց:

— Վեր կացեք, ընկեր Վարդյան:

Վարդյանը նստեց անկողնու մեջ ու հո-
րանջեց: Նրա մարմինն այնպես եր թուլացել,
կարծես թմրեցնող շիճուկ եյին սրսկել:

Վեր կացեք ե, ձեզ հետ չե՞մ, ընկեր Վարդ-
յան:

Վարդյանն ելի հորանջեց: Նա ինչ վոր
ծանրություն զգաց գլխի վրա: Ստուգելու
համար շոշափեց խուզված գլուխը:

Վորքան ել Վահան Վարդյանն աշխատեց
չուտ հագնվել, վորպեսզի Փիզկուլտուրայի

պարապմունքից չուշանա, չկարողացաւ հասնել:

— Շարվե՛լ, — լսեց նա բակից ավազի ձայնը:

Վարդյանը մինչև դուրս յեկավ բակը, շարքը պատրաստ եր:

— Ընկեր ավազ, թույլ տվե՛ք շարք կանգնել, — խնդրեց նա զգաստ կանգնելով ու պատիվ բռնելով ավազին:

— Կանգնեցե՛ք, բայց ուշացել ե՛ք, — թույլատրեց ավազը դժգոհությամբ նայելով Վարդյանի վրա:

Վարդյանը հիշեց դպրոցական տարիները, յերբ հաճախ վորպես մշտական բեռ, իր վրա կրում եր ուսուցիչների դժգոհության արտահայտությամբ լիքը հայացքները: Պարզ ե, վոր նրա տրամադրությունն այլևս չեր կարող Շալիապինի յերգի պես բարձր լինել, վորովհետև նա ունեւր նաև Շալիապինի յերգից բարձր ինքնասիրություն:

— Ա՛ջ, դա՛րձ:

Յերբ մարդ անտրամադիր ե լինում: Ֆիզիկապես ել թուլանում ե: Վարդյանն զգում եր, վոր վատ ե Ա.Ջ. ԴԱՐՁ անում:

— Չա՛խ, դա՛րձ: Քայլո՛ւ մա՛րչ: Ընկեր Վարդյան, գլուխդ բարձր, ուսդ մի կծկիր, այդպե՛ս:

— Տեղո՛ւմ:

Ֆիզիկական պարապմունքից հետո կամանդայի բանակայինները նախաճաշի զնացին,

վորից հետո՝ քաղաքապմունքի: Լենանկյան դռանը շարքը ցրվեց: Սպասում եյին, վոր պետը դա պարապմունքն սկսելու: Մոտենալով Վարդյանին, Հրայր Քարամյանը դիմեց նրան:

— Վահան, այսորվա թերթն ունե՞ս:

— Այսորվա թե՞րթը, չունեմ:

Այս անգամ Վարդյանը յերկու քայլ մոտեցավ Քարամյանին:

Ամենից սրտակիցը դիվիզիայի շտաբի կամանդայում ելի Հրայր Քարամյանն եր Վարդյանի համար: Վարդյանն իրեն հարազատ եր զգում նրան:

Վարդյանը մոտեցավ, բայց Քարամյանն սկսեց:

— Ինչպես ե նորին պայծառափայլության տրամադրությունը:

— Իհարկե՛ վատ:

— Վա՛տ, ինչո՞ւ:

— Չե՞ս տեսնում, Հրայր ջան, տրամադրությո՞ւն են թողնում:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ ե յեղել:

— Չտեսա՞ր, առաջնորդ... հաշվի չեն առնում, թե մարդ ինչ հոգեկան վիճակում ե լինում, ինչ հոգեկան ապրումների մեջ ե...

Վարդյանը նկատեց Քարամյանի հանկարծակի փոխվելը: Ժպիտը թռավ Քարամյանի դեմքից: Նա այնպես նայեց Վարդյանի վրա, վոր Վարդյանին թվաց թե միայն Մասիսը կարող եր այդպես նայել իր վոտքերին, միայն բանաստեղծը կարող եր Պառնասից այդպես

նայել հասարակ հյուսններին: Քարամյանը այդպես նայեց ու մեկնեւ դժգոհ դեմքը թեքեց Վարդյանից:

Վարդյանը չհասկացավ այդ տարրորինակ փոփոխությունը: Նա մտածում եր, թե ահա սա յեւ մի Սարգիս ե, մի Ասատուր, նրանցից տարբեր միայն նրանով, վոր սրան հասել են կուտուրահանության թույլ շորշովները:— Տալստոյը, վոր Տալստոյ ե յեղել, յերբեք այդպես չի նայել իր որերի վորեւեւ նկարչի վրա— մտածում եր Վարդյանը,— իսկ սա դեռ խաղմընելու փորձեր ե անում ե արդեն ուրիշի վրա այդքան բարձրից ե նայում:—

Վահան Վարդյանն արդեն վորոշակիորեն իրեն սխալված եր համարում Քարամյանի նկատմամբ:

Պարապմունքն սկսվեց: Վարդյանն ելի չեք լսում: Ամփոփվել եր նա ինքն իր մեջ: Պետը, վոր այնպես սիրում ե անձանձիր բացատրել ու կրկնել, ելի հասել եր Հովոյին:

— Ո՞ւմ գիկտատուրան ե մեր գիկտատուրան,— հարցրել եր պետը և ելի կրկնում եր հարցը: Հովոն սովորականի պես տարուբերում եր գլուխը:

Ո՞վ ե հիմա մեր յերկիրը կառավարում, ո՞ւմ իշխանությունն ե մեր իշխանությունը:

Վարդյանն այդ բոպիյին մտածում եր, թե Հովոն ելի չասի՞ Կլտյանի և ահամա, չիմացա՞յ թե ինչպես, տեղից հուշեց:

— Հովո՛, ասա Կլտյանի՛:

Հովոն թեքվեց դեպի նա ու համարյա դուռաց նրա վրա:

— Խա՞, քո արեւն ել դինա՛, Կլտյանի՛... Պետը բարկացած նայեց Վարդյանին, ապա

Հովոյին:

— Տեսնո՞ւմ ես, վոնց են չփոթեցնում քեզ: Ուրեմն պետք ե այնպես սովորես, վոր չսխալվես: Ապա՛ ասա, ո՞ւմ գիկտատուրան ե մեր գիկտատուրան:

— Հը՞...

Պետն ելի կրկնեց հարցը:

— Ում գիկտատուրան ա՞:

— Այո՛, ո՞ւմ գիկտատուրան ե մեր գիկտատուրան:

— Ընկեր վորոշիլովի գիկտատուրան ա, ո՞ւմ գիկտատուրան ա.

Մյուս բանակայինները միայն ժպտացին, իսկ Վարդյանը չկարողացավ դստել իր փոթիցը:

Սարգիսը նստել եր Վարդյանի կողքին: Կամաց, այնպես, վոր պետը չլսի, Վարդյանի ահանջին հայհոյեց նա:

Չաթլա՛խ, դու նրանից լա՞վ մարդ ես, վոր ծիծաղում ես նրա վրա...

Այս անգամ ել Վարդյանը չպատասխանեց նրան:

Պարապմունքը վերջացած հայտարարելուց առաջ պետը դիմեց բոլորին:

— Ընկերներ, ձեզանից մեկին պետք ե կցենք Հովոյին, նրա թե՛ անդրադիտությունը

և թե՛ քաղաքական անգրագիտությունը վերաց
նեղու համար: Ամոթ է կարմիր բանակայինի
համար անգրագետ ընկեր ունենալը: Ո՞ւմ կը-
ցենք, հ՞ը, — ասաց պետն ու նայեց Քարամյա-
նին:

— Ո՞ւմ, — հարցրեց Քարամյանը ու, մի
րոպե լռելուց հետո, պատասխանեց, — Վահան
Վարդյանին կցենք, Վահան Վարդյանին:

— Ո՞ւմ, — հարցրեց Ասատուրը, կարծես
չլսելով:

Վահան Վարդյանին:

Ձե, յես դեմ եմ:

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց Քարամյանը:

— Յես քեզ ասել եմ, ընկեր Հրայր:

— Ձե, Ասատուր, դու սխալվում ես, պետք
է դրա համար ել Վահանին կցել:

— Սկի ել չեմ սխալվում:

— Սխալվում ես, սխալվո՞ւմ ես:

— Ե՛, ասում ես ելի...

— Վարդյանին պետք է կցենք, վոր նա
յեւ չծիծաղի Հովոյի վրա, վոր պատասխանա-
տվություն դա:

Վերջին նախադասությունը Քարամյանն ասաց
ժպտալով, նայելով Վարդյանին: Նա
դուր յեկավ նրան: Իսկ թե ինչ էր Ասատուրն
ասել Հրայրին իր՝ Վարդյանի մասին,
Վարդյանը միայն մի բան էր յենթադրում:

— Լավ, ուրեմն կկցենք ընկեր Վահան
Վարդյանին: Վարդյան մի ամիս հետո Հովոն
փոխված լինի, — պատվիրեց պետը:

Վահան Վարդյանը դժգոհ էր: Սեվա-
գործ բանվորի աշխատանքը դրին ուսիս, մտա-
ծում էր նա, — յես ուրախությամբ կդառնայի
սեվագործ բանվոր, կթողնեյի արվեստը, քան
Հովոյի գլուխը կկամենայի գիտություն լըց-
նել: —

Բայց Վարդյանը չգիտեր, թե ինչու չա-
ռարկեց: Յերևի նրա համար, վոր Քարամյանն
ու պետն եյին առաջարկել:

Վարդյանը Քարամյանի նկատմամբ ելի
լցվեց այն վստահությամբ, վորով լցված էր
առաջ: Չնայած այն տարրինակություննե-
րին, վոր Վարդյանի կարծիքով, կար նրա
մեջ, այնուամենայնիվ նրան Վարդյանը չա-
րունակեց չավ ընկեր համարել:

Պարապմունքից հետո Վարդյանն ելի
մոտեցավ նրան ու, ավելի հուզված ցույց տա-
լով իրեն, քան իսկապես է՛ր, ասաց.

— Գոհ չեմ կարող լինել քեզանից, Հրայր,
ինչո՞ւ առաջարկեցիր:

Քարամյանը զարմացավ:

— Վահան, իսկապե՞ս:

— Լուրջ եմ ասում:

— Ինչո՞ւ:

— Իմ կարծիքով, Հրայր, միևնույն է նրա-
նից բան դուրս չի գա:

— Ի՞նչ ես ասում, այ տղա:

— Клянусь чем хочешь. նրան ընդհանրապես
ստեղծել է, միայն նրա համար, վոր նա սալ

քչի: Բնությունը չի սխալվում իր վորոշումներին մեջ:

Քարամյանը մի պահ մտախոհ լռեց, ապա բռնելով Վարդյանի թեվից, քաշեց նրան իր յետեվից:

— Արի քեզ բան եմ ասելու:

Վահան Վարդյանը լուռ հետևեց նրան, ինչպես հիպնոսվածը՝ հիպնոսողին: Լենինյան անկյունում մարդ չկար: Քարամյանն արմունկը հենեց սեղանին, ճակատն առավ ափի մեջ ու սկսեց խորհրդավոր նայել Վարդյանին: Իսկ այդ բոլեյին Վարդյանը մտածում էր. «Այս դիրքով յեթե մեզ քանդակեյին, հոյակապ մի մոնումենտ կլիներ, հոյակապ մոնումենտ...»:

— Գիտես ինչ, Վահան, յես քեզ հետ ուղում եմ խոսել, միայն թե՛ չվիրավորվես, խիստ եմ խոսելու:

— Ինչո՞ւ պետք է վիրավորվեմ:

— Միևնույն է, ուզում ես վիրավորվիր, քո դործն է դա, բայց յես, վորպես ընկեր, քեզ հետ խոսելու յեմ չար լեզվով:

— Խնդրե՛մ, խնդրե՛մ, յես շատ ուրախ եմ:

— Գիտես, Վահան, դու մի տեսակ պարոնավարի յես նայում տղաներին... Նրանց արհամարում ես, այն կարծիքն ունես, թե նրանց բանականությունը բութ է, թե նրանք միայն սայլ քչել կարող են և այլն և այլն: Այդ բոլորը, ընկե՛ր Վահան, միայն պարոնի հոգեբանության ու մտայնության արդյունք են,

ուրիշ վոչինչ: Իսկ դու կոմյերիտական ես, դու Լենինյան կոմունիստական յերիտասարդական միության անդամ ես:

— Այո, յես 1931 թվից կոմյերիտական եմ, գեղարվեստական տեխնիկումումն եմ ընդունվել, — պատասխանեց Վարդյանը: Բայց Քարամյանն ուշադրություն չդարձնելով նրա պատասխանի վրա շարունակեց:

— Դու կարծես թե չես սիրում ու հարգում ընկերներիդ, վորոնք այն դասակարգի անդամներն են, վորի յերիտասարդական կազմակերպության մեջն ես դու ել: Այդպես չի՞ կարելի... Ի՛նչ անենք, վոր յես ու դու մի յերկու դրքույկ կամ վեպ ավել ենք կարդացել նրանցից, մի քանի արձանագործի ու նկարիչի անուն դիտենք, վոր նրանք չգիտեն, քերականական որենքներից ավելի քիչ ենք չեղվում, քան նրանք: Յես որինակ, յերեք-չորս տարի առաջ ճիշտ այնպես եյի, ինչպես նրանք՝ այսօր: Բացի դրանից, դու մանր բաներից չատ ես դժգոհում, թե ինչու ավագը քեզ այսպես կարգադրեց, նույն բանն ուրիշին կարգադրելու փոխարեն, թե ինչու նա բարկացած խոսեց հետդ և այլն և այլն: Յես հասկանում եմ քեզ: Դու կարծում ես, վոր յեթե ավագը տառապալով է գրում, իրավունք չունի քեզ հրամայելու, վորովհետեւ ատեղծագործությունից արդեն թանգարանում բան կա դրված... Այդպես չպետք է մտածել, սիրելիս: Մենք վստահել ենք ավագին մեր կա-

մանդայում ղեկավարելու պրոլետարիատի դիկտատուրայի պաշտպանության գործը, ուրեմն պետք է կատարենք նրա հրամանը, վորը բղխում է դասակարգի շահերից և վո՛չ թե իր՝ ավագի քմահաճույքից: Ով չի կատարում նրա հրամանը, դժգոհում է, նա պրոլետարիատի դավաճանն է, այո, պրոլետարիատի դավաճանը ...

Վահան Վարդյանը փորձեց արդարանալու վորեմէ բան գտնել ասելու, բայց կմկմալ իսկ չկարողացավ:

Լենանկյունից դուրս գալով, Քարամյանը շարունակեց:

— Վորպես ընկեր, իրավունք եմ համարում ինձ, քեզ նախազգուշացնել: Նոր կոմյերիտական ես, բայց այդպիսով կարող ես քեզ դուրս դնել կոմյերիտությունից...

Վարդյանը փշաքաղվեց: Նրա ձեռքն ինքնիրեն դնաց գրպանը: Կոմսոմոլի տոմսը գրպանումն էր: Նա չոչափեց տոմսն աշխտեղ ու հանգիստ չնչեց:

— Վոչ միայն կոմսոմոլից, այլև կարող ես բանակից ել քեզ դուրս դնել, բանակից ել... Յերկրի պաշտպանությունը վստահվում է նրան, ով իր վողջ հոգեբանությամբ ու զգացումներով է նվիրվում այդ պաշտպանությանը: Իսկ մեր գործն այժմ ուրիշ բան չէ, քան յերկրի պաշտպանությունը...

Վարդյանը գլուխը կախած լսում էր:

Այդ ոբը յերեկոյան Վահան Վարդյանն իր որագրում գրեց.

«Ուշ յերեկոյ յե, բայց քնել չեմ կարողանում: Միտքը կանգնեցնել չի լինում: Կինո-ժապավենի նման անցնում է նա մի պատկերից մյուսին, բայց յերբեք չի կտրվում կինո ժապավենի նման: Այն, ինչ վոր Քարամյանն ասաց այսօր, հասարակ բաներ էյին, ԱՅԻ ու ԲԵՆ. Քարամյանը նույնիսկ ԳԻՄ-ին ել չհասավ: Բայց այսօր, յերբ նա կրկնեց դրանք ինձ համար, և, այնքան բարեկամի նման (դա նրա հատկությունն է), յես հանկարծ հասկացա այդ հասարակ բառերի ու նախադասությունների լրիվ իմաստը: Նրա նույնիսկ ամեն մի բառը լիքն էր իմաստությամբ, ինչպես լիքն է լինում սերմի հատիկը: Յեվ ահա այդ հատիկները ծիրեր են արձակում ուղեղիս բոլոր խորշերում ու չեն թողնում, վոր քնեմ...

Ճիշտ է, Քարամյանը մի քիչ ել սպառնաց, բայց յես վոչ վախեցա և վոչ ել վիրավորեցի: Քեւ հենց վաղը անպայման պետք է խնդրեմ Քարամյանին, վոր թույլ տա իրեն նկարեմ...

Մատիտը տետրակի մեջ փաթաթելով՝ Վահան Վարդյանը բարձի տակը դրեց այն և աղյալը քաշեց գլխին: Նա կարծում էր վոր այս անգամ գոնե անմիջապես կքնի, բայց ձիշտ հակառակը դուրս յեկավ: Մտքերն հաջորդում էյին իրար:

Մտածելով Քարամյանի մասին, Վարդ-
յանը հարցրեց իրեն:

Բայց վերջապես Հրայրն անձնական կյանք
չո՞ւնի, վորոնք են նրա «գաղտնիքները»: Մի-
այն քաղաքակրթ խնդիրների մասին ե խո-
սում և ուրիշ վոչի՞նչ: Յե՛վ Վարդյանն ելի հի-
շարով Կնուտ Համսունի «Պան»-ի պատմու-
թյունը, քիչ մնաց ծիծաղեր: Դա Քարամյա-
նի «գաղտնիքներից» մեկն էր, վոր Վահան
Վարդյանը կարողացել էր իմանալ և միշտ հի-
շեցնում էր նրան, յերբ ուզում էր կատակել:

Շտաբի հեռախոսը հաճախ զրնդում էր և
աղջկային մի ձայն հարցնում էր.

— Ասացե՛ք խնդրե՛մ Հրայրն այդտեղ է:
Վարդյանը բոլորից շատ էր հետաքրքրվում
իմանալու, թե ո՛վ է Հրայրին հեռախոսողը:
Վերջապես հաջողվեց իմանալ: Մի անգամ
բարձրահասակ, մուգ չեկ մազերով մի աղջիկ
յեկա՛վ Հրայրին կանչելու: Նրա մանր աչքերը
փոսիկների միջից փայլում էին սիրո ու չա-
բության արտահայտությամբ:

Պատրվակով դուրս գալով շտաբի դուռը,
Վարդյանը բարեկեց Հրայրին ու կանգնեց:

— Ծանոթացե՛ք, բնկերս ե, նկարիչ—ներ-
կայացրեց Քարամյանը Վարդյանին:

Վարդյանը սեղմելով աղջկա ձեռքը, աշխա-
տեց չմոռանալ նրա անունը, Լիդա Աղարյան:

— Լիդա Աղարյան, — ապա զենեց Լիդայի
վռարից մինչև դուռիս: Նկատելով Լիդա Աղար-

յանի քթի վրայի կոռ խազը, հետադառնալով
Վարդյանը կատակում էր.

— Ճիշտն ասա, Հրայր, դա հո քո կծածի՞
հետքը չի՞:

— Նու, թող, Վահան, — չուզենալով լսել
այդ կատակները, կտրում էր Հրայրը: Բայց
«Պան»-ի պատմությունը Վարդյանի համար
սենսացիոն կատակի նոր նյութ էր:

Հանգստի որ էր: Քարամյանը թույլտվու-
թյուն ուներ քաղաք դնալու: Որապահը
Վարդյանն էր.

— Յես տուն եմ գնում, յեթե ինձ կհարցնեն,
զանգահարի՛ր 7-81:

Մի ժամ հետո Վարդյանը զանգահարեց.

— Հրա՞յրն ե, բարև, Հրայր:

— Բարև ո՞վ ե:

— Վահանն ե, ի՞նչ ես անում:

— Վահան Վարդյա՞նն ե, հա՞. կարդում
եմ, Վահան ջան:

— Ի՞նչ ես կարդում:

— «Պանն» եմ կարդում, վաղուց կարդացել
եմ, ելի՛ եմ կարդում:

— «Պան»-ը յես ել եմ կարդացել: Մենա՞կ
ես, վոչ վո՞ք չկա՞ մոտդ...

— Վոչ վո՞ք, մենակ եմ:

— Վոչ վո՞ք, մենակ հարյո՞ւր տոկոսով:

— Մենակ եմ ելի՛, ասում եմ:

— Խաղով քիթ ունեցողը մոտդ չի՞...

Վարդյանի այդ հարցի վրա Հրայրն անմի-

ջապեա կախեց հեռախոսի փողը: Իսկ Վարդ-
յանը մի քանի րոպե հետո ելի զանգահարեց:

— Ո՞վ ե խոսում.— հարցրին 7-81 համա-
րէց:

Դա մի աղջկա ծանոթ ձայն եր:

Լիդա Ազարյանի ձայնը:

Հետեյալ որն արդեն Վահան Վարդյանն
արտակարգ ուրախության մեջ եր, մանավանդ
վոր Քարամյանը չեր արդարանում:

Եղպես ելի, Հրայր, ասում ես վոր «Պանն»
եյիր կարդում... Չորս ժամ մնացիր տանը,
չորս ժամում քանի՞ անգամ «կարդացիր»:

Հետո այլևս Ազարյանը վոչ զանգահարում
եր և վոչ յերեւում:

— Ո՞ւր ե Լիդան, չի յերևում,—հարցրեց
Վարդյանը մի անգամ:

— Ամուսնացաւ,— պատասխանեց Քարամ-
յանը կարճ և այնպես, վոր կարծես թե ուրա-
խացել եր Լիդա Ազարյանի ամուսնության հա-
մար:

— Ուրիշի խրատում ես, բա վոր չեյիր
ամուսնանալու, ինչո՞ւ եղբան «Պան» կադա-
ցիր...

— Այդ մասին ել չխոսենք,—կտրեց Քա-
րամյանը, և դրանով ել վերջացաւ «Պան»-ի
պատմութիւնը:

Վարդյանի աչքերն արդեն փակվում եյին:
Նա քնում եր: Բայց հանկարծ թռաւ ու նստեց
անկողնում:

— Վահ, մոռացել եյի... Յես Լյուբային
պետք ե բացիկ գրեյի այս յերեկո...

Ապա մի րոպե մտածելով, վորոչեց.

— Վոչինչ, կգրեմ հետո... ու պառկեց
քնելու...

— Բանվորի դիկտատուրան ա, վի՞ր գիկ-
տատուրան ա...

Քնի մեջ խոսում եր Հովոն:

Վահան Վարդյանն արդեն սկսել եր կա-
տարել իր պարտականութիւնը՝ պարապել
Հովոյի հետ: Առաջին յերկու որը նա դեռ տա-
տանվում եր, համաձայնի մշտապե՞ս պարա-
պելու, թե՞ ուղղակի հրաժարվի: Յերբորդ
որն արդեն չեր մտածում հրաժարվելու մա-
սին:

Զարմանալի բան: Հովոն, այն Հովոն,
վորը, Վարդյանի կարծիքով միշտ ել բուլթ
պետք ե մնար, այնպես եր հետաքրքրվում
Վարդյանի ասածներով, վոր Վարդյանը նույ-
նիսկ վողեվորվում եր իր կատարած գործով:

Յուրաքանչյուր խնդրի մասին Հովոն մի
քանի հարցեր եր տալիս և ամեն մի հարցը մի
քանի ձևով:

— Բուրժվածի տղեն ել հասարակ գինվոր
եղնի:

— Բանվոր չատ ա բուրժվածից, ըբա ին-
չի՞ բանվոր չեղնի հաղթա:

— Վոր բուրժվածներու յերկրներու մեջ
անոթի կմնան, թող մի որ հելին ու սպանեն
բուրժվածներուն, մե խեռ ընդոց քոք կտրեն...

Ու այսպէս՝ հարցերի շարան:

— «Բանից պարզվում է, վոր յես ել կարող եյի սխալվել: Նա նույնիսկ մտածում է ու հետաքրքրվում, ուրեմն՝ նշանակում է, վոր անհուսալի չի, կարող է միշտ բռնակա-նութեան տեր չմնալ» — մտածում էր Վահան Վարդեյանը:

Այդ օրը, յերբ Հովոն ելի հարցնում էր, թե ինչու բանվորները հեղափոխություն չեն կատարում բուրժուական յերկրներում, Վահան Վարդեյանը, փոխանակ հարցին պատաս-խանելու, հիշեց իր բլոկնոտում գրած մի գրքից վերցված քաղվածքը: Բլոկնոտան գրք-պանից հանելով, նա այդ քաղվածքը կարդաց Հովոյին:

— Տես, եստեղ ի՞նչ է գրված, Հովո:

— Ի՞նչ ա գրուկ:

— Լսի՛ր, կարդամ:

— Ը՛խ, կարդա, լսում եմ, Վահան ջան:

«Գիտությունը դադարել է միայն մատչե-լի մնալ նրանց, վորոնք ծնվել են դոյակների հայելապատ սենյակներում, դաշնամուրի նը-վազ են լսել և հայրական սեղանների վրա տե-սել են արձաններ ու պատերին՝ հանճարների ստեղծագործած նկարները՝ դնած վոսկով ու դուլարներով: Գիտութեանը կարող են ու տի-րապետում են գյուղերից, հյուղակիներից ու գավոռներից յեկածներն էլ: Յեվ մեզ մոտ դը-րանք են գլխավորապէս, վոր համառ ու ան-

վհատ մտաւորում են դեպի գիտութեան դա-հաթնները»...

— Տեսնո՞ւմ ես, ինչ լավ բան է, յերեկ կարդացի մի գրքում:

— Ը՛խ, լավ բան ա, — համաձայնեց Հովոն այն անիմաստ ու հիմարական ժպիտով, վորը վաղուց էր, ինչ նրա դեմքին չէր տեսել Վարդեյանը:—

— Լավ բան է, իհարկե, — կրկնեց Վարդե-յանը՝ մտքում ելի կարդալով քաղվածքը: Խոսքը դեղեցիկ էր, իհարկե: Յեվ հիմա, յերբ Հովոն հարցերի տարափ էր տեղում նրա գլխին, թեկուզ պրիմիտիվ հարցերի, նա ա-վելի խորութեամբ էր ըմբռնում իր բերած քաղվածքի միտքը: Վարդեյանը դտնում էր, վոր ինքն, իսկապէս հարափոփոխ է իր կար-ծիքների մեջ ել:

Այսօր, յերբ Վարդեյանը մտավ լեռնա-կյուն, այնտեղ էր միայն Հովոն:

— Մե-ե-ր՝ մեր կ-ու-ս-ա-կ-ց-ու-թ-յ-ու-նը — կուսակցությունը, բ-ա-ն-վ-ո-ր — բանվոր դ-ա-ս-ա-կ-ա-ր-դի, դասակարգի կ-ու-ս-ա-կ-ց-ու-թ-յ-ու-ն է կուսակցություն է...

Միտքինակ, ու առանց կետադրական կա-նոններն հարգելու, կարդում էր Հովոն:

Ներս մտավ Բայլչիկի Ասատուրն էլ:

— Ամոթ քո բատրակութեան ստաժին, Հովո, մինչև հիմա հլա կարդալ չես կարում,

— քաջեց նա Հովոյի կոմունարկան աչքերի վրա:

— Սուս կաց ե՛, քյոփողլի Բայլէիկ Ասատուր, — հրեց նրան Հովոն առանց աչքը գըքէ վրայից հեռացնելու, ու շարունակեց կարդալ:

— Ի-ս-կ-ի-սկ կարմիր-կարմիր Բ-ա-ն-ա-կ-ը-բանակը, հ-ա-մ-ա-շ-խ-ա-ր-հ-ա-յի-ն-համաշխարհային, պ-ը-ո-չ-ե-տա-ը-ի-ա-տ-ի — պրոլետարիատի բանակն է:

Ապա Հովոն ծալեց գիրքը մտածեց մի քանի րոպե ու թեքվելով դեպի Վարդյանը, հարցրեց:

— Վահան ջան, ի՞նչ կեղնի, ասես, դիկ-տատուրիա ի՞նչ ա.

Ապա՝

— Ֆաշիզմ ի՞նչ ա:

— Ենտուզիզմ ինչի՞ն կսեն:

— Տրամվա ի՞նչ ա:

— Աջ թեքումն ա լա՞վ, թե՞ ձախ թեքում...

Վարդյանը յերբեմն ծանծրանում էր: Ավելի դժվար բան, քան քսանյերկու տարեկանին գրագիտության, գիտության ու քաղաքականության այբուբեն սովորեցնելը, նա յերեվակայել չէր կարող: Բայց յերբ Վարդյանը տեսնում էր, վոր Հովոն ո՛ձի գլխի նման իր քիթը շարժում է ողում, կարծես ցանկացած բառը հոտոտելու միջոցով այնտեղ գտնելու համար, յերբ Վարդյանը տեսնում էր այդ, չէր կարող հանձն չառնել վորոչ տանջանքներ,

վորովհետև տեսնում ու զգում էր, վոր Հովոն ել է տանջվում:

Բայց ամենից զարմանալին այն էր Վարդյանի համար, վոր այդ մարդն զգացումներ ել ունի, նույնիսկ լիրիքական զեղումներ: Զեղումներ, իհարկե, վոչ թե քառյակներով ու հանդերով արտահայտված, այլ դուռնոյով ու միանների ուժով:

Յերեք չորս օր հետո, այն օրվանից, յերբ հանձնարարվեց Վարդյանին պարապել Հովոյի հետ, արդեն մի քանի անգամ մարտական պատրաստականության պարապմունքներ էյին յեղել կամանդայում: Մի օր ել, յերբ նոր էր վերջացել «Մեռյալ-ժամ»-ը, Հովոն արդեն զորանոցում չէր: Վարդյանը նրա յետևից գընաց լենանկյուն, վոր կարդա «Պրոլետարսկոյե Իսկուստովո» ժուռնալը: Յերբ Վարդյանը ներս մտավ, տեսավ, վոր Հովոն ցուցամատը ձախ աչքի վրա սեղմած, քարի պես լուռ կանգնել էր սեղանի մոտ, իսկ սեղանի վրա լցված էյին հրացանի փակադակի և տվիչ մեխանիզմի մասերը: Հովոն չղգաց Վարդյանի ներս մտնելը:

— Ի՞նչ ես մտածում, — հարցրեց Վարդյանը հանկարծակի:

— Վա՛յ դու ըստե՞ղ ես:

— Հա՛, ի՞նչ ես մտածում:

— Հ՞ը...

— Ի՞նչ ես մտածում:

— Ըսկի բան ել չեմ մտածում, ես անտեր պաշի անուն մտես դացեր ա, չգիտամ ի՛նչ ա,

— Վորդի:

— Եստոր, ես անտեր պոչի:

— Մաածիր, կգտնես:

— Թու, անտեր իմալ մտես գնաց:

— Հրահանն իր...

— Վա՛յ, խա՛, խա՛, հրահանն իր կոճա-
կով...

Հովոն շարունակում էր հավաքել փակա-
ղակի մասերն ու ելի միացնել, իսկ Վարդյանն
սկսել էր կարդալ, «Պրոլետարսկոյե իսկուստ-
վոն»: Հետո կամանդայի բոլոր բանակայիննե-
րը լցվեցին լենանկյուն և նրանցից յուրաքան-
չյուրը վրա սլոճավ մի թերթի: Ամեն անգամ,
յերբ բոլորով ալդպես լցվում էին լենանկյու-
նը, Վարդյանին թվում էր, թե վորեւէ հան-
րային գրադարանում են գտնվում: Տիրում էր
չառ հաճելի ընդհանուր լռություն:

«Պրոլետարսկոյե իսկուստվոն»-ի տեսու-
թյունը բանվոր սկսնակ նկարիչների մասին,
Վարդյանը վերջացրեց այն ժամանակ, յերբ
բանակայիններն արդեն Փիզկուլտ դահլիճ ե-
լին գնացել: Լենինակյանում մնացել էին մի-
այն Ասատուրն ու Հովոն:

Վերջացնելով հոգվածի ընթերցումը, Վարդ-
յանը շուտ տվեց որվա թերթի վերջին յերեսը:
Հայտարարությունները նայելուց հետո՝ հե-
ռադրերի բաժնում նրա աչքն ընկավ Հիտլերի
նկարին, վոր ատամների մեջ բռնել էր մի
մերկ սուր: Այդ ժամանակ, բարկացած շուտ

տալով թերթի մյուս յերեսը, Ասատուրը
փնթփնթում էր.

— Շան վորդի, շան վորդի ֆաշիստներ,
տեսնում եք ի՞նչ են անում, յես ձեր են...

Հովոն, ձեռքում ելի փակաղակի մի մաս
բռնած, մտածում էր, ապա մոտեցավ Վարդ-
յանին:

— Վահան ջան, եստոր անունն ել մտեա
գնաց, իմ լեզվի վրեն ա, հմա չի գա միտս:

— Զարգանն...

— Ճիշտ ա, ճիշտ ա, զարգանն իր ասե-
ղով: Վա՛, քո խոքուն մեռնեմ, Վահան ջան,
ախպեր ջան, ազիզ ջան...

Զարգանը սեղանին դնելով, Հովոն ամուր
գրկել էր Վարդյանի մեջքն ու սեղմում էր,
քիչ էր մնում վոսկորները ջարդի: Հովոն սեղ-
մում էր նրան իր ուսմիկ մկանների ամբողջ
ուժով ու գոռում:

— Ախպեր ջան, քո խոքուն մեռնեմ: Ախր
դու կցվեր ես ընձի ե՛... կցվեր ես ընձի, հա՛
հա՛, հա՛, հա՛, ... գինա՞ս կցվել ինչ ա՞... մենք
կցվեր ենք իրար, հա, հա, հա...

Սեղմում էր Հովոն՝ ամբողջ եյությամբ
գարձած ուրախություն:

Վորքան տարորինակ ու արտառովոր թը-
վաց Վահան Վարդյանին, յերբ առաջին ան-
գամ Հովոն ալդպես սեղմեց իր մեջքը, այժմ
այնքան Վարդյանը հասկանում էր նրան: Ա-
ռաջին անգամ Վարդյանը հետ վանեց նրան ի-
րենից: Այժմ այդ չարավ:

Գրկէլն ու գոռալը, սեղմէլն ու ցալացնե-
լը՝ դա Հովոյի սերն ե առ ընկերը, դա նրա
զեղումների արտահայտութեան ձևն է։ Ամեն
մարդ իր զգացումներն արտահայտելու մի ձև
ունի։ Հովոն արտահայտում Կ մկանների ու-
ժով ու գոռոցով, իսկ յեթե նա պոետ լիներ,
յերևի կարտահայտեր քառյակներով ու վոտա-
նալորներով։

— Ինչ ծիծաղելի բան է, Հովոն պոետ,
բանաստեղծ, իսկապես վոր ծիծաղելի յե...

Ծիծաղեց Վարդյանը։ Չհասկանալով այդ
ծիծաղի իմաստը. Հովոն ելի ձեռքերով ողա-
կեց նրա մեջքը։

— Շատ պինդ ես սեղմում, Հովո, բա վոր
սիրածդ լինի, ինչպե՞ս կսեղմես...

— Ե՛... խուսափեց Հովոն գեղջուկի ա-
մոթխածութեամբ։

— Իսկապես, Հովո, վոր սիրած լինի ինչ-
պե՞ս կսեղմես...

— Ե՛, յես սիրած չունեմ, դու ունես, ես
որ չտեսա՞, վոր ես սե աղջիկ եկամ քո մոտ։

Վարդյանը մտածում է։

— Հովո, վոր կոխվ լինի մարդ կսպանե՞ս։

— Ինչի չեմ սպանի, ըբա ել ընչի եմ եկե
կարմիր բանակ։

— Մեղքը չե՞ն, Հովո, վո՞նց կսպանես։

— Ինչի՞ ես մեղք, թշնամի յա չե, գուշ-
ման ա, որ ձեռեն դա, ես ել մեղի կսպանա.—
պատասխանեց Հովոն հաստատակամ ու կո-
պիտ։

Այդ բոպէյին Վահան Վարդյանը նկա-
տեց, վոր Ասատուրը թերթը թողած, խոժոռ
հայացքով իրեն ե նայում։

Ելի ի՞նչ վորդ ե չարժվում նրա ուղեղում-
հալացում եր Վարդյանն իրեն ու վորեւե բան
չեր յենթադրում։

— Ինչո՞ւ յես այդպես նայում, Ասատուր։
Ասատուրը, պատասխանելու փոխարեն,
ինչ վոր բան լինթիւնթաց։

— Ի՞նչ ե, ե՛, ի՞նչ ես ասում, ընկեր,—
վրա տվեց Վարդյանը։

Այդ ժամանակ Ասատուրը վոտքի կանգ-
նեց ու ձեռքը սեղանին դարկելով գոռաց։

— Ես եմ ասում, վոր վերջ տաս քո ոպոր-
տունխատութիւններին, հասկանալի՞ յա...

Վահան Վարդյանը զայրույթից դողում
էր։

— Ինչ ոպորտունիզմ դառանցանքի մե՞ջ
եք, ինչ ե։

— Չառացանք, մառացանք չեմ իմանում,
բոլ ա ոպորտունխատութիւն անես։

Դողում եյին Վարդյանի բոլոր մկան-
ները։ Նա կորցնում եր իր հալասարակչու-
թիւնը։

Հիմար, դմբո, յես կարիք չեմ զգում քեզ
հետ խոսելու, — պոռթկաց Վարդյանը ե
դեմքը թեքեց Ասատուրից։

— Շնորհակալ եմ, շատ չնորհակալ եմ,—
պատասխանեց Ասատուրն հանգիստ ու դուրս
յեկամ լինանկյունից։

Վարդյանը աշխատում էր հաղթահարել
էր բարկությունը, բայց չէր կարողանում: Նա
զգաց, թե ինչպես արտասուքի կաթիլները
ցած գլորվեցին աչքերից:

Վահան Վարդյանը լաց էր լինում:

Մի քանի րոպե հետո, յերբ արդեն չորա-
ցել էին արտասուքի կաթիլները, Վարդ-
յանը խոսում էր ինքն իր մեջ ու ինքն իր հետ:

— Սատանան տանի ինձ, ինչո՞ւ յեմ յես
այսպես դուրսդդաց ու փխրուն սրտով ստեղծ
վել: Հավատում եմ, վոր ուրիշներն այդպիսի
դեպքերում կկարողանան տիրապետել իրենց,
ինչպես թեկուզ Սատուրն իրեն տիրապետեց:
Իսկ յես լաց եմ լինում, այո՛ իսկական ողոր-
դի նման:

Յեվ նա հիշում էր իր մասին ասած Քա-
րամյանի խոսքերը:

— «Բավական է մի փոքր պատճառ և դու
հուզվում ես ու տխրում, նույնպիսի փոքր ա-
ռիթով ել ուրախանում ես ու խանդավառվում:
Նման ես դու հանկարծակի բռնկվող բամբակի,
դա խառնվածքի անկազմակերպվածություն է,
դա տարերայնություն է».—

Վորքա՞ն ճիշտ է հասկանում Քարամյանը
մարդկանց: Չե վոր այս անգամ ել հենց դրա-
նից էր, վոր Վարդյանը նաառելապես հի-
մար դրության մեջ էր, վոր լաց էր լինում նա
որիորդի նման:

Իսկ սրտի ու հոգու այդ տարերայնու-

թյան համար Վահան Վարդյանը չի ների
իրեն, յերբեք չի ների:

— Բան չկա, բան չկա, Վահան ջան մի
մտածա, ամոթ ա, լա՞լ ինչա...

Հանդիմանում են Վարդյանին և այն ել
ո՞վ—Հովոն: Վարդյանը վայրկենապես սթափ-
վեց նրա խոսքերից, արտասուքները դադա-
րեցին և այդ վայրկյանին էր, վոր սկսեց մտա-
ծել, թե ինչ է ասել Քարամյանը իր խառնը-
վածքի մասին:

— Հրա իշկա, իմ աչքեր կխփում ու փակա-
դակը կհավաքեմ, սարքի քցեմ,— բռնադբոսի-
կորեն ծիծաղում էր Հովոն ու հավաքում փա-
կազակի մասերը,— ճիշտ ա՞, լավ հավաքե-
ցի՞ր...

Վարդյանը հասկանում էր, վոր Հովոն
ուզում է չուտ մոռացնել տալ Սատուրնի հասցե-
րած վիրավորանքը: Բանից պարզվում է, վոր
Հովոն վոչ միայն զգացումներ ունի, այլև՝ ու-
րիշի զգացումներն ել է հասկանում: Ինչքան
պաղանիքներ կան մարդկանց հոգում ու սրտի
խորքերում, վոր հետո, շատ հետո յես միայն
զգում ու հասկանում:

— Գինա՞ս, Վահան ջան, թե ինչի յես լավ
չսորվի հրացանի մասեր,— հանկարծ հարցրեց
Հովոն:

Վարդյանը չհասկացավ:

— Կսեմ՝ դինա՞ս ինչի՞ զոռ էր հրացանի
մասեր յես չսորվի, հը՞:

— Ինչո՞ւ:

— Կվախենի, Վահան ջան, իմ ջան կդու-
ղեր:

— Վախենում եյի՞ր, ինչո՞ւ:

— Իմալ չվախենի, Վահան ջան, մոր գի-
նաս ի՞նչ ա եղե իմ գլուխ... պատկուց եմ վա-
խեցե, հլա չուրի մկա յեւ եղ վախ իմ սրտի
մջից չեկեր ա:

— Ինչ վախ, Հովո ջան, պատմիր:

— Յես պտիկ ի, Վահան ջան, վեց տարե-
կան: Իմ խոր խեա գացերի չու տավար կար-
ծուցի: Կովեր ու յեղներ փովել ինչ չայրի մեջ,
կարածին: Սար տեղ եր: Հլա ձուռն եւ լավ
չխալել եր: Պաղ քամին կիչեր ու կզարկեր իմ
խոր բեղերուն: Յես իմ գլուխ գրել ի իմ խոր
չոքերուն ու ենդոր բեխերու խեա կխաղի, են
եւ թիղնել եր մի ջոջ քարի ու իրա գլուխ
վերել կբարձրացուցեր, որ իմ ձեռներ չխասին
իրա բեղերուն: Մեկել վը՛ղ՛ղ՛ — մե բան վզզաց
հնցավ իմ անդըծի մոտով: Վզ՛ղ՛ — եղ վզզոց,
մոր չուրի մկա եւ իմ անդջի մեջն ա, չուրի
մեռնիմ եւ, եղ վզզոց չմոռանամ... Եղ ձեն որ
իմ միտ գուքա, իմ ջան կդողա... Խա՛, իմ
ախարոր վոր ասեմ, Վահան ջան, մեկ եւ վզ՛ղ՛
մի բան հնցավ իմ անդծի մոտով, յես գիցա
թե բզեղ եր դզաց ու գնաց: Մեկ եւ վզ՛ղ՛
... Ես անգամ յես տեսա, որ իմ խեր քարի
վրեն թինդնուկ եւ մնաց ու եւ իրար չեկամ:
Մենակ մեկ քիչ խոխուաց: Գյուլլեն, թու չե,
դնդա՛կ, գնդակ կպեր եր իմ խոր վզին, վիզ
ծակեր եր ու գացեր եր: Ախ, Վահան ջան...

Հովոն այնպես եր զգացվել իր պատմա-
ծից, վոր քիչ եր մնում լաց լիներ:

— Հայրդ առողջացա՞վ — հարցրեց Վա-
րյանը:

— Չե, Վահան ջան, իմ խեր եղ գնդակից
եւ մեռավ: Մե անգամ խուռաց ու ձեն կարեց
իմ խեր: Մեկ եւ տեսա պատրոնդաչերով, ջոջ-
ջոջ փափախներով, խինդ-վեց մարդ եկան մեր
տավար թողվեցին որ տանեն: Յես չացի ու
փախա: Որ փախա, եղոնք թվանք պարզեցին
ընծի: Մեկ եւ տեսա իմ ձուռ ծանդրցավ ու
տաքցավ: Յես ընկա դետնին: Եղոնցից յերկու
խողի յեկան իմ վրեն: Յես ձվացի ու իմ խելք
գնաց: Որ իմ խելք մե քիչ եկերեր տեղ, լսե-
ցի որ եղոնք խայելար կխոսան: Որ իմ աչ-
քերը բացեցի, եղոնք ես անգամ թուրքեվար
խոսացին, յանի թե թուրք ենք: Հմա սութ,
խային: Վահանին որ ըսեմ, իմ եարեն լավ-
ցավ: Յես մացի յեթում: Իմ խեր նախորդ եր,
ես եւ ընդոր պես հորթաբաժ դարձա: Հմա
վորտեղ վոր թվանք կտենի, իմ ջան կդողեր...

Իմ խեր որ մեռավ, ընդոր նախորդության
հախ մե եղ հորթիկ եր մնացե: Իմ խոր մեռնե-
լուց խինդ տարի հնցավ, եղ հորթիկ դարձավ
կով: Եղ կով թաղա հղի յեր, յես եւ ենքան
հաղ կենի եղ կովուց, ենքան կսիրի: Են վախ-
առն եր, որ բալլեիկուլթուն գուքեր ու դաշնա-
կըն եւ կփախեր: Մի որ եւ, դաշնակներ
պախկովուկ բալլեիկներուն չուռ գուքին ձո-
րերուն մեջ, մեկել թրխ- թրխկոցի ձեն լավավ:

Թաքսի պես եղ շան տղի գնդակ եկավ ու մեր երնջու հղի փորին կպավ: Երինջ մզգած ու նստավ: Ելի իմ խոր մեռնելու որվա պես իմ ջան դողաց... Վահան ջան, աղնիվ խոսք, ըսկի եղոնք իմ մտեն չերթան: Հլա ենոր ընկեր պետ կխարցի, կսա՝ կուլակին ինչի՞ բանակ չբերենք: Գինա թե՛ յես չգինամ որ կուլակ մեր դուշմանն ա... Եղ հմենն ըսեցի ենդոր խամար, որ գինաս, թե ինչի յես հրացանից կվախենի: Չե, ըսենք՝ չվախենի հմա իմ զգվալ դուքեր...

Մկա կմտածեմ, որ յես սխալի, պտի սովբեմ հրացանի մասեր, որ կուլակներուց իմ վրեժ խանեմ:

— Չե, Վահան ջան, պտի սովբեմ:

— Ի հարկե, պետք ե սովորես:

— Ի հարկե Վահան ջան, ի հարկե, յես քո խոքուն մեռնեմ Վահան ջան:

Հովոն ելի փաթաթվեց Վարդյանին:

— Աղիղ ջան, ախպեր ջան... Հմա որ տխրես, ել իմ ախպեր չես, հա՛, ամոթ ա, տղամարդ ինչ ա՛, լա՛լ ինչ ա...

Վահան Վարդյանը վոչ մի հանդիմանությունից աչքան չեր ամաչել, վորքան այդ պահին: Նա ամաչեց Հովոյի հանդիմանությունից: Վարդյանը վեցվել ե Հովոյին՝ նրան սովորեցնելու, դաստիարակելու ե ահա, պարզվում ե, վոր ինքն ել դաստիարակվելու կարիք ունի: Յեվ ահա նախատող ու հանդի-

մանական խոսքեր ե լսում նա... Հովոյից ել, Հովոյից, վորին ինքը մարդ չի հաշվել:

Ինքն իրեն ճնշող մտածումներից ազատելու համար, Վարդյանը գիմեց Հովոյին:

— Բեր, Հովո, գիրք կարդա:

Հովոն գիրքը բռնած մտտեցավ նրան ե նա ողնեց Հովոյին կարդալուն:

Ֆիզիկուլա դահլիճից բանակայինները փառադառնում եյին: Նրանցից վոչ վոք չնկատեց Վահան Վարդյանի ընկած տրամադրությունը: Վարդյանը ե Հովոն գրքի վրա կռացած անտարբեր շարունակում եյին սկսած հողվածի ընթերցումը:

Սարգիսն անցնելով նրանց կողքով, Վարդյանի մեջքին խփեց:

— Կեցցես դու, կեցցես, ընկեր ինտելեկենտ, արդեն բայլչեիկյան թեքում ես ստանում...

Վարդյանն արդեն սկսել ե չատել Սարգսին: Յերբ Վարդյանը պրպտումներ ե կատարում իր սրտի բոլոր անկյուններում, չի դանում մի խորշ, ուր ատելություն լինի Սարգսի նկատմամբ: Իսկ որեր առաջ ճիշտ հակառակն եր:

— Չե, ի հարկե, Սարգիսն իր անտակտության մեջ ել չարություն ու թշնամություն չունի, — համոզում եր իրեն Վարդյանը: Նա յեկ այդպիսի բնավորություն ե:

— Բոլ ա, բոլ Վահան ջան, — հորանջեց Հովոն — եսոր բոլ կարգացինք — ու գիրքը ծալեց:

Պարզված առաքաւոր Վահան Վարդյանի մաքի նալը քշում է դեպի հեռու, բայց ծանոթ ափեր: Յեվ ահա Վարդյանը հիշում է Ակորին-Քարամյանի ձեռագրի հերոսին: Ու մի գար-նանային յերեկոյն յե հիշում Վարդյանը:

Ի՞նչ եր սովորել Ակորը ցարի բանակում: Ինչպե՞ս ուրեմն յերանություն չհամարեր նա Հովոնների ու յերգով բանակ գնացող պղնձա-հանքերի նորակոչիկների բախտը:

Վահան Վարդյանը այդ որվա ամենից յերկար որագիրը վերջացրեց այսպես.

«Լսվեց ավագի ձայնը «չարքի՛»...»

Շարքը պատրաստ է: Գնում ենք ընթերցու: Ընթերիքի ժամանակ յես ատելությամբ եմ նա-յում Ասատուրին: Նա կարծես դիտմամբ նըս-տել է ուղիղ դիմացս: Այո, յես նրան լավ տղա եյի համարում, բայց այժմ չեմ սիրում նրան, ու նկարիչ Վահան Վարդյանի արհամարանքն է խոսում մեջս:

Ասատուրը հետախույզի նման հետեւում է ինձ»...

Նա յերբ նկարիչ Վահան Վարդյան եր, տիեզերքի բոլոր մարմինները պտտւում եյին նրա ՅԵՍ-ի շուրջը: Կարծես աստիճանաբար այդպես չի լինում: Կարծես մի բան փոխւում է: Թե ի՞նչ է փոխւում, ինչո՞ւ, և, ի՞նչպես, այդ ինքն ել չգիտի: Վարդյանը չի նկատում այդ փոփոխութիւնը, ճիշտ այնպես, ինչպես չնկատեց, թե յերբ իր գեմքի աղվամազն իս-կական առնական տղամարդու մազերի յեր

փոխւել, յերբ առաջին անգամ վարսավիրի դե-մեց: Փոփոխութիւնը չես դիտւմ, բայց նա կա, նա կատարւում է: Յեվ հենց հիմա փո-փոխութիւն է կատարւում Վարդյանի մեջ, նրա հոգու մեջ:

Վարդյանը հավատացած եր, վոր այդ փոփոխութիւնը կա:

Վահան Վարդյանը վորոչեւ եր վոչ մի առիթ չտալ ավագին, կամ պետին՝ իր վրա վատ աչքով նայելու: Վարդյանը վորոչեւ եր այդ և զարմացած հարցնում եր:

— Արդյոք սա հենց փոփոխության մո-մէնտներից մեկը չի՞:

Նկարիչ Վահան Վարդյանը չի կարող ճի-շեր գործ դնել հաճոյանալու մարդկանց, վո-րոնք հարգել չգիտեն մարդու մտքի թռիչք-ներն ու սրտի զգացումները, վորոնք մի աչ-քով են նայում արվեստի բարձր գեղեցկու-թիւններով ապրող և սովորական մարդկանց վրա, իր, Վահան Վարդյանի և ասենք Հովո-յի ու Ասատուրի վրա:

Յեվ Վահան Վարդյանը վորոչեւ եր առիթ չստեղծել իր վրա վատ նայելու ու զարմացած հարցնում եր. արդյոք սա հենց հաճոյանալու վորոչում չի՞: Բայց Վահան Վարդյանը հիշում եր և հիշում է Քարամյանի խոսքերն այն մա-սին, թե պետերի հրամանները վոչ թե նրանց անձնական, ինչպես ասում են, սուրբեկտիվ աքաճադրութիւններից են բղխում, այլ հե-ղափոխության շահերից... ու դրանով Վարդ-

յանը մխիթարում ե իրեն, վոր իր վա-
րոշումը հաճոյանալու վորոշում չի յե-
ղել, վոր հրամանները կատարելով նա
հեղափոխությանն ե ծառայում... Յեւ,
բացի դրանից, արդյո՞ք ինքը յեղակի մի
բացատրություն ե: Չե՞ վոր Քարամյանը
նույնպէս արվեստի աշխատավոր դառնալու
ճանապարհն ե բռնել, իսկ նա, մյուսների
նման հրամաններ ե լսում, կրկնում ե լսած
հրամաններն ու կատարում:

Յեւ ինչո՞ւ Վարդյանն ել չի կարող այդ-
պէս լինել:

— Թող յես ել այդպէս լինեմ, — մտածում
եր Վարդյանը — թող յերեք յեռանկյունի,
կամ նույնքան քառակուսի նշաններ ունեցող-
ները, անկախ նրանից, թե նրանք գիտեն ո՞վ-
քեր են յեղել Միքել Անջելոն, Ալվադոյսէին
ու Սարյանը, թե չե, հրամայեն ինձ: Յես
միամյակ եմ, մի տարի յեմ ծառայելու բա-
նակում... Մի տարի յետո, վոր զորացրվեմ
և քաղաքացիական կյանքում բախտ ունենամ
հանգիստի ու նրանց, վորոնք այսօր հրամայում
են ինձ, այլևս հեղափոխությունը չի ստիպի
նրանց ինձ հրամայելու...

— Չե՛, չե՛, յես պարտավոր եմ կատարելու
նրանց բոլոր հրամանները, — խոսում ե ինքն
իր հետ Վարդյանը և հանկարծ նկատում ե,
վոր դա փոփոխություն ե, ինչպէս հանկարծ
ես զգում, վոր յերեկվա աղվամազ ունեցող
դեմքդ այսօր մազակալիկ ե:

Հրաճգությունից հետո Վարդյանը դորա-
նոցի լուսամտուից դուրս եր նայում հորիզո-
նի վերջին ծայրին, ուր յերկինքը միանում եր
յերկրի հետ, ուր յերկիրը ծածկող կապույտ
վրանի փեշերը քալում եյին գետնին: Վարդ-
յանը դուրս եր նայում յերազուն հայաց-
քով և մտածում եր, թե ինչ գաղափարներ
դնի Քարամյանի նկարի մեջ. ի՞նչ արտա-
հայտություններ տա նրա դեմքին: Յերբ
գործում ե ստեղծագործող միտքը, ավելի
վատ բան չկա, քան նրա ընթացքը խանգարելը:
Այդպիսի դեպքում Վարդյանը մոլեգնում ե,
կատաղում: Կատաղում ե, բառի իսկական
իմաստով:

Վարդյանը կապույտ վրանի՝ յերկրին հա-
սած փեշերին նայելով, աշխատում եր պատ-
կերացնել Քարամյանի դիմագծերը, յերբ հան-
կարծ լսեց իր անունը:

— Վարդյան:

Վարդյանը թեքվեց:

Ավագն եր:

— Լսում եմ, ընկեր ավագ:

— Ասատուրի հետ գնացեք լեռանկյունը կա-
հալորելու, այսօր չեֆերի հետ հանդիսավոր
նիստ ե, մեխանիկական գործարանից մեզ մոտ
են գալու:

— Թող ուրիշն անի, — պատասխանեց Վարդ-
յանն անփույթ և զայրույթ զգաց, վոր այն-
քան գեղեցիկ հորիզոնին նայելն ու Քարամ-
յանի նկարն ստեղծագործելու իր մտքերն
ընդհատվեցին.

— Յես գործ ունեմ, ընկեր Այադ:

— Ի՞նչ գործ:

— Նկարում եմ:

— Հետո կնկարես, հիմա գնա:

— Յես, ընկեր ալադ... Յես... Ասատուրի հետ չեմ գնա—

Ալադը բարեկությունից կարմրեց: Նա անմիջապես զգաստ կանգնեց ու հրամայեց Վարդյանին:

— Ձգա՛ստ:

Վարդյանը փայտացալ տեղում:

— Յե՛տ, դարձ, մա՛րչ, առաջ:

— Յե՛տ, դա՛րձ, մարչ:

— Կա՛նգ, ա՛ռ:

— Վերջին անգամը լինի, ընկեր բանակային. սրանից հետո յեւ ձեզ նորակոչիկ չենք հաշվելու, վոր միայն բացատրելով փորձենք դաստիարակել... տույժեր կան, նարյադ կա. ինչ ա նշանակում՝ Ասատուրի հետ չեմ գնա, սա ի՞նչ տրամադրություն ա.

— Վորովհետեւ, ընկեր ալադ... Վորովհետեւ...

— Վոչ մի «ընկեր ալադ», — կտրեց ալադը:

Վահան Վարդյանը Ասատուրի հետ գնաց քննանկյունը կահավորելու: Բայց հետո մի ժամ հետո, յերբ նա մտածում եր դեպքի մասին, փնթփնթում եր իր վրա, «թո՛ւ... չե վոր յես վորոշել եյի առիթ չտալ, վոր ինձ վատ նույն: Թո՛ւ, սատանան տանի...

Յեւ Վարդյանը կրկին անդրադարձալ այն մտքին, վոր հիւրավի փոփոխություն ե կատարվում իր մեջ: Եւ չսպասելով որվա վերջանալուն, Վահան Վարդյանը հենց լեռնանկյունում բռնկոտոր բացեց ու մանրիկ տառեր նկարելով գրեց այդ որվա իր ապրումները, գրածն առնելով կարմիր գծերի ու ծաղկանկարներին ու չրջանակի մեջ:

«Իսկապես վոր փոփոխություն ե կատարվում մեջս: Յես վախենում եմ այդ փոփոխությունից: Վախենում եմ վոր կարող եմ հասարակ մահկանացու դառնալ, կորցնել ստեղծագործելու ձիրքս: Այդ դեպքում հնից կմնան միայն նկարիչ Վահան Վարդյանի խարտյաչ մազերի փնջերը (յերբ բանակից ազատվեմ, առաջին գործս ելի յերկար մազեր թողնելը կըլինի) և, ուրիշ վոչինչ:

Այո, յես եւ եմ փոխվում, յես եւ եմ փոխվում, ինչպես փոխվում ե ամեն ինչ կյանքում: Դիպեկտիկայի որենքն ե դա»:

Իսկ յերեկոյան չեֆերի հետ կազմակերպված միացյալ ժողովում Վահան Վարդյանի տրամադրությունը վատ չեր:

«Յերկրի պես կյանքով լեցուն իմ Լյուբա, դարնան արեւի պես սիրով արբած, իմ Լյուբա. յուանի պես գողարիկ ու յուանի պես սիրելի Լյուբա, յես քեզ մոռացե՞լ եմ:

Իսկապե՞ս, դու այդպե՞ս ես հավատացած: Ձեւ կարծում: Դու սատանայի պես խարում

եա, դու ծիծաղելով՝ ես գրել բացիկդ, վոր հու-
ղես ինձ, վոր ինձ հուղես ու ծիծաղես: Ու ծի-
ծաղես սատանայի խորամանկությամբ: Դու
չար ու սիրելի Լյուբա:

Բայց գիտեմ, վոր դու իրավունք ունես այդ-
պես վարվելու: Չորրորդ բացիկդ ե և յես նոր
եմ պատասխանում քեզ: Ուշ եմ պատասխա-
նում քեզ, իմ Լյուբա, բայց ՆՈՒՇ-ով եմ պա-
տասխանում:

Հինգ որ առաջ, յերբ դու ինձ մոտ յեկար,
յերբ Սարգիսը կանչեց ինձ, թե՝

—Վարդյան, մի ինտելիգենտ, թուխ ու սի-
րուն աղջիկ քեզ ա կանչում— սիրտս տաքնա-
պով արտփեց: Յերբ դու յետ գնացիր, Հրայր
Քարամյանը մոտեցավ ինձ ու իրեն հատուկ
ծպիտով ասաց.

—Սիրուն ու լավիկ ընկերուհի ունես, Վա-
հան...

Այդ բոպեյին յես ինձ զգացի յոթերորդ
յերկնքում: Բայց այդ բոպեյին ել զգացի,
վոր անշնորք եմ յեղել: Ուրախությունից մո-
ռացա քեզ նրա հետ պաշտոնապես ծանոթա-
ցնել: Կարծեմ, հենց այնպես դուք սկսեցիք
իրար հետ խոսել չե՞: Իմ սիրելի Լյուբա,
այդ բոպեյին եր նաև, վոր յես ավելի հա-
վատով լցվեցի դեպի մեր վաղվա շողջողուն
յերջանկությունը: Ո՛ր, քաղցր վաղ: Քաղցր,
վորովհետև վաղվա որերին քեզ հետ պիտի
լինեմ յես: Մենք միասին պետք ե մթնեցնենք
որերը: Աչքերս խփում եմ ու սեղանի վրա տես-

նում եմ մեր գանդրահեր փոքրիկին: Վեր-
ցնում եմ վրձինը նկարելու նրա գանդուրնե-
րը, վորոնք, ի դեպ, չգիտեմ ինչ գույնի կլի-
նեն. Ձե վոր դու թուխ ես, իսկ յես՝ շեկ:
Թուցե այդ յերկու գույների խառնուրդը...

Բայց ո՛ւր հասավ միտքս: Դիտեմ, վոր յեթե
քեզ մոտ ասեյի այդ բոլորը՝ ծիծաղելով ու-
սիս կիսիեյիր ու կպատասխանեյիր.

— Ուրիշ նյութ չունե՞ս խոսելու, անա-
մո՛թ...

Յես կարմիր բանակում լավ կաշխատեմ:
Կարմիր բանակը ինձ համար ստեղծագործա-
կան վոդեվորության ակունք կլինի: Քայլում
ե ահա դիվիզիայի հրամանատարը: Քայլում
ե հպարտ, բայց անշուք: Նկարելու հիանալի
հասակ ու դեմք, վորը ծով համեստություն
ե արտահայտում: Քայլում ե ահա քաղբաժնի
պետը: Նրա դեմքը խորթ ու բորթ ե, խոր-
շումներ ու կնճիռներ ունի, նրա դեմքը նրա
լեռնաշխարհի քանդակն ե: Յես արդեն սկսել
եմ նկարել նրան: Իսկական հերոս մարդ ե,
իմ քնքուշ Լյուբրինկա, գրողի համար ել հե-
տաքրքրական ու կենդանի նյութ ե: Մանկու-
թյունը լեռնային մի դյուղում անցկացնելով,
հետո նա գնացել ե Բագու: Այդտեղ պաղ-
հետո նա գնացել ե Բագու: Այդտեղ պաղ-
կան կռիվներին, ու, հիմա, դիվիզիայի քաղ-
բաժնի պետն ե: Նրա կուստոմսում, պաշտե-
լի Լյուբրինկա, գրված ե «1906 թիվ»: Տես-

նո՞ւմ ես, սիրելիս, ինչ գերոյ ե, ինչ հերոս։
Յեւ նրա նկարի վրա շատ կաշխատեմ և կան-
մահացնեմ նրան, չեմ թողնի, վոր տարիներէ
ու հիշողություններէ մշուշում կորի նա,
այնպէս պետք ե նկարեմ, վոր նա մնա կյան-
քում վորպէս պատմական Փիգուրա։

Յեւ այս բոլորը, Լյուբա ջան, ամենից
շատ նրա համար, վոր փայլես դու քո Վահա-
նի փառքով, նկարիչ Վահան Վարդյանի
փառքով հպարտ։

Այսօր հրաձգություն եր։ Ավելի ուրախ
բան չկա զինվորական մարդու համար,
քան կրակելը։ Նույնիսկ յես, վորի իդեան
վոչ թե հրացանն ե, այլ մրձինը, նույնիսկ
յես, խանդավառվել եյի։ Բացիկդ նոր եյի
ստացել ու նրա մասին եյի մտածում։ Նշանա-
ռության ժամանակ նշանակետից դու ժպտա-
ցիր ինձ ու ցնցեցիր մազերիդ գեղը. ձեռքե-
րըս թուլացան նշանառության ժամանակ և
գնդակներս վրիպեցին...

— Ի՞նչ ե պատահել քեզ, Վարդյան, խոմ
սիրահարված չե՞ս... ձեռք առավ պետը։

Հինգ գնդակով յես միայն 15 աչոգ եյի խը-
փել։

Յերկրի պես կյանքով լեցուն իմ Լյուբա,
դարնան արևի պես սիրով արբած իմ Լյու-
բա. լուսնի նման չքնաղ Լյուբա, տեսնո՞ւմ
ես, վոր յես քեզ չեմ մոռացել, վոր յես քեզ
չեմ կարող մոռանալ...։

Վահան Վարդյանը, նամակը վերջացնելով,

ազատ շունչ քաշեց, ապա ժպտաց Վորոչիլո-
վի նկարին, ժպտաց այնպիսի ինքնագոհ ժպի-
տով, վորը ցույց եր տալիս նրա հոգու ան-
սահման խնդությունը։ Այդպէս խինդով եր
լցվում նա, յերբ վերջացնում եր վորեւե նկար
և վոչ մի կասկած չեր ունենում այդ նկարի
հաջողության մասին։

Նամակը ծալելով, Վահան Վարդյանը ինչ
վոր հանգստություն զգաց։ Իր սիրտն այն-
քան եր դատարկել նամակում, վոր վոչինչ
չեր մնացել այնտեղ, որագորի համար։

Այդ յերեկո Վահան Վարդյանը որագորում
վոչ մի տող չգրեց։

Երեկտրական լույսը վողողել եր լենանկյու-
նը։ Ստալինի, Վորոչիլովի, Սմոլինի դիվի-
զիայի և քաղբաժնի պետի նկարները փայլում
եյին դեղին լույսի տակ։ Վարդյանը նայում
եր այդ նկարներին դեղազետի հայացքով,
վորոչիլու թե նրանց մեջ արվեստի տեսակե-
տից ինչ թերություններ կան, ու մտածում
եր, թե ավելի չա՞յլ չի՞ գնահատվի դիվիզիայի
Քաղբաժնի պետի՝ իր՝ Վարդյանի նկարը։

Լենինյան անկյունը լցվում եր բանախա-
յիներով։ Կոմյերիտական բջջի բյուրոյի
նիստ կար։ Բյուրոն նիստ եր հրավիրել ակտի-
վի հետ միասին։ Կանչել եյին նաև Վարդյա-
նին։ Բայց թե ինչու եյին կանչել, նա այդ
չգիտեր։ Վարդյանը մտածում եր, թե քննա-
դատությունն ինչպե՞ս կգնահատի Քաղբաժնի

պետի՝ իր նկարը: Մտածում եր այդ մասին և հանկարծ անդրադառնում այն հարցին, թե ինչո՞ւ յեն իրեն կանչել բյուրոյի նիստին. չե՞ վոր դա բյուրոյի ու ակտիվի նիստ է: Իրե՞ն ել են ակտիվ համարում:

Քարամյանը, ավազն ու Ասատուրը նստել եյին իրար կողքի: Նրանք հաճախ մոտենում եյին իրար ու փսփսում: Յերբ Ասատուրն ել եր խառնվում այդ փսփսուկին Վարդյանը լավ բան չեր գուշակում դրանից: Նա այնքան հավատաց իր նախադրացումին, վոր արդեն վախենում եր դրանից:

Նիստը հայտարարվեց բարցված: Յերբ Վարդյանը տեսավ վոր նիստին նախադահում ե Քարամյանը, նրա բորբոքված մտքերն հանդրստացան:

Հրայր Քարամյանը հայտարարեց որակարգի հարցերը:

Առաջին հարցը յերկու կոմյերիտականների խնդիրն է. այդ մասին զեկուցելու համար խոսքը տրվում ե բյուրոյի անդամ ընկեր Ասատուրին:

Յերբ Ասատուրը Վարդյանի կողմը նայելով փոռքի կանգնեց, Վարդյանը յենթադրեց, թե ինչ հարց կարող ե լինել այդ յերկու կոմյերիտականներից մեկի հարցը: Մինչ այդ ժողովը, նա Ասատուրից ակնարկներ եր լսել, վոր իր հարցը ժողովում կքննեն: Բայց թե՛ ինչպես Ասատուրը պետք ե ապացուցի Վարդյանի «սպորտունիստությունը», ինչպես այդ ասում

եր Ասատուրը, Վարդյանն այդ յենթադրել չեր կարողացել:

— Ընկերներ, — սկսեց Ասատուրն իր հեղինակության վրա վստահ դասախոսի պես, — առաջին հարցն ընկեր Վահան Վարդյանի հարցն ա: Նա մի քանի անգամ տրամադրություններ ա ունեցել, վոր միանգամայն անթույլատրելի ա, հարյուր տոկոսով ոպորտունիստություն ա, չեղվում ա բայլչեկիյան դժից: Այդ տեսակետով ել մենք պետք ե մոտենանք հարցին: —

Վարդյանն ապուշ կտրած հետեվում եր նրա ամեն մի բառին: Բայց Ասատուրը հետը հետե ավելի վողեւորվելով իր խոսքերով, — շարունակում եր:

— Խայտառակ փաստ ա, ընկերներ, պետք ա բայլչեկիյան զգոնությամբ խփենք:

— Փաստեր, փաստեր տվեք, — ել համբերել չկարողանալով, կանչեց Վարդյանը տեղից:

— Առաջին փաստն են ա, ընկերներ, — շարունակեց Ասատուրն առանց ուշադրություն դարձնելու Վարդյանի վրա, — առաջին փաստն են ա, վոր անցյալ որը յես նամակ եյի ստացել, վոր մեր կոլխոդի պահեստը գեշերը դասակարգային թշնամին թալանել ա: Ճիշտ ա, վոր բայլչեկիյան հոգին չպետք ա տխրի, բայց մի քիչ ել յես թեքման մեջ ընկա, վոր տխրեցի. պետք ա բայլչեկիյորեն խոստովանեմ: Քեֆա մի քիչ կոտորվել եր ու

նստեղ եյի զորանոցը: Մեկ եւ ընկեր Վարդեյանը յեկավ ու ասում ա, թե՛ դո՞ւ ել ես բանակից ձանձրացել, Ասատուր ջան... Առաջինը սա նշանակում ա, վոր ինքը ձանձրացել ա, յերկրորդը, նշանակում ա, վոր ուզում ա ուրիշների մեջ ել իր ոպորտունիստություններն ու տրամադրությունը տարածի, վորը միանգամայն դատապարտելի ա: Յերկրորդը փաստն են ա, վոր անցյալ որը նա Հովոյի հետ պարապում եր ու յես ել լսում եյի: Հովոյին հարցնում ա թե՛ «Հովո, վոր կոխվ լինի մարդ կսպանե՞ս, բա մեղքը չե՞ն»: Սա յեկ սխալ տրամադրություն ա: Բուրժուաների սուտ տեսակետ ա, վոր մարդ սպանելը մեղք ա: Իրենք եղպես են ասում, բայց հարյուր հազար հոգու մի դրբի յեն սպանում, հարյուր հազար բանվոր ու գյուղացիներին: Ուրեմն սխալ ու անտեղի կածիք ա, թե բուրժուաներին սպանելը մեղք ա: Մենք, ընկերներ ընդհակառակը յեկել ենք կարմիր բանակ, վոր բուրժուաներին սպանելու տեխնիկան տիրապետենք, վոնց վոր ընկեր Ստալինն ա ասել... Յես առաջարկում եմ միանգամայն խիստ վերաբերվել:

Վարդեյանը չչմեկ եր: Վոր այդ խոսքերն իսկապես ինքն ասել եր, դա ճիշտ եր: Բայց դրանք ոպորտունիստական եյին թե չե, նա չեր զգացել, նա չեր ել յենթադրում, թե իր այդ խոսքերից կարելի յե ոպորտունիզմ դուրս բերել:

— Ուրիշ ո՞վ ե ուզում խոսել, — դիմեց Հրայրը ժողովին:

— Յես, ընկեր նախագահ:

— Ձա՛յն տուր ինձ:

— Մի ձայն:

Ձայնը տրվեց ավագին: Նա ասաց, վոր Վարդեյանը մարտական գծով ել արդեն նկատողություն ու զգուշացումներ ունի, վոր յեթե Վարդեյանն իրեն այդպես սլահի, հրամանատարությունն ավելի խիստ կվերաբերվի, վորովհետեւ առաջին որերը վաղուց են անցել և 1910 թվի ծնվածները վոչ թե ելի նորակոչիկներ են, այլ կարմիր բանակայիներ: Ավագը հիշեցրեց, վոր նա գրեթե միշտ այս կամ այն կերպ առարկում ե իրեն, ապա նոր հրամանը կատարում: Դառնալով Վարդեյանին ավագն ասաց.

— Ընկեր Վարդեյան, պետք ա քո նկատմամբ ավելի խիստ լինեն թե բջիջը և թե հրամանատարները, վորովհետեւ դու գիտակից ընկեր ես, բարձր կրթություն ունես, վոր դու եղպես բաներ ես անում, անդրադետներն ի՞նչ կանեն:

— Խոսեց Սարգիսը:

— Ընկեր Վահան, — սկսեց նա, ուղղակի Վարդեյանին դիմելով, — պետք ա քո աչքերի մեջ ու քո յերեսին ասենք, շատ ես ինդլիկենտի նման մարդու մտիկ անում, հենց գիտաս թե դու յես, վոր կաս, ուրիշները հե՛ջ...

Սարգիսը մի քանի անգամ կրկնեց, վոր

Վարդյանը պարապմունքում ծիծաղել և Հոփոյի վրա, վոր իրեն՝ Սարգսին միշտ ասել է. «Յես քեզ մարդ չեմ հաշվում, չեմ պատասխանի քեզ»:

— Բայց պետք ա ընդդժել, — շարունակեց նա, այս անգամ դիմելով Ժողովին — վոր ընկերը վորոշ չափով ուղղվում ա, ինդլիկենտական թեքումից դուրս ա գալի, պետք ա խոստովանել:

— Ներողութիուն, — նետեց տեղից Ասատուրը:

— Վոչ մի ներողութիուն, — պատասխանեց Սարգսին ու անվրդով շարունակեց, — պետք ա ընդդժել, վոր ընկերը ուղղվում ա և ուղղում ա իր ինդլիկենտական հոգին:

Հրայրը բոլորից հետո խոսեց: Վարդյանը քիչ բան կարողացավ հիշել նրա ասածներից: Նոր բան չապաց Հրայր Քարամյանը: Այն, ինչ վոր նա ասել էր բազմիցս և հատկապես Վարդյանի համար, այս անգամ կրկնեց: Բայց այդ բոլորից մի բան մնացել է Վարդյանի հիշողության մեջ:

— Իդուր եք կարծում, ընկեր Վահան, — ասաց Քարամյանը, — վոր մենք՝ յես ու դու, ավելի գրագետ լինելով, սովորելու բան չունենք մյուսներից: Մենք կարող են սովորել վոչ միայն Ասատուրից, Սարգսից, այլև՝ յեթե կուզես, Հովոյից ել, Հովոյից, վորի հետ պարապում եք դուք: Մի մտածեք, թե դեղարվեստական տեխնիկում եք ավարտել,

խակ նրանք լրիվ գրագետներ ել չեն: Բայց այն, ինչը վոր պահանջում են հեղափոխության, դասակարգի ու յերկրի շահերը, նրանք ավելի շատ ունեն, քան մենք. ահա թե ինչ պետք է սովորել նրանցից:

Ձայնը տրվեց Վահան Վարդյանին: Նա ասաց այն, ինչ մտածել էր ու մի քանի անգամ մտքում կրկնել:

— Ընկերներ, — սկսեց նա կարծես վախվրսելով, — յես անկեղծ եմ ասում, և հուսով եմ, վոր իմ անկեղծությանը կհավատաք: Ազնիվ խոսք եմ ասում, վոր յես չեմ իմացել, թե իմ այդ խոսքերը, վոր ընկեր Ասատուրն ասաց, ոպորտունիստական են յեղել, ազնիվ խոսք եմ ասում, չեմ իմացել, ինչո՞ւ չեք հավատում:

Ամբողջ Ժողովը հռհռաց: Վարդյանն ավելի հիմար դեռության մեջ էր զգում իրեն, քան Հովոն այն որը, յերբ պետի հարցին պատասխանեց, թե ռազմահեղափոխական խորհրդի նախագահը կլտյանն է ու բոլորը ծիծաղեցին նրա վրա:

— Ձի՛ր իմացել... տղեն չի՛ իմացել, վոր ոպորտունիստական բաներ ա ասել... — փնթփնթում էր Ասատուրը տեղից:

Ժողովն անցավ առաջարկութիւններին: Ասատուրն առաջարկեց՝ Վարդյանին հեռացնել կոմյերիտիության շաքերից:

Վարդյանի մարմինը վայրկենապես փշաքաղվեց: Հեռացնե՞ն, այդ յերկու հասարակ

խոսքերի համար: Ինչ խիստ մարդիկ են: Չբղավի՞, չճշա՞, վոր նրանք քյալադյոզներ են, իսկական քյալադյոզներ, իսկ ինքը հարցը կըհասցնի Դիվիդիայի Կուսհանձնաժողով, Բանակի Կուսհանձնաժողով կհասցնի, այնտեղ իրեն կհասկանան:

Բայց ավելի լավ չի՞ լինի արդյոք, վոր լռի, վոր կրքեր չբորբոքի իր դեմ և այսպես հեշտ պրծնի:

— Ասատուրն առաջարկում է հեռացնել, տեղին է, շարունակեց Քարամյանը:

Վարդյանը դարմանքից սառեց: Չէ վոր այդ որն առավոտյան, յերբ ինքը նկարում էր Քարամյանին, նա շատ սիրալիր էր իր հետ, ինչպե՞ս է, մոռացել և հիմա չի պաշտպանում իրեն:

— Տեղին է Ասատուրի առաջարկը, բայց յես կարծում եմ, ի նկատի ունենալով, վոր Վարդյանը նոր կոմյերիտական է, վոր նա կարող է բջիջի և ընկերների ազդեցությամբ դաստիարակվել, վոր մինչև բանակ գալը նա քաղքենիական շրջապատ է ունեցել, չի չփվել քանվոր յերիտասարդության հետ և դեռ անհուսալի չի, յես առաջարկում եմ անել խիստ նկատողություն վերջին նախազգուշացումով... Դրանով մենք վերջին անգամ կփորձենք դաստիարակել նրան:

Այդպես ել վորոչվեց: Խիստ նկատողություն, վերջին նախազգուշացումով:

Ժողովից հետո Քարամյանը Վարդյանի

հետ դուրս յեկավ բակում խոսելու, կարծես նախապես սլայմանավորված լինելով դրա համար: Վարդյանին նա հուսադրում էր չհուսալքվել, լծվել ռազմական-քաղաքական աշխատանքներին, լավ կատարել կոմյերիտական պարտականությունները:

— Յեվ այդպիսով՝ դու հեղինակություն կունենաս թե՛ ընկերներիդ և թե՛ պետերիդ մոտ...

Վարդյանն ուզում էր վիճել Քարամյանի հետ միայն մի հարցում, վոր՝ ինքը քաղքենի չէ, վոր այդ շրջապատն իր վրա վոչ մի ազդեցություն չի գործել: Բայց վորովհետև Քարամյանը դա ասել էր իրեն պաշտպանելու համար, Վարդյանը հարկ չհամարեց դրա մասին վիճել:

Ավելի լավ է՝ լռել:

Ժողովի յերկրորդ որն ել դեռ Վարդյանը տխուր էր: Յերեկոյան, յերբ պետք է գնար միջազգային ժամի պարապմունքին՝ հանկարծ հորիզոնի ծայրին նկատեց հրդեհվող մի անհունություն: Ծանոթ մի զգացում, սովորական մի տխրություն ամբողջովին համակեց Վահան Վարդյանին: Իր բլոկնոտում նա գրեց:

«Յերեկոյանում էր: Սիրելի վերջալույսն էր յերևում լեռնալատարների կիսոված ամպերի ծիրանազույն քուլաներով, արյան անհուն ծովն էր փռվել, արյան անհուն ծովը՝ տխուր ու գրավիչ»...

Այդ յերեկո Ասատուրն ելփորձեց կա-

տակել Վարդյանի հետ, բայց յերբ տեսավ, վոր Վարդյանը վոչ մի կերպ չի ժպտա, կատակեն ավելորդ համարեց:

Արդեն մի քանի օր եր անցել այն օրից, վոր Վահան Վարդյանը բջիջի բյուրոյի նիստում խիստ նկատողություն եր ստացել: Այդ օրերի մասին Լյուբային գրած նամակում նա ասում եր, վոր ինքը հոգու խեղճական տրագեդիա յե ապրել:

— Յես, վոր դպրոցում այնքան ըմբոստ եյի մտքերով, — մտածում եր Վարդյանը, — վոր կարդացել եյի մեծ մտածողների գործերը, ու հետևաբար՝ ավելի ինքնավստահ պետք ե լինելի, բյուրոյի նիստում ծաղրվեցի Ասատուրի ու մյուսների կողմից: Ինչո՞ւ ախար ե՞, ինչո՞ւ պետք ե այդպես լիներ»...

Բյուրոյի նիստից հետո Վարդյանը գլխացավ ունեցավ: Յերկրորդ օրն արդեն չուներ, բայց չգիտեր ինչու համար, տառապում եր: Իսկ մի քանի օր հետո ահա յեղավ մի օր, վոր Եվերեստի գագաթն եր հասնում նրա տրամադրությունը: Դրա համար Վարդյանը յերեք պատճառ գիտեր ե միշտ աշխատում եր չմոռանալ, վոր իր տրամադրության բարձրանալն այդ պատճառների հետևանքն ե:

Առաջին պատճառն այն եր, վոր նա ցույց եր տվել Քարամյանին նրա նկարի եսքիդն ու եսքիզը նմիրել նրան, իսկ Քարամյանը կարդացել եր նրա համար իր մի արձակ բանաս-

տեղծությունը: Յերկրորդը՝ վոր վերջացրել եր Քաղբաժնի պետի նկարը: Քաղբաժնի պետը, Վարդյանի ուսին խփելով, հաստ բռնե-րի տակից ասել եր.

— Ա՛յ, — բալամ, եդ հո հենց յես եմ, վոր կամ...

Բայց Վահան Վարդյանը առանձին մի կարեւորություն եր տալիս յերրորդ պատճառին: Դրանից մի շարաթ առաջ այդպիսի մի բանի համար նա թեթեւ մի ժպիտի համար ել ժլատ կլիներ: Բայց հիմա այդ պատճառը նույնիսկ ցնծությամբ ե լցրել Վահան Վարդյանի վողջ եյությունը: Սկզբում Վարդյանը չգիտեր, վոր իր այդ օրվա ուրախության պատճառներից մեկն ել, այն ել հիմնական պատճառն այդ ե: Չգաց ու հասկացավ հետո:

Բյուրոյի նիստից հետո Վարդյանի Քարամյանից քաշվում եր, իսկ Քարամյանն անընդհատ բացատրություններ եր տալիս նրան ինչպես ուսուցիչն իր տհաս աշակերտին:

Յեւ Վարդյանը մտածում եր «Դժվար ե արդյոք այդ բոլոր պահանջները կատարել: Ինչո՞ւ յես չպետք ե կարողանամ կատարել դրանք: Վորեւ սկզբունքի համար եմ գլանում. վոչ այդպիսի սկզբունք ու պատճառ չկա, չի լինի, յեթե յես ուզեմ: Հարկավոր ե միայն վորոշ չափով թողնել նկարիչ Վահան Վարդյանի խառնվածքի առանձնահատկությունները, կամ կարող եմ մի տարով արձակուրդ տալ այդ առանձնահատկություններին»...

Յերեկոյան ժամի 11-ին Վարդեանը քնեց։ Անկողնում արթուն մնաց միայն մեկ ու կես ժամ։

— Արթնանա՛ւ, — լսվեց առավոտյան և Վարդեանը յերկրորդ, թե յերրորդն եր, վոր արդեն հագել եր չորերն ու պատրաստվել։ Ամեն որվա պես վոչ վերջինն եր նա, վոչ ել նա-խավերջինը։

Շարքի՛, — լսվեց նախաճաշից հետո։ Յեւ Վարդեանն ել մյուսների նման վազելով հասավ շարքի տեղը, դուռն ամուր կապած, արտաքին տեսքը՝ իսկական բանակային։ Քոյ-լելիս ել նա ուշադիր եր իր բոլոր շարժումների նկատմամբ։ Հրաձգության ժամանակ ել հինգ զնդակով անցյալ անգամվա 15 աչոգի փոխարեն 21 աչոգ խիեց, յերրորդ տեղը բռնելով կամանդայի բանակայինների մեջ։ Առաջինը Քարամյանն եր։

Պարապմունքից հետո՝ ավագը մոտեցավ Վարդեանին ու մտերմությամբ մանր աչքերը պսպղացնելով, ասաց.

— Ընկեր Վարդեյան, արդեն իսկական կարմիր բանակային եք դառնում...

Նա ասաց՝ դա այնքա՛ն խորը նշանակություն տալով իր ասածին, այնքան բազմախորհուրդ, վոր միանգամից բարձրացավ Վարդեանի տրամադրությունը։

Ահա յերրորդ պատճառը։

Ավագի ժպիտը։ Ժպտալիս նրա ամբողջ դեմքի հետ կարմրում ե քթի ծայրն ել և կար-

ծես ժպիտը դեմքից ներքև ե հասում նրա քթի կարմրած ծայրով։

Այդ եր յերրորդ պատճառը, վոր Վահան Վարդեանի տրամադրությունն ինչպես նա գրեւ եր իր բլոկնոսում, հասել եր «Յեւերեստի դադաթին, Շալիապինի յերդի կարկաչուն բարձրությանը»։

—
Վահան Վարդեանն ամուր փակել եր լուսամուտը, վոր պաղ ուղը ներս չխուժեր։ չխանդարեր նրան մտածելուց։ Յերբ կտրվում ե նրա մտքի թելը, նա զայրանում ե ինքն իր վրա։ Իսկ այդ որը չեր ուզում զայրանալ։ Այդ որը Վարդեանը չեր ուզում, վոր անդորրության փոխարեն աննորմալ կերպով խփի իր զարկերակը։

Վարդեանը հոգու կատարյալ անդորրության եր հասել։ Կրկեսի արենայում քրտնքա-կալած արտիստը յերբ արենայից փափուկ անկողնու մեջ ե ընկնում, չի կարող այնքան ինքնազոհ լինել տանջանքից հետո դտած իր այդ հանդստի համար, վորքան Վարդեանն եր այժմ ինքնազոհ։

Նրան թվում եր, վոր մինչև այդ որն ինքն ավելի յե տանջանքի մեջ յեղել, քան կրկեսի արենայից ուշ յերեկոյան անկողին վերադարձող ըմբիշը։ Ըմբիշն ինքն ե իրեն յենթարկում ամենորոյա տանջանքի։ Յեւ դա միայն Փիղի-քական տանջանքն ե։ Վարդեանն ամենևին չի դժգոհում Փիղիքական տանջանքից։

Այժմ Վահան Վարդյանը հոգու կատար-
յալ անդորրութեանն եր հասել և այդ անդոր-
րութեանը յենթադրում եր հավերժական:

Աչնավերջի քամիները սիրամերժ արու
կատունների խմբերի պես վռնում եյին փո-
ղոցում, կամանդայի զորանոցի լուսամուտի
տակ: Վռնում եյին կատվային զայրագին ու
հուզումի վռնոցով:

Վարդյանը լսում եր նրանց ու խորհում:

Վարդյանը նայում եր զորանոցի բոլոր
մահճակալների վրա քնած բանակայինների
դեմքերին: Վարդյանին շատ եր հետաքրքում,
թե բացի պաշտոնական հարցերից՝ նրանցից
ո՞վ ինչի մասին ե մտածում, ո՞վ ինչ զաղտ-
նիքներ ունի իր հոգում: Բայց Վարդյանի հե-
տաքրքրութունը հազիվ եր գոհացում ստա-
նում: Նա դուրս եր, վրը ինքը դժվարութեամբ
ե կարողանում ճանաչել նրանցից շատերին:

Ելեկտրական լամպը Վարդյանն այլ ևս
թղթով չի փաթաթում...

Հրամանով դա արգելված ե:

Ելեկտրական դեղին լույսի տակ յերևում
են բոլոր դեմքերը: Վարդյանը նայում ե բո-
լորի վրա հերթով: Կարծես առաջին անգամն
ե տեսնում նրանց:

Ահա Հրայր Քարամյանը: Ժպիտը, հայե-
լուց ընկած սպիտակ ցուլի նման, խաղում ե
նրա շրթունքների վրա: Քնած ե նա, բայց
Վարդյանին թվում ե թե նա խոսում ե իր հետ
և ժպտում, ժպտում սիրալիր ու համակերելի,

կամ, ինչպես Լյուբան ե սիրում, ասել Քարամ-
յանի մասին, СИМПАТИЧНЫЙ է:

Ահա Սարգիսը: Նա կարծես յերազի մեջն
ել ուզում ե բռնի մատը ցուցամատի ու միջա-
մատի մեջը մտցնել ու հայհոյել:

— Չաթլա՛խ ծնողա...

Այսպես եր պատասխանում նա Վարդյա-
նին որեր առաջ: Իսկ հիմա ել այդպես չի խո-
սում: Յեվ անգամ կառապանին հատուկ այդ
արտահայտութեանների հետ միասին, Վարդ-
յանը սիրում ե նրան: Սարգիսը պարզ ե, ինչ-
պես թափանցիկ ողբ: Ճիշտ ե, վր նախվ ե նա:
Բայց սրանցից ո՞վ նայի՞լ չի, — պատասխա-
նում ե Վարդյանն իրեն:

Ահա ավագը: Ինչպես ելեկտրականութեան
լիցքը կոնանման մետաղի սուր գագաթից,
դեմքի ժպիտը ցած ե հոսում նրա թիթի:

Հովոյին Վարդյանը չի տեսնում: Նրան
տեսնելու համար նա պետք ե շրջի մյուս կո-
ղի վրա: Բայց լավում են Հովոյի փափսուկա-
յին մենախոսութեաններն ու խռովոցը:

Դա նրա սովորութեանն ե քնի մեջ:

— Հրա-հանն իր կոճակով... Չար-գանն
իր ասեղով... խը՛ր՛ո... խը՛ր՛ո...

— Միա-ցնող քանոն... քը՛ր՛ը՛խ... մար-
տական փակ-ո՞՞Ք...

— Խը՛ր՛խ. խը՛ր՛ո... ծիծիկ... տվիչ
մեխա... խը՛խ... նիզմ...

Մարդու մտքի իներցիան ե դա, հավի-
տենական չարժման որենքը մարդու ուղեղի

մեջ: Ու այսպես ամեն ոք Հովոյի ուղեղը շարունակում է աշխատել: Ուղեղի խոսելու կենտրոնը քնի թմիրի մեջ հրամայում է լեզվին ու ձայնալարերին՝ կատարել իրենց ֆունկցիան:

Ելի ծանրանում են Վահան Վարդյանի կոպերը: Հոգնություն, թմրեցնող նյութ դու, վոր թաղիքի նման թուլացնում ես մտքի արձակած սլացիկ նետերի թափը, յերբ նրանք քեզ են կաշում:

Ծանրանում են Վարդյանի կոպերը: Նա պառկում է մեջքի վրա ու նայում առաստաղին: Ճերմակ, հարթ մակերևույթ: Բայց վառ սպիտակությունը խաժամուժվում է, յերբ Վարդյանը խփում է իր աչքերը: Ուստի մոտ գույների մեջ սևը հաղթում է բոլորին, ապա սև գույնը կրորանում է ու դառնում նշանակետ, սև խնձոր՝ թվանշաններով՝ չափերով: Վարդյանը պառկում է նշանառության: Սիրտը չի տրոփում: Վարդյանը նեղվածք չի գգում: Նա դանդաղությամբ ու աստիճանաբար ձգում է ձգանը: Արձակած գնդակն ուղիղ խնձորի կենտրոնին է կաշում: Աչքերը բացվում են: Ճերմակ առաստաղն է լամպի թելից նրա վրա ընկած ռոպերի մի գծով:

Ելի յեն ծանրանում Վարդյանի կոպերն ու ելի նույնը: Յեվ հանկարծ, ինչպես մութը՝ առավոտյան, Վարդյանի աչքերից փախչում է քունը: Յերեկվա լույսի հստակությամբ մըտքերն են լցվում նրա ուղեղի մեջ:

Իր կյանքի այդ նոր օրերից յուրաքան-

չյուր օրվա մանրամասները, իր տեսած սիրելի նկարների նման, թափ են Վարդյանի գլխում: Նա լսում է դեռ Հրայր Քարամյանի՝ յերաժշտության պես քաղցր խոսքերը:

— Այսպես, Վահան Ջան, մենք դառնում ենք իսկական կարմիր բանակայիններ:

Նույն բանն ասում են բոլորը: Բոլորը նույնն են ասում, ուրեմն՝ այստեղ ճշմարտություն կա:

Քարամյանը «մենք» ասաց: Բայց Վարդյանը նրա ափնարկը հասկացավ այնպես, վոր դա միայն իրեն՝ Վարդյանին կարող է վերաբերվել:

Քունն ելի սկսեց հաղթել Վարդյանին: Ելի նայում է նա առաստաղի սպիտակությանը, վոր չքնի, վոր հիշի հենց նոր մոռացած լավ մտքերը:

Սև խնձորը:

Կարծես քնել է Վարդյանը, բայց արթուն է: Մի հաճելի թմրություն է իջել նրա վրա:

Ահա սև խնձորի փոխարեն՝ Պիլսուզսկու՝ Ժիժեռնակի ջարդված թեվերի նման բեխեր ունեցող, և, Հիտլերի պես լերկ քարե մկաններ ունեցող զորավարներ գրոհում են կարմիրների գնդի հրամանատար Վահան Վարդյանի վրա: Պիլսուզսկու բեխերի ծայրից լուսանք է ծորում, իսկ Հիտլերի դեմքից թույն է արձակվում:

Վարդյանը կրակում է և նրանք չեն ընկնում: Սվինահարում է և նրանք չեն ընկնում:

Նա քաշում է իր փայլելի ող սուրը, ճոճում նրանց դլխին: Վարդյանը տեսնում է նրանց յետևից յեկող զինվորներին, վորոնք հաշտության թաշկինակ են պարզում կարմիրների բանակին, Վարդյանին, ու, մերկացնում են սրերն իրենց զորավարների թիկունքը խրելու:

— Ուռու՛... Ուռու՛... Բղավում է Վարդյանն ու առաջին անգամ ինքն է արթնանում իր ձայնից, ապա՝ ավազը, Ասատուրը, Բարամյանն ու մյուսները:

Վարդյանը նայում է առաստաղին ու ինչ վոր մի միտք, ամիսներ առաջ լսած առվակի խոխոջի պես անուշ, ելի չի թողնում նրան քնելու:

Հա, գտավ նա, թե վորն էր ամիսներ առաջ լսած առվի խոխոջի պես անուշ միտքը: Չե վոր մի շարաթ առաջ նա այս սպիտակ առաստաղի վրա տեսնում էր թուխ խոպոպներով թխաչյա մի աղջկա՝ ամպերի տակից փախչող լուսնի պես կոկետ դեմքը...

Լյուրային էր տեսնում նա: Իսկ հիմա նըշանկետն է այնտեղ յերևում:

— Ուրեմն, իսկապես վոր, յես փոխվում եմ, — չնջաց նա յուրովի, — բայց լավ է քնեմ, քնեմ, վոր շուտ արթնանամ: Չե վոր վաղը մի քանի ժամ անընդհատ շարային վարժություններ ենք անելու:

Կամանդայի զորանոցում խորը քնի մեջ էին, յերբ շտաբի շենքի միջանցքում լավեց

տազնապի սուրոցը: Բոլոր քնած բանակայիններն վրա ել կարծես սառը ջուր լցրին: Մի քանի վայրկյանում բոլորն արդեն հագնվում էին:

Անուշ յերազից հանկարծ վեր թռավ Վարդյանը և տրորելով քնատ աչքերը, առաջին պահ չղգաց, վոր դա յերազի շարունակությունը չի: Նա ուզում էր կանչել այնքան քաղցր յերազում տեսած իր սիրելիին, բայց սուրիչի տազնապային ճլգլոցը սթափեցրեց նրան: Ձգալով, վոր տազնապ է հայտարարվում, Վարդյանն արագությամբ սկսեց շորերը հագնել: Յերկու րոպեյում նա արդեն հագել էր: Թեթև ու արագ հայացքով նայեց մյուսներին ու զգաց, վոր ինչ-վոր հրձիվանքով լցվեց իր սիրտը:

Նա յերկրորդն էր շուտ հագնվողներն մեջ: Բայց, յերբ դեռ նոր պետք է դուրս վազեր զորանոցից, տեսավ վոր շարվարի առաջի կոճակները չկան: Կոճակները պետք է կոճկվեյին յետևից...

Շարվարը հագել էր նա հակառակ կողմից: Մինչև հանեց ու նորից հագավ, արդեն բոլոր բանակայինները դուրս էին վազել: Դատարկ մնացած զորանոցը չփոթեց Վարդյանին: Մի քանի անգամ պտտվելով տեղում, ինչպես դլխին հարված ստացած հավ, նա կրկին սթափվեց: Նայեց ժամացույցին: Սլաքները կարծես թուփում էին ժամացույցի շրջանակի մեջ: Վարդյանը ցուցամատի հողերով տրորեց աչքերը:

Ժամի 4-30—նն եր: Արդեն հինգ բոպե եր անցել այն վայրկյանից, յերբ տաղնապ հայտարարվեց: Հինգ բոպե... Ինչքան ժամանակ, իսկ Վարդյանին թվում եր, թե կես ժամից ավել ե անցել: Հինգ բոպե... Յեւ այդքան ժամանակում Վարդյանն ինչքան բան մտածեց: Իզուր չի ասված, վոր ամենաարագ աշխատող մեքենան մարդու ուղեղն է, մարդու մտքի ընթացքն է ամենաարագ շարժումը:

Մտնելով որպահի սենյակը, Վարդյանն այնտեղ տեսավ պետին ու պատիվ վերցրեց.

— Լսում եմ, ընկեր պետ:

Պետը նայելով ժամացույցին, ինչվոր նրանշանակում արեց բլոկ-նոտում: Վարդյանը կարմրեց մինչև կոմունարկայի ծանրությունից կախված ականջները:

— Մեր պահեստի յերկրորդ սենյակում խիստ հրդեհ է, անմիջապես անցնել այնտեղ— կարգադրեց պետը: Վարդյանը դուրս թռավ:

Այդ բոլորը տեսց մի քանի վայրկյան միայն:

Մինչև վերևի հարկի միջանցքից Վարդյանը պատից կախված կրակմարիչը վերցրեց ու վազեց պահեստը, արդեն այնտեղ ելին բոլորը, վորոնց թվում նաև պետը: Մյուսները գնացել ելին պահեստի աշխատողներին ու հրամատարներին կանչելու:

— Գործել, գործել արագ, — հրամայում եր պետը:

— Այ, այստեղ Վարդյան: Տեսնում ես բոյերը վոնց են լիզում, այստե՛ղ:

Վարդյանը կրակմարիչի կափարիչը զարկեց գետնին և բռնելով ճիշտ այնպես, ինչպես կրակմարիչի վրայի նկարում հրդեհաչեջն եր բռնել, նրա անցքից ուժով դուրս նետվող հեղուկի ձողն ուղղեց դեպի «լիզող բոցերը»: Կրակմարիչի անցքից նետվող հեղուկի սպիտակ փրփուրը անկյունի գերաններից թափվում եր ցած:

— Ես կողմ, այ, ես կողմի բոցերը դու ես անում— և Վարդյանը կրակմարիչի անցքից դուրս ձգվող հեղուկի ձողն ուղղում եր այն կողմը: Մի յերկու բոպե հետո կրակմարիչից դուրս յեկավ ամբողջ հեղուկը: Յերկրորդ կրակմարիչը բերելով, Վարդյանը պետից հրաման ստացավ, ուղղել դեպի հատակին նոր թափված նավթի լճակը:

— Այ, սա յա, — վոտքը գետնին խփելով ցույց տվեց պետը, — նավթի գլյուր սա յա, և բոցերն ել բարձրանում են:

— Լավ— ասաց Վարդյանը, և անմիջապես հիշեց, վոր վոչ թե լճակին պետք է ուղղել կրակմարիչի հեղուկը, այլ պատին, վոր լճակի յերեսին իջնեն փրփուրները և բոցը հանգցնեն, այլապես լճակին ուղղելով, խփող հեղուկը կցրեր նավթը և հրդեհը կծավալվեր:

— Վո՛տ, մարդեց, լավ եր չմոռացար, — խրախուսեց պետը:

— Վարդյան արդեն հանգցրիր, թող:

— Հանգցրած եք հաշվում:

— Հա', հա', հանգցրած եմ հաշվում, հիմա յեւ ա'յ եստեղ են բոցերը մոտենում:

— Վորտեղ են բոցերը, փորն ե՞ք հաշվում բոցը:

— Ա'յ սա', եստեղ, բոցն եւ եստեղ ա հասել:

— Դե, դեն գնացեք...

Վերջացավ յերկրորդ կրակմարիչի հեղուկն եւ: Արդեն հասան բանակայինները՝ նոր բերած կրակմարիչներով:

Ի՞նչ անել հիմա դատարկաձեռն: Բայց առանց վայրկյան կորցնելու, իրերը դուրս հանողների հետ Վարդյանը վազեց դուրս քաշելու այնտեղի իրերը, փորտեղ բոց հայտարարվեց: Մինչդեռ իրերը դուրս հանող մյուս 5 բանակայինները սապոյների կապոցներն էյին դուրս հանում, Վարդյանի աչքն ընկավ լիքը արկղներին: Ծանր մի արկղ փորին դնելով նա սկսեց արագ-արագ դուրս հանել:

— Վո'տ, մալադեց Վարդյան, այդպե՛ս, — ելի խրախուսեց պետը: Այնուհետեւ ծանր արկղները մեկ-մեկ փորերին օղնելով, բանակայինները դուրս էյին տանում ու անմիջապես յետ գալիս: Պահեստն լիքն եր հրշեջ բանակայիններով: Յեւ կանոնավոր կազմակերպված ու արագ շարժման մեջ լավում եր պետի բարձր ձայնը:

— Բոցն ա'յ, եստեղ ա', եստե'ղ — ու ձեռ-

քի յերկար փայտով ցույց եր տալիս տեղերը, — սա հենց բոցն ա:

— Եդ կողմը հանգցրած եմ համարում, թողնել եդ կողմը:

— Արա'դ շարժվել, արա'դ:

— Վո'տ, մալադեց:

— Ձե, եդ չեղավ, ընկե՛ր բանակային, չեղավ:

— Արա'դ կրել:

Վարդյանը ծանր արկղները կրում եր այնքան դյուրին կերպով, կարծես թե դրանք թեթև բաներ էյին:

Վերջացան արկղները: Այս անգամ եւ նույն արագաշարժությամբ Վարդյանը սկսեց կրել աղյալների հակերը: Վերջին հակը դուրս տանելուց վերդառնալով Վարդյանը լսեց պետի շատ խիստ հրամանը:

— Պաժարը տարածվում ա, ագնետուչի-տեխները չեն ողնում, նասոսներով ջուր բերել, մա'րջ:

Վարդյանը դուրս վազեց: Նրանից առաջ վազում եր մի հոգի — Ասատուրն եր: Հաստ ջրահանը միացնելով բակի ծորակին, Վարդյանն, Ասատուրն ու Քարամյանը ջրհանը քարշ տվին դեպի պահեստը: Բաշե-քաշ պահեստին մոտեցնելուց հետո, Վարդյանը ջրհանի ծայրը բռնելով ուղղում եր պահեստ մտնել, յերբ ջուրը դուրս թռավ ջրահանից:

Ասատուր, վազիր կռանալ փակիր, թե չե պահեստը կլցնենք ջրով, — բղավեց Վարդյանը:

— Լալ չի փակվել հա՞, վայ քո գործի թե-
քումին ինչ ասեմ:

Ջուրը կտրվեց: Վարդյանն ամբողջ ուժով
ծանր ջրհանը քաշելով մտավ պահեստ:

— Ո՞ւր ե բոցը, ընկեր պետ:

— Այ, առաստաղի են՝ անկյունումը:

— Լալ— ու վարդյանը ջրհանն ուղղեց
այն կողմը — Հրայր, տուր դա, ծանր ե:

Ջուրն ուժեղ չատրվանի պես դուրս գցեց
ջրհանից:

— Вот безобразно, — բարկացավ պետը, —
տեսնո՞ւմ եք ինչ արիք, պահեստը ջրով պիտի
լցնեք:

Ասատուրն դուրս նետվեց: Չնայած մի
քանի բուպե հետո ջուրը կտրվեց, բայց պա-
հեստի հատակի ցածը անկյունն արդեն ջրով
լցվել էր:

— Ես կողմ, ես կողմ՝ յեկան բոցերը, —
սխալը մոռանալով, պետը շարունակում էր
հրամաններ արածակել: Վարդյանն անմիջա-
պես ջրհանն այն կողմն եղ ուղղում, ուր հրա-
մայում էր պետը: Իրեր կրողները նույնպես
վազում էին դեպի այդ կողմը:

— Պաժարը հանդցրած եմ հայտարարում, —
հանկարծ հրամայեց պետը և նրա չրթունքնե-
րը, վոր հրամանների ժամանակ ամուր իրար
եյին սեղմվում, այս անգամ իրարից բաժանվե-
ցին: Նա ժպտալով նայեց հոգնած բանակա-
յիններին, վոր նույնպես ժպտացին պետին:

— Հիմա դո՛ւրս, բակում շարքի:

Դուրս յեկան բակը: Նոր յեկած թարմ
ձյունը տրորելով՝ վաղեցին շարքի: Յերեկո-
յան ձյունելուց հետո յերկինքը պարզել էր:

Ձմեռվա առաջին որն էր դա:

Ասատուրն ջրհանն արձակեց ծորակից ու
ջուրն սկսեց անուշ գլգլոցով թափվել դռան
մեջ:

— Ձգա՛ստ:

— Ձա՛խ, դա՛րձ:

Ձախ դառնալով շարքը նայեց ուղիղ դե-
պի արևելք: Լուսաստղը փայլելով էր արե-
վելքում: Մյուս աստղերը դժգունանում էին:
Ջուրը զրնգուն ձայնով դեռ թափվում էր դռան
մեջ:

— Քայլո՛ւ, մա՛րչ:

— Դեպի ա՛ջ, մա՛րչ:

— Տեղո՛ւմ:

— Կա՛նգ, ա՛ռ:

— Ա՛ջ, դա՛րձ:

— Ազա՛ս:

— Ընկերներ, յերկու խոսք և ցրվենք,
քրտնած եք: Եսորվա փորձը ցույց տվեց, վոր
դեռ չեք վարժվել: Եստեղ վոր ետքան սխալներ
արիք, փորձնական պաժարի տրեվողին, բա
վոր իսկական պաժար լինի, ի՞նչ կանեք: Մի
քանի ընկերներ փոխանակ առաջ փամփուշտի
յաչչիկները դուրս հանելու, սապողներն էյին
հանում: Մենակ վարդյանը ճիշտ արեց: Որի-
նակ՝ կրանտը բաց էյիք թողել ու քիչ էր մնացել
վոր պահեստը ջրով լցնեյիք: Ով գիտի իսկա-

կան պատարի վախտն ել կռանտը փակ պահեք: Բայց ընդհանրապես պիտի ասեմ, վոր հաջող եր: Մի յերկու ընկեր չփոթվեցին, համա իրենց գտան: Որինակ՝ ընկեր Վարդյանը չնայած ուշ հագնվեց, բայց լավ աշխատեց և պետք ա տուել, գերազանց գնահատականի յա արժանի:

— Յրվել, բայց հիմա չվազվեք, քրտնած եք:

Շարքը ցրվեց:

Վարդյանը թաշկինակը հանեց ճակատի ու դեմքի սառած քրտինքը սրբեցու: Չնայած բոլորից շատ նա յեր չարչարվել, բայց իրեն բնավ հոգնած չեր զգում: Նա այնքան ուրախ եր, վոր կարծես թե հենց նոր եր ավարտել նոր մի կար:

Նախաճաշից հետո շարքը կրկին պատրաստ եր:

— Զգա՛ստ:

Ընկերներ յերկու ժամով ետոր գնում եք դաշտ պարապմունքի, պատրաստվել տա՛րոպեյում:

— Զգա՛ստ,—

Շարքն արդեն պատրաստ եր:

— Քայլո՛վ, մա՛րշ:

Քաղաքի կենտրոնական փողոցով, այն փողոցով, վորի վրա ուշ յերեկոներին կամանդայի զորանոցի լուսամուտից նայում եր Վարդյանը, շարքն առաջ եր շարժվում:

— Մե՛կ, յերկո՛ւ, յերե՛ք:

— Մե՛կ, յերկո՛ւ, յերե՛ք:

Գլուխները բարձր, կեցվածքները հպարտ, բանակայինները վտաքերն ամուր խփում եյին նոր յեկած թարմ ձյունի մեջ: Վտաքերն ամուր խփում եյին նրանք թարմ ձյունի մեջ և՝
«Մե՛կ, յերկո՛ւ, յերե՛ք»—ին վորպես արձագանք, նույն ութմով լսվում եր տրորվող թարմ ձյան ձայնը:

— Խը՛շ-խը՛շ, խը՛շ,

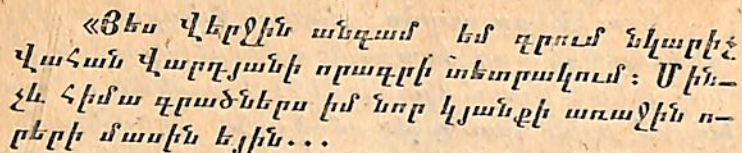
— Խը՛շ խը՛շ խը՛շ:

Քայլում եր շարքը հպարտ կեցվածքով և շարքի գորշ շինեւովորների մեջ հեռվից Վահան Վարդյանը չեր ջնկվում մյուսներից: Վարդյանն ե այն մեկը, թե Ասատուրը, Վարդյանն ե, թե Հրայր Քարամյանը, տարբերել չեր կարելի:

Չեր ընում Վահան Վարդյանն այդ որն ել, բայց նրա սրտում այդ ուրը տարբեր զգացումներ եյին յեռում: Նա զգում եր, վոր ինքն այլևս այն չե, ինչ վոր եր յերեկ: Իսկ նկարիչ Վահան Վարդյանի վրա նայում եր ներդրամտաբար:

— Գրեմ վերջին որագիւրը նկարիչ Վահան Վարդյանի տետրակում— ասաց նա և տետրակը հանեց գլխի տակից:

— Այսպե՛ս, այսպե՛ս... չնջած նա մըտաղբաղ, և արդեն մատիտը շարժվում եր տետրակի բաց կապույտ տողերի վրա:

Առաջին որե՛ր... չառ քաղցր էյին...

Վաղը յերբ բացվի առավոտը, առավոտվա
նման պայծառ ու սուր մտքով յես հրաճգու-
թյան ու քաղաքամոլների կենամ ու վաղվա-
նից հետո կգրեմ նոր որերիս մասին...

Առաջին որերին ինձ ներվում եր, նոր
որերին աղբյուր չի լինի...

Զորանոցում միայն շնչառություններն են լսվում: Յեւ չորս քնի մեջ ելի կրկնում ե փա-
կաղակի մասերը:

Յես պետք է նկարեմ զորանոցի գիշերը...»:

1933 թ. հունվար-ապրիլ

Յերեան-Կարմիր բանակ

1

Որայից հետո, կանաչավուն մարգագետ-
նի կողքին, բարձր ու լայն ժայռի վրա կանգ-
նած, չորս յեզդուհիներ իլիկ եյին մանում։
Սպիտակ թեկերը յերկար վոլորելով՝ թողնում
եյին իլիկը, մինչև հասնի դետնին և անհամար-
ձակ, հազիվ լսելի ձայնով յերգում եյին «Խոր-
թե բազավ»՝ յերգը ու կասկածով փսիսում
իրար հետ, ապա նորից յերգում մեղմ ձայ-
նով։

Բոլորի ճակատներին ել կապված կային տարբեր մեծության ու գույնի մետաղե պլիկներ՝ դրամներ, թևերին հաստ ու ծանր ապարանջաններ, վորոնցից նույնպես մետաղե մանրը զնգլիկներ եյին կախված։ Պարանոցներին նրբ զնգլիկներ հետ։ Այնպես մետաղե զնգլիկների հետ։ Այնպես մետաղե զնգլիկներին նրանք, լավում եր ախպիսի զընդոոց, ինչպես կառքին լծած դանգուլակափոր ձիերի վազքի ժամանակ։

Յերկուստի քթերի կողքից անց ելին կաց-
ված արծաթե դարաֆիլններ², մեկն էլ վռակե,

¹ «Գեղեցիկ յերիտասարդ» ջրդական յերգ ե:

2 Կոճակի Նժան մետաղե ձի նշան, վր ժանոսակ հասակից

քիթը ծակելով նրա մեջ են անցկացնում:

վորի հետևանքով մաքուր չեյին խոսում նրանք։
Չորրորդի քթին դարափիլ չկար, բայց դարա-
փիլի նեղլիկ անցքը յերեւում եր նրա քթի
վրա։

Մի քանի որ եր, վոր նրանք հաճախ եյին
գալիս ու բարձրանում ժայռի վրա իլիկ մա-
նելու։ Յուրաքանչյուր շարժումի ժամանակ,
յերբ զնգռտոցի ձայնն եր լսվում, նրանք
կենսուրախ քրքիջներով հրհրում եյին իրար,
յերգում եյին Արագածի գեփյուռի հետ, յեր-
գում մեղմ ձայնով։ Ապրում եյին նրանք իրենց
կյանքի զարնան որերը՝ հուլիների ու կրքի
տարերքը։ Մեկը նրանցից՝ Չայնեն, վորի վոս-
կե դարափիլը արևի տակ վալում եր, — որայի
աղայի աղջիկն եր։ Նա մյուսներից ավելի շատ
եր խոսում ու հուզմունքով թափ տալիս կրծքի
զգեստը։

«Կյավրե խուլի բա, կյավրե խուլի բա»¹ —
կրկնում եյին նրանք ամեն քչիչոցից հետո ու
խորհրդավոր կերպով լռում, ավելի արագ
պտտեցնելով իլիկները։

Արեւ բալական բարձրացել եր։ Լսվում
եր միայն լեռան հողմի շաչյունը։ Մանում
եյին նրանք ու յերբեմն աչքի տակով նայում
վերևի ժայռի կողմը, վորի տակ նստած եյին
յերկու աղջիկ՝ առանց զնգլիկների։ Մի գիրք
ծնկներին դրած՝ այդ աղջիկներն հափշտակ-
ված կարգում եյին և չեյին հետաքրքրվում
չըջապատով։ Գալիս եյին նրանք ամեն ուր,

նստում եյին վերեվի ժայռի հովի տակ ու
սկսում խոսել։ Նստում եյին ու կարգում։ Ուրախ
եյին նրանք, ինչպես այդ որվա անամպ, ա-
րեվոտ որը։ Նրանց ժպիտները լի եյին բեր-
կությամբ։ Համարձակ եյին նրանք և ծի-
ծաղները նրանց ավելի հնչեղ եյին քան ա-
ռաջինների։

Այսպես, չորս աղջիկ կախնավորներ, ան-
համարձակ ձայնով յերգում եյին, բամբա-
սում ու վոլորում իլիկները, զնգռտացնելով
իրենց մետաղե զարդարանքները, իսկ մյուս
յերկուսն առանձին նստած, խոսում եյին ու
կարգում, խոսում եյին ու կարգում կյանքի և
նրա հուզող հարցերի մասին...

2

Կանաչ մարգագետնի սեղավետ թմբերի
վրա հաճությամբ, բավականությամբ թավալ-
վելուց հետո, գիրքը թեփի տակ դրած, Արամը
դանդաղ քայլերով սկսեց գնալ դեպի այն ժայ-
ռը, վորի տակ նստել եյին իր քույրը՝ Հաս-
միկն ու Խաջեն։ Յերբ նրանք իրար տեսան,
Հասմիկը ծիծաղելով ասաց։

— Յերեւակայիր, Արամ, ծիծաղում են
Խաջեյի վրա. բամբասում են, վոր գալիս և
մեզ մոտ կարդալու...

— Իսկ Խաջեն խոմ չպետք և նրանց ասած-
ներին ուշադրութուն դարձնի, — պատասխա-
նեց Արամը ժպտալով ու նստեց քրոջ կողքին։

¹ Անեծք, վոր գործածական և կանանց սեջ.

Իսկ խաջեն, վոր հայերեն լավ հասկանում եր, ամոթխած դեմքը խոնարհեց դրքի վրա:

— Դեռ ինչքա՞ն, ինչքա՞ն աշխատանք կա. Արամ... ինչքա՞ն, դժվարություններ են կապված մեր հաղթանակների հետ... փշոտ ե մեր ճանապարհը, բայց քայլում ենք մենք յերկաթե կոշիկներով... Այստեղ, յեղդիների մոտ, դեռ կյանքն ինչքա՞ն հետ ե, ինչքան... Չքափոր յեղդիք ու հովիվները հնազանդ դեռ կռանում են աղաների հարվածների տակ, իսկ կանայք, կանայք դեռ վորքա՞ն անպատվաբեր վիճակի մեջ են, վոտնահարվում են, ճընշվում վորպես ստրուկներ...

Հուզմունքից Համիկի կուրծքը բարձրանում ու իջնում եր: Քրոջ հուզմունքն ու փոքեվորությունը վարակում եյին նաև իրեն՝ Արամին: Նա համակրական ժպիտով լսում եր Համիկին: Իսկ խաջեն, խուսափելով Համիկի հայացքից, շառաղունած դեմքը դրքից վեր չեր բարձրացնում:

Իսկ բարձր ու լայն ժայռի վրա դեռ մանում եյին այն չորս յեղդուհիները, դեռ բամբասում եյին...

— Աղջի, հլա տեսեք, հլա տեսեք ինչպես ե հայի տղան են անամոթի մոտը նստել, վայ,— հրում ե Ջայենն ընկերուհիներին ու չորսով միասին նայում են դեպի վերեվի

ժայռ: Բայց Արամը նստել եր խաջեյից հեռու Համիկի մոտ:

— Թո՛ւ, նալլաթ քեզ, բեաբուռ, կյավրե խուլի բա՛,— մի քանի անգամ կրկնեցին մանողներն ու ցած իջնելով ժայռից, դնացին բամբասելու խաջեյին:

— Կորեք, շուտ յեկեք ձեր տունը, ձեր մաղերը կտրեմ,—որայից դուրս դալով բղավում ե Ջայենյի մայրը՝ Խանումը:

— Կյավրե խուլի բա, դո՞ւք ել եք ու գում խաջեյի նման «սուռներ թռնել», կորեք ձեր տունը, մեկ ել ձեզ այնտեղ չտեսնեմ— բարկացած ավելացնում ե Խանումը:

Ջայենն լուում ե և ընկերուհիների հետ մտնում որան:

— Թող դուրս անեն, դուրս անեն որայից այն հայի աղջկան, անամոթը խաջեյին էր որին հասցրեց, մեր աղջիկներին ել ե ուղում իր նման փչացնել,—դիմում ե աղայի կնոջը հարեվանուհին, վորն իր աղջկան անից դուրս դալ իսկ չի թողնում, նրան նամուսով դատախարակելու համար:

— Թու, թու, թու,—կրկնում են բոլորը: Մաթոշղան, ոռուի մաթոշղան, բոլ չի վոր հաղար տեղ ման ե դալիս, հիմա յեկ հայի տղայի հետ զնարի՞ տակն ե նստում:

Թքած քո նամուսին, նալլաթ քո ծծած կաթին,—կրկնում եյին յեզդի կանայք ու ամեն խոսքի վրա ծեծում իրենց կուրծքը:

Բոլորը հուզված դեռ բամբասում եյին Խաջէյին, յերբ նրա մայրը յեկավ: Նա հիսունն անցկացրած, նվաղած պառավ էր, հագած ճլպտուն, կտրված մի դէյրա, մեջքին կտրտված ցնցոտիների մի հին, կարմիր շալ: Դէյրան չէր ծածկում նրա վարտիկի լայն փողերը, վոր իջել եյին նրա բորիկ վոտքերի վրա: Իսկ ճակատին նա կախել էր հին ու ժանգոտ մետաղների մի քանի պլիկ:

— Բարո՞ւ յեկար, բալաք չան կնիկ,— հեզնանքով դիմեց նրան աղայի կինը:

— Բարով յեկար, խանըմ,—կրկնեց նա, յերբ Խաջէյի մորից պատասխան չստացավ:

Ինչո՞ւ յես պապանձվել, Սայրէ խանում,— վերտին կրկնեց Խանումն ավելի կծու հեզնանքով,—վաղը կվերցնես ջուլ ու մուլդ ու դուրս կգաս մեր որայից: Չմնաք, հարկավոր չէք, աննամուսներ: Գնացեք, գնացեք Թիֆլիս, ուստի մաթուղեք սովորել եք, սովորել, թո՛ւ, թո՛ւ...—փրփրաց Խանումը, դադաղած եզ վազրի պես:

— Չտեսնվի, չտեսնվի եղմալ բան, թու, թու քո նամուսին, թու,—վրա բերեց մեկ ուրիշը:

— Անամոթ չուն, թողնում ես աղջիկդ բոլորի հետ լկուսվում ա, բա չե՞ս ամաչում,— ավելացրեց յերրորդը:

Սայրէն լուռ էր:

— Վերքոտ շուն, կեղտոտ անտեր, կորիր, կորիր ալատեղից,—բարկացավ ելի աղայի կինը նրա վրա և ուժգնությամբ հրեց: Խեղճ պառավը դետին գլորվեց և ապա վեր կենալով տեղից, արտասուքն աչքին վերադարձավ փալասներից կարած իրենց վրանը:

Մտնելով վրանը, Սայրէն յերկար լաց յեղավ: Արտասուքները թրջեցին նրա վոսկրոտ, չոր ալտերը...

Յերբ Խաջէն տուն յեկավ, մայրը տխուր մոտեցավ նրան ու գլուխը չոյելով հարցրեց:

— Վորտե՞ղ եյիր, Խաջէ...

— Հասմիկի մոտ եյի, դայե ջան:

— Ե՞լ ով կար այնտեղ, լաո:

— Հասմիկի յեղբայրը՝ Արամը, ինչո՞ւ,

դայե:

Սայրը թշվառ ու խեղճ կերպարանք ընդունելով, աղաչական ասաց.

— Ղուբբան քեզ, Խաջէ ջան, չե՞ վոր յես ել եմ խեղճ, ինձ հայհոյում են, թքում են, մրում, դուրս են հանելու մեզ որայից: Ինչ մործ ունես, մի գնա եդ հայի աղջկա մոտ, ելի, ինչպես մյուս աղջիկները, այնպես ել դու յեղիր, չե՞ վոր ամոթ ե, լաո, չե՞ վոր ամոթ ե...

Խաջէն հուզվեց:

Մոր անկեղծ հոգատարութիւնը շարժեց նրա սիրտը: Գիտեր Սաջեն, վոր մայրը չափազանց սիրում էր իրեն, այն որովանից մանավանդ, յերբ հայրը մեռել էր: Հայրը մեռնելուց առաջ պատվիրել էր կնոջը—«Սաջեյին ուսումի կտաս, Սայրե, մեր քրդերի աղջիկների նման չմնա, իսկ ուրիշներն ինչ ուղում են, թող ասեն»: Բայց մայրը չէր կարողացել Սաջեյին դպրոց ուղարկել, կարիքից հարկադրված նա Արագած էր յեկել, վոր խանութներէ համար իլիկ մանի՝ իրեն ու Սաջեյին պահելու համար:

Մի պահ վերապրելով հինը՝ հիշելով հորն ու իրենց թշվառ կյանքը, և մոր թշվառ դրութիւնը, Սաջեն հառաչեց:

— Ձե՞ վոր յես վատ բան չեմ անում, դայե, յես կարդում եմ, իսկ դա վատ չէ: Հիշո՞ւմ ես հայրս ինչ ասաց քեզ... Ինչո՞ւ յես ուրիշներին լսում, — ու մոտենալով փաթաթվեց մորը: Մայրը խորը հառաչանքով զրկեց նրա գլուխը, համբուրեց վարսերը և կամաց հեկեկաց:

— Մի լա, դայե ջան, թող ինչ ուղում են խոսեն: Խելոք բան չեն խոսում նրանք: Նրանք մեր թշնամիներն են, մեզ միշտ ել ծեծել են, ճնշել են: Մի լա, դայե, յերկու ամիս մնաց, սարից գլուղ կիջնենք և լավ կլինի: Ասում ես «հայի հետ ի՞նչ գործ ունես»: դայե, չե՞ վոր բոլոր քյասիր հայերը, թուրքերը, ռուսները մեր՝ քյասիր յեղդիների,

քրդերի բարեկամներն են, իսկ մեր թշնամիները հարուստներն են, մեր աղաները: Իսկ դու, դայե, դեռ կարծում ես, թե աղաներն ու խանութները բարի յեն, յերբ լցնում են ամանդ թանով: Մի լա, դայե, աղիդ դայե, մի՛ լա, լավ կլինի, լավ դայե, դէ ժն դայե...¹

Լռեցին մայր ու աղջիկ, դորովանքով իրար փարված: Սաջեն կախել էր իր գլուխը: Մտորումների — հուզող, ալեկոծ մտքերի մեջ էր: Տակն ու վրա յեղավ նրա սիրտը, յերբ մոր դեմքին նայեց, յերբ մոր արտասուքները տեսավ, հարազատ մոր առատորեն հոսող արտասուքները, չոր աչտերի վրայով, քթի դարաֆիլի անցքի վրայով գլգլող արտասուքի կաթիլները...

Պոռթկաց նրա լացն ել, նա յել հեկեկաց: Ու տիրեց քար լուռթիւն, լուռթիւն, վոր ալդալիս պահին քարից ել ծանր ե, մղձավանջային, անտանելի: Ապա հիշեց նա հորը, Թիֆլիսում անցկացրած իրենց կյանքը, դըրկանքների շղթան:

Նրա հիշողութիւնն մեջ դեռ թարմ էր այն ուր, յերբ հայրը ծանր բեռի տակ, Թիֆլիսի շուկայից աղայի տունը իրեր էր տանում: Սաջեն հիշում էր: Հայրը դանդաղ ու նուրբ հեծանիվը նրան դեռին գլորեց, մեջքի կարծ հեծանիվը նրան դեռին գլորեց, մեջքի բեռի հետ: Հոր քթից հոսող արյունը ներկեց դեռինը...

Խաջեն ճշաց, վորքան ուժ ուներ:

Աղջիկը հիշեց և այն, վոր հայրն ուզում էր իրեն դպրոց ուղարկել, իսկ նրա բեռնակիր ընկերները ծիծաղում էին նրա վրա, նախա-տում էին: Բայց հայրը համառ էր, վճռա-կան: Նա ասաց, վոր իր աղջկան՝ դպրոց կու-ղարկի, ասաց և կատարեց հետեւյալ որը, տեսրակներ դնեց ու դպրոց ուղարկեց Խաջե-յին: Բայց միայն մեկ ամիս, մեկ ամիս մի-այն նա ամեն որ հաճույքով դրկեց ու համ-բուրեց դպրոցից վերադարձող աղջկան: Մեկ ամիս հետո արդեն նա չկար:

Հիշեց Խաջեն նաև իր՝ վորբանոցում յե-ղած ժամանակը, յերբ բոլորը ծիծաղում էին իր վրա, քաշում փեշերից ու միշտ կանչում «քրդի կյաճե, քրդի կյաճե»... Խաջեն շատ անգամ էր լսել դպրոցում իրենց՝ քրդերի մա-սին: Դպրոցում ասում էին, վոր քրդերը դեռ կիսավայրենի յեն, նրանց դեռ պետք է կար-դալ սովորեցնել: Իսկ հիմա, աղայի կինը, կիսավայրենի այդ կինը ծիծաղում է իր վրա, նրա համար, վոր ինքը կարդալ և սովորում: «Ձե, յես վոչվոքի, վոչվոքի չեմ լսելու, պետք է կարդամ, սովորեմ: Իսկ աշնանը՝ սա-րից իջնելուց հետո, պետք է կոմսոմոլի մեջ դրվեմ, կոմսոմոլ դառնամ: Խեղճ բաներ են ասում Հասմիկն ու Արամը, յես նրանց կլսեմ, նրանց կհավատամ յես, վոչ թե Ջայնեյին ու նրա մորը, — վճռեց նա մտքում ու դառնալով մորը, վճռականությամբ ասաց:

— Ձե, դայե, դու նրանց մի լսիր, մեր դուշմաններին մի լսիր, յերկու ամիս հետո դյուղ կիջնենք և լավ կլինի... »

3

Սրինգը սուլելով Ջաշիգը վոչխարը տուն էր բերում: Վոչխարն ագահությամբ արա-ծում էր ու դանդաղ շարժվում դեպի տուն: Սրինգի ձայնը մեկամաճոտ ու հուզող էր և վոչխարներն այդ ձայնից դերված՝ արածում էին ավելի ագահ ու սվսվում, քլքլում այն-պես, վոր կարծես պառավ կանանց բամբա-սանքի փսփսոցներ լինեյին:

Տաս որ էր, վոր Խաջեյին չէր տեսել նա: Տաս տարու չափ յերկար ժամանակ: Յեվ դրա համար էր, վոր ավելի ավյունով էր փչում սրինգն ու յեռանդով էր սուլում: Մի տարի յել հովիվ կռիներ, վեց դառ կտանար և այ-նուհետև կապրեր այնպես, ինչպես շատերը՝ առանց ուրիշի ձեռքը նայելու:

Վոչխարները փսփսոցով արածում էին ու ամեն մի ձայնի, կամ խշշոցի ժամանակ իրար անցնում, հավաքվում իրար շուրջ:

Վոչխարի յետև, հովվական կուլաքն ու-սերին՝ Ջաշիգը կռիներից մի ժայռի: Նրա գոյ-խում միշտ այն միտքն էր պտտվում, վոր յե-թե Խաջեյի հետ չամուսնանար, ուշ, շատ ուշ կնշանվեր՝ չորս հինգ տարի հովիվ կլիներ, վոր ձեռք բերեր քան, յերեսուն վոչխար՝ դալիմ տալու:

Ապա սուբելով, վոչխարը քչեց դեպի աղ-
լը. աղլի դուռը շարեց ու կուլարն ուսերին՝
մտավ աղայի վրանը:

— Բարի իրիկուն, — ասաց և կամենում եր
նստել, բայց պատասխան չստանալով, նորից
կրկնեց կարծելով, թե չլսեցին առաջին ան-
գամ:

— Բարի իրիկուն, — ելի վոչ վոք չպատաս-
խանեց նրան: Աղայի դեմքը թթվել էր, Ջմչի-
ղըն զգաց, վոր մի անախորժ բան է պատա-
հել: Նա ուզում եր նստել, յերբ Նադո աղան
մեղմ ձայնով, կարծես սիրալիբ, բայց հեզ-
նանքով ու զսպած բարկությամբ ասաց.

— Գլխիս վրա՝ յեկար, աղա..

Ջմչիղը կանգնած մնաց վրանի սյունի
մոտ, սպասելով, թե ինչ կլինի:

— Քեզ ասել եմ, վոր կնոջդ սանձը քա-
չես, իսկ դու ե՞լ ես, քեզ պետք է բզե՞ն, վոր
նամուս ունենաս: Կնիկդ իմ անունն ել կոտ-
րեց, իմ որսայինն ել: Թո՛ւ, թո՛ւ, թքած հորդ
յերեսին. բա դու մարդ չե՞ս, դու նամուս չու-
նե՞ս, — ու լեզվով «ծկ, ծկ, ծկ» անելով, գլու-
խը տարուբերեց ու լռեց:

— Բոյդ դեռինը մտնի, բոյդ, կնիկն իր
աչքի առաջ հազարի հետ նստում կանգնում ա,
իսկ ինքը սուս ա կենում, մեռնի քեզ նման
մարդը, մեռնի, — սկսեց խանութը, բայց ա-
ղան նրան ընդհատելով այս անգամ ավելի
բամբ ձայնով գոռաց:

— Շուն չան վորդի, ելի ասում եմ քեզ,

ելի յեմ բղում, կամ կնոջդ կարգի բեր, կամ
հեռացեք, հեռացեք իմ որսայից. չներն ու լա-
կոտները թող իմ անունը չլեղատուեն:

Ջմչիղը չափազանց հուզվել էր: Շատ
ծանր եր նրա համար աղայի ու նրա կնոջ
թուքն ու մուրը: Ինքնասիրությունից խայթ-
ված նա այդ պահում ուզում եր խաջեյին
կտոր—կտոր անել, ցույց տալ, վոր «իբ նամու-
սի համար» ինքը կին ծեծել դիտի:

Ջմչիղը դուրս յեկավ աղայի վրանից,
դանդաղ քայլերով, մտածկոտ ու քարի նման
լուռ: Արագածի յերեկոյան դուրեկան քամին
փչում եր նրա քյաքուլին, պոկում կուլարը
նրա թևերից: Բայց նա վոչինչ չեր զգում:
Ինքն ել չիմացավ, թե ինչպես խաջեյնց վրա-
նը մտավ: Լուռ կանգնեց վրանի սյան մոտ,
մինչ խաջեյի մայրը նրան նստելու հրավիրեց:

— Ջմչիղ, լաո, նստիր, ինչո՞ւ յե քեֆդ
խարար յեղել, — դիմեց նրան մայրը, իսկ Ջմ-
չիղն առանց պատասխանելու նրան, առանց
կուլարն ուսերից վեր առնելու, նստեց անկող-
նու վրա, գլուխն ավերի մեջ առավ ու հենվեց
սյանը:

Խաջեն հասկանում եր բանի եյությունը:
Նա վրանի մյուս կողմում նստած, արհամար-
հանքով ու կարեկից զգացմունքով եր նայում
Ջմչիղին: Այդ բոլորին Ջմչիղն այնքան, այն-
քան մանուկ ու անգոր յերեխա յեր թվում նը-
րան: Յերկար ժամանակ լուռ էյին յերեքն ել.
վոչ վոք նրանցից չեր ուզում խոսել: Յուրա-

քանչյուրն ամփոփվել էր ինքն իր մեջ և ուզում էր, վոր խոսքի ընթացքն ինքն իրեն ըսկավի: Յեւ խաջեն ու Ջմշիդն ուզում էյին, վոր այդ ընթացքն իրենց կամքի հակառակ չգնա: Առաջինի մեջ խոսում էր վճռականությունը, նրա դատողությունն էր վճռում այդպես վարվել, իսկ յերկրորդը կամայականության ու կամակորության մոլեռանդ մի ասպետ էր: Նրանք, վոր այնքան սիրում էյին իրար, այդ պահին տարբեր բեմեռներից իրար էյին հակադրվում: Յերկու կողմերն էլ անզիջող էյին: Դեռ յերկար կլուէյին խաջեն ու Ջմշիդը, յեթե վերջապես մայրը չխոսեր:

— Ի՞նչ է յեղել քեզ, Ջմշիդ, ինչո՞ւ չես խոսում, դուրբան քեզ, ասա տեսնեմ, լսո, ելի ի՞նչ է պատահել քեզ:

Ջմշիդը խորր շունչ քաշեց, ուղեց խոսել, ելի լոց: Մի անդամ էլ խորը շունչ քաշեց, նա, գլուխը ծանրությամբ կռացրեց ու մի պահ լռելուց հետո ասաց.

— Ի՞նչ ասեմ, դայե, ինչ ասեմ: Աղջիկդ թե ինձ, թե քեզ ու թե հոր պատիվը գեանումն է ասել: Յես էլ գլխիս փափախ դնելու իրաւունք չունեմ, բոլորը մեզ վրա ծիծաղում...

Այս ասելուց հետո գլուխը կախեց Ջմշիդը ու ելի հառաչեց խո՛րը, սրտի խորքից:

— Յեսի՛մ...— հաղիվ դուրս պրծավ մոր բերանից ու նա յել լոց:

— Ի՞նչ եմ արել յես, Ջմշիդ աղա, վոր

իրաւունք չունես փափախ դնելու գլխիդ, — կիսահեղնական տոնով ասաց խաջեն: Այդ ժամանակ Ջմշիդը ջղաճգորեն փափախը վերցրեց գլխից և այն ուժեղ գետնին խփեց:

— Փափախս գետնին տվեցիր, ուրիշի յես նայել չեմ կարող, — ասաց նա հուզված, լացահոսմած ձայնով, — ես ի՞նչ փորձանք եր գլխիս յեկավ. եսպես էլ կրա՞կ...

— Փորձանք ե գլխիդ յեկե՞լ... Յեթե կրա՞կ ես ընկեր, կարող ես ազատվել, էլ ինչո՞ւ յես Նադոյի խոսքով ու նրա հրամանով շարժվում, — վրա տվեց խաջեն վրդովված, վիրավոր ինքնասիրությունից:

— Արածս ի՞նչ է, — շարունակեց նա, — ի՞նչ եմ արել... Գո աղայի աղջի՞կն է նամուսով, Ջայնե՞ն, վորի սիրտն այրվում է ամեն ջահելի սև աչքերը տեսնելիս, վորը քարերի վրա կանգնած ամբողջ որը դադտնի «Սորթե բաղավ» է յերգում, վորը գիշերը ծալտյալ կերբաղավ» է յերգում, վորը գիշերը ծալտյալ կերպով անկողնուց դուրս գալով, մարգագետիններում հովիվների հետն է թավալվում, հերթով լինում բոլորինը: Նա՞ յե նամուսով, վորի ասորինի մանկան գերեզմանը ձորում շները փորեցին: Իսկ հիմա վոր ցերեկները տնից դուրս չի գալիս, դրա՞ համար ե նամուսով: Նամուսո՞վ է նա, վոր տիրոջ տեսնող շան պես գալարվում է, յերկտակվում ու քծնում, յերբ գաղտուկ մի անկյունում յերխառաորդի յե հանդիպում: Իսկ յես աննամուս եմ...

Թող այդպես լինի, Զմշիդ աղա. քո գործն եւ կարող ես այդպէս համոզվել...

Զմշիդը վռչինչ հասաց: Լուռ եյին և՛ մայրը, և՛ Զմշիդը, և՛ խաջեն... Մի քանի ըոպէ հետո, առանց վորեւե բան ասելու, Զմշիդը կուլարը թեւերին առավ, ու դուրս յեկավ վրանից: Սայրեն նրա յետեից յերկար նայելուց հետո, մեկ ել հառաչեց ու նայեց աղջկան...

4

Հետեյալ առավոտ խաջեն յեղելությունը Հասմիկին պատմեց: Նա հուզմունքից կրծոտում եր իր չրթունքները: Մի քանի ըոպէ լուռ մնալուց հետո Հասմիկը սթափվեց ու պատասխանեց խաջեյին.

— Դու չպետք ե պղտկես այդ բամբասանքներից, խաջե, դու պետք ե անվհատ լինես, համառ: Առաջին քուրդ պայքարող կիներ դարձիր ու հապատա, խաջե, վոր կհաղթես: Մի՛ մտածիր:

— Բայց չե՞ վոր հիմա մեզ ճնշում են, ի՞նչ անեմ,— հարցրեց խաջեն տխուր:

Նրա սիրտն աշպես եր նեղացել, վոր քիչ եր մնում լաց լինելը, յերբ մտածում եր, թե ինչ կլինի մոր վիճակը, յետե ինքը գյուղ գնա:

— «Շարունակիր ճանապարհը, խաջե՛, և թող մարդիկ խոսեն, ինչ կուզեն», դու այս խոսքերը պետք ե լսես, խաջե՛: Կրկնում եմ,

դու պետք ե շինես առաջին քուրդ հերոս կինը: Մի մտածիր, դրությունդ լավ կլինի ու կմոռանաս, այս բոշորը հետո կմոռանաս,— կրկնեց Հասմիկը:

Չե՞ վոր Զմշիդը համաձայն չեր լինի նրա գնալուն, առանց նրա ցանկության ինչպե՞ս գնար, կամ ինչպե՞ս վարվեր մոր հետ, յետե նա չկամենար բաժանվել նրանից,— մտածում եր խաջեն.

Իր բացակայությունից հետո մորը կքրքրեցրէյին, կհայհոյեյին, ի՞նչպէս տաներ խեղճ կինը այդ բոշորը... Ու խաջեն հեկեկաց, հենվելով ժայռին:

— Մի՛ լա, խաջե, մի լա. կարող ես հիմա չգալ. վռչինչ, աչնանը կգաս, լաց մի լինի,— հուսադրում եր նրան Հասմիկը:

Խաջեն կամաց-կամաց կարողացավ դոպել հեկեկոցը: «Շարունակիր քո ճանապարհը և թող մարդիկ խոսեն, ինչ կուզեն»,— կրկնեց նա մտքում: Յերկար լսելուց հետո, դիմելով Հասմիկին, ամաչկոտ ու բեկբեկուն ձայնով ասաց.

— Կգամ, Հասմիկ, իսկ մայրս թող ուրիշ որա տեղափոխվի...

5

Քոյողի թեւերն աչքերի վրա եյին իջել: Բեխերը լցվել եյին բերանը ու հայհոյում եր նա:

— Պառավ չուն, դուրս կորիր իմ որանից, սատկած մարդուդ գերեզմանը, քո լիրբ վ. վարդյան— 11

աղջկա հերը... Շատ եք յերես առել. ել չգիտեք, վոր մի որ կայրեմ ձեզ ու ձեր փալասե կոնը...

Նազո աղան հայհոյանքի տարափ եր թափում իմացի մոր գլխին: Հայհոյում եր նաև Զմշիդը: Նրա «սիրտը յեթե խանչալ տային, այրուն չեր դուրս գա», ինչպես ինքն եր ասում:

Խաջեն հավաքեց իր փալասները ու տեղափոխվեց մոտակա հայերի որան:

Նրա գնալուց հետո, թքում ու բանբասում եյին:

— Նամուսով քրդերը պետք է սպանեն, սպանեն դրանց: Դրանց քրքը կտրվի,—ասում եր նախրապանի կինը:

— Սովորել են հայերի ու ուսանելի հետ...

— Կրկնում եր մի ուրիշը:

— Լավ եր. վոր կորան և իմ ոճիքը դրանցից աղատվեց,— ասաց Զմշիդը աղային դուր գալու համար:

— Արխային կաց, յես քեզ լավ ու նամուսով աղջիկ կուզեմ, վոր ըսկի նրանց մասին չմտածես,— հույս եր տալիս նրան աղան:— Ախտոս եյիր դու լաո... Նամուսը քցել են շանը, շունը չի կերել:

Խաջեն գյուղ եր գնացել:

Կես ճանապարհին եր նա Համիլին ու Արամին հասել, ու շանալով մոր մոտ: Նա յերկար ժամանակ չեր ուզում մորից բաժանվել, լաց եր լինում ու գրկում մոր գլուխը, համբուրում նրա չոր, դուրս ցցված ալոթերը:

— Մի տխրիր, դայե... Լաց մի յեղիր, դայե, չե՞ վոր յես քո Խաջեն եմ, չե՞ վոր յես քեզ չեմ մոռանալ,— լալիս եր նա բաժանման ժամանակ:

Մայրն ել եր լալիս: Սա համաձայն չեր, վոր աղջիկը բաժանվի իրենից: Յերկար խընդրում եր, վոր մնա: Զե՞ վոր փեսան կարող եր հրաժարվել, չե՞ վոր բոլորը ամոթանք կտային նրանց, կնախատեյին: «Հեյ գիդի, Հասո, դերեզմանումդ շարժվես, մի վեր կաց, վեր կաց տես աղջիկդ՝ Խաջեն ինչ որի յես հասել... Կորցրել ե նամուսը», ասել եր մի քանի որ առաջ որայի քուրդ կանանցից մեկը և այդ խոսքերը կտրել եյին Մայրեյի սիրտը:

— Կերթաս, լաո, նամուսդ մի՛ մոռացիր, մեռած հորդ պատիվն աչքերիդ առաջ թող լինի,—պատվիրում եր նա աղջկան:

Հոգեկան ծանր դրուժյան մեջ եր մայրը, տխուր ու դժգոհ, անհաշտ Խաջեյի գնալու մտքին: Բայց նահանջեց: Մի աղջիկ ունեւ, միայն մի աղջիկ, վոր իր սրտի սիրտփանքն եր աշխարհում և ուրիշ վոչինչ, իսկ իր ամբողջ կյանքում տանջանք եր տեսել ու միայն տանջանք:

— Մի տխրիր, դայե ջան, հետո քեզ լավ կպահեմ, քեզ չե՞մ մոռանալ,— ասաց Խաջեն վերջին անգամ և բաժանվեց մորից: Մայրն անկարող յեղավ իր հավատարակչու թյունը պահել, ծալվեցին նրա ծնկները և նա գետին ընկավ ու յերկար լաց եր լինում: Որայում

հետո միայն խմացան, վոր Խաջեն գյուղ է գնացել:

Կեսորին, յերբ Զմշիդը վռչխարը տունը բերեց, այդ լուրն խմանալով, լաց յեղավ, ծեծեց իր մորը, թափելով իր բարկութունը նրա վրա, իսկ հետո յեղ հայհոյեց: «Աղան ճիշտ երասում, Խաջեն աննամուս եր, անպատիվ, յեթե այդպես չլինեիր, ինչո՞ւ հայի աղայի հետ գյուղ կերթար, ի՞նչ ասես չի լինի ճանապարհին:

— Պատավ չուն, չուտ ասելիք ինձ, չուտ ասելիք, վոր գնացի ճանապարհին յերեքին ել սպանելի, վոր խմանային Զմշիդն ուլ է... — բարկացել եր Զմշիդը իր մոր վրա:

— Յես դրա ծծած կաթը... — վերջին անգամ դայրացած կերպով հայհոյեց Զմշիդն ու մահակը վերցնելով աղայի վրանը գնաց:

— Յես քեզ լավ, նամուսով աղջիկ կուզեմ, լաո, յես քեզ եյի ափսոսում, քե՛զ: Նա անասեր աղջիկ, վորբանոցումն ապրած աղջիկ եր, նա քեզ կին չեր լինի, չե, — կրկնում եր աղան շողոքորթ ու կեղծավոր յեղանակով:

6

Խաջեյի գնալուց հետո, մայրը հայերի որբայում մի կերպ պահում եր իր գլուխը: Նա ցան եր հավաքում, խնոցի հարում, ուրիշի համար եր իլիկ մանում: Սակայն արտասուքը մշտապես անպակաս եր նրա աչքերից: Նրա բոբիկ վոտքերը ճաքճքել էյին ու մրմռում էյին, յերբ մի կաթիլ թան եր թափվում նը-

րանց վրա: Նա ավելի խեղճ, շատ խեղճ կին եր դարձել: Ազատ բոլեններին նստում եր, հարյուր անգամ կարկատված դեյրայի վրա ելի կարկատաններ ավելացնում ու «Դալալե¹» յերգը քթի տակ մեղմ յերգելով, լաց լինում: Լացը նրա համար մշտական եր դարձել, դրանով եր նա դատարկում իր սրտում կուտակված թախիժը, մի բոլե հանգստանում հոգեպես, տարվելով անդորր մոռացությամբ: Ամեն անգամ լաց լինելիս, վերհիշում եր նա իր ամուսնուն... Այս բոլորը սրած թրի նման կտրում էյին նրա սիրտը և նա վերհուշերի այդ սպանիչ մղձավանջին չդիմանալով, հեկեկում եր, անվերջ հեկեկում... Ու արտասուքներն քարից կաթիլը թող ջրի նման, ցած էյին թափվում նրա չոր, վոսկրացած ալոթերից, թրջում նրա փեշերը:

Այստեղ ել հանգիստ չէյին թողնում նըրան, ծաղրում էյին, արհամարհում:

— Պիրե², գյուղ գնա, աղջիկդ այնտեղ հայ ջահելների հետ «ախատում» է... Նա դրանով քեզ խանութի նման կպահի, — ամեն անգամ այսպես էյին խոսում նրա հետ: Սկզբում որայի աղան՝ Յեզորը, Սայրեյին չեր թողնում որան մտնելու, իր քերվա Նադոյի պատվերը կատարելու համար, բայց ուրիշները միջամտեցին ու Սայրեն այդտեղ մնաց:

Գյուղերից Արազած յեկող ամեն մարդու մոտ վազում եր նա ու հարցնում Խաջեյի մասին, իսկ նրանք պատասխանում էյին անլուրջ

¹ Բրդական մեղամոլություն երգ:

² Պատավ:

կողպերատիվում առևտուր ա անում և ամսա-
կան քառասուն մանեթ փող ա առնում, ամսա-
կան քառասուն մանեթ, բա՛:

— Ամսակա՞ն ա առնում:

— Հա, դայե, քառասուն մանեթ...

— Ե, ել վո՞նց եր, լա՞վ եր...

— Շատ և անչափ լավ եր, դայե ջան,
դու հեջ մի մտածի:

— Ասում եր մորս ե՞լ կբերեմ:

— Հա, դայե, ինձ ել ասեց, յեթե դու
կդաս, հետդ բեր:

— Լավ եր հա՞...

— Շատ, շատ, դայե, շատ և անչափ լավ
եր:

Դայեն դուրբան նրան, դայեն մատաղ
նրան, մատաղ...», կրկնում եր մայրն անվերջ,
առանց ընդհատումի:

Յերբ վերադարձավ նա Փոփոլի մոտից
Դիրբար խանըմը նրան հայհոյեց ու թքեց,
վոր խնոցին այնպես թողել ու գնացել եր:
Բայց Սայրեն, վոր հայհոյանքներ լսելու
սովոր եր յեղել իր ծնված ուրից, լռեց ինչպես
միշտ: Բոլորն ել յեթե հայհոյեյին ու թքեյին
նրան այդ րոպեյին, նա չեր տխրի, նրա սիր-
տըն այնպիսի ուրախությամբ եր լցվել: Իր
փալասե վրանը գնալուց հետո, յերկար
ժամանակ չոյում եր նա չթի կտորը, սեղ-
մում կրծքին ու աչքերին: Ուղում եր իր ճաք-
ճաքված վոտքերը չստերի մեջ դնել, բայց ավ-
տոսալով հանում եր վոտքերից, համբուրում

ու կտորի հետ ամուր, ամուր սեղմում եր կրծ-
քին:

Առաջին անգամ, կյանքում հիսունից ա-
վելի տարի գլորվելուց հետո, առաջին անգա-
մըն եր նա նոր վոտնաման ու նոր կտոր ունե-
նում: «Դայեն քեզ դուրբան, լաո, քեզ մատաղ
դայեն, լա՛ո»—կրկնում եր նա իրար վրա:
Մինչև ուշ յերեկո, մինչև քնելը, նա այնքան
ուրախ եր, վորքան չեր ուրախացել իր կյանքի
բոլոր տարիներում միասին:

Մի քանի որ հետո, մի առավոտ, նա իրե-
դենները շալակն առավ, մնացածներն ել որա-
յի հովվի կնոջ մոտ թողեց ու ճամբա ընկավ
Փոփոլի հետ գյուղ գնալու, խաջեյի մոտ գը-
նալու համար...

Յերբ անցնում եր նա Նադոյի որայի կող-
քով, բոլորը վրաններից դուրս թափվեցին նը-
րան նայելու:

— Կյավրե խուլի բա, կյավրե խուլի բա,
ինքն ել աղջկանից դաս առավ ու հայերի հետ
մենակ ճամբա յե դնում, անամոթ, աննա-
մուս,—բարձրաձայն կանչում եյին որայի կա-
նայք:

— Նալլաթ, հաղար նալլաթ քեզ...

— Սովորել են դրանք, իմ քույր, սովո-
րել ե՛ն... Ձեն ամաչում չե՛...

Բամբասանքին ել ծայր ու վերջ չկար:

Արդեն աշուն եր: Թոշնել էյին Արագածի

բոլոր ծաղիկները: Սարի վերեւից սկսեցին փռ-
չել քամիները: Արագածում զգացվում էր
ձմեռվա շունչը՝ պաղ ու սառեցնող: Յերկու
անգամ առավոտները նույնիսկ ձյուն տեսան:
Ամառվա խուզելուց հետո վոչխարների մար-
մինները նոր եյին ծածկվում բրդով: Նրանք
մըսում եյին, կծկվում, ուրեմն դաշտ իջնել եր
հարկավոր: «Բարձե՛նք աղա՛, բարձե՛նք, ժա-
մանակն ե»—խորհուրդ տվեցին մի քանի ծե-
րունիներ, և մի որ որան շարժվեց տեղից, քո-
չեց:

Առաջին օրը, յերբ քոչերը հեռացան, դա-
տարկ մնացած վարում¹ զգացվում էր այնպի-
սի ամայություն, վոր թվում էր թե հազար
ամյակներ առաջ է այգտեղ անմարդաբնակ ու
ամայի դարձել:

Քոչը դեպի ցած էր իջնում: Կանայք, վո-
րոնց թեերի վրա փայլում եյին դարաֆիլնե-
րը, յեղներն ու եչերն եյին քշում: Կարմիր
չալերը, տասնյակ փաթ, մեջքերին փաթա-
թած, նրանք շարժվում եյին արագ, վորպես
խսկական, աշխույժ լեռնցիներ: Զահել աղջիկ-
ները, կորած մետաղե դարդարանքների ու հու-
լունքների մեջ՝ զնգրտոցը ձորերն ու քարափ-
ներն եյին գցում, յերբ առույգ վազքով քշում
եյին քոչը: Արագ շարժումից քրտինքը կա-
թում էր նրանց ճակատների զնդրիկների տա-
կից: Մի քանի կանայք ել արեխներով եյին ու

յերեխաները մեջքներին կապած: Նրանք հով-
վուհիներն եյին, որայի աղքատ կանայք:
Միայն աղայի կինն ու աղջիկն եյին ազատ
քայլում, խանումի պես: Նրանք ել զարդար-
ված եյին մյուսներից ավելի ու չքեղ: Հագել
եյին նրանք նոր ու խայտադղեալ չթից ձալտուն
դեյրաներ, կարմիր ու ավելի լայն վարտիկ-
ներ, վորոնք իջնում եյին մինչև վոտքերի սե-
չտերը, վորոնց վրա փայլում եյին կարված
սաղաֆները: Նրանց գլուխները կորել եյին
վոսկե ու արծաթե դրամների դարդարանքների
մեջ: Յերբ հոգնում եյին, կանչում եյին հո-
վիվներին, նրանք անմիջապես բերում եյին
ձիերը և նրանք ձիերի վրա նստած, հպարտ
վորպես արձաններ, քոչից առաջ եյին գնում:

Գյուղ դալուց հետո նրանք ամեն օր խո-
սում եյին Խաջեյի մասին ու յերբեմն ել տես-
նում նրան: Խաջեն Նադոյի և յուրայիների
հետ խոսում էր մի տեսակ հպարտությամբ,
իսկ Զմչիդի քոջ, մոր ու մյուս հովվուհիներ-
ի հետ՝ հարդանքով, ու սիրալիր վերաբեր-
մունքով: Սակայն թե՛ առաջիկները և թե՛
յերկրորդներն ամեն կերպ աշխատում եյին
խույս տալ նրանից: Առաջվա նման ելի բամ-
բասում եյին Խաջեյին ու հայհոյում, բայց
այդ բոլորը հիմա միայն նրա բացակայու-
թյամբ եյին կատարվում, իսկ նրա ներկայու-
թյամբ՝ բամբասողները լուռն եյին: Վախե-

¹ Վար — վրաններ խփելու տեղ:

նում եյին մանավանդ՝ Նադոն ու նրա ընտանիքը:

Սմեն անգամ, յերբ տեսնում եյին յեղգիները Սաջեյին, ներս եյին մտնում ու կրկնում սովորական բառերը. «Կյավրե խուլի բա՛, Կյավրե խուլի բա»:

— Ձեր մեջն ել պահաս աննամուսներ չկան, հա՛,— բամբասանքի ըոպեններին նրանց եյին գիմում հայ կուլակ կանայք, ակնարկելով Սաջեյին:

— Կեղտոտ կովը նախրի անունն ե կեղտոտում,— պատասխանում եյին յեղգիները, ճնշված նրանից, վոր իրենց մեջն ել «աննամուսներ» կան ու լուում եյին կոտրված ինքնասիրությամբ: Նրանց ինքնասիրությունը կոտորվում եր, վոր Սաջեն, իսկական յեղգի Սաջեն Բայլչևիկ եր: Նադոն շատ անգամ եր իր հայ կուսակիցների կողմից նախատինքի արժանացել դրա համար, նրան միշտ ասում եյին. «Մեր հայ ազգը հլա ասենք թե լուսավորված ա, դրա համար փչացած ա, ըրա ձեզնից ինչո՞ւ առանց լուսավորվելու փչանում են, են ել՝ սլթա կանայք»:

— Եղպես ա,— պատասխանում եր Նադոն, ասում են հայը վոր խաչը մոռացավ, սունի (մոլեռանդ) մուսուլման կղառնա, իսկ դուրոնը մոռացող մուսուլմանն ել՝ սունի խաչապաշտ: Հիմա մերն ա, յեղգուց վոր բայլչևիկ ա դարձել, սունի ա, հիմա դե հո կեղտոտ կովը չպիտի ամբողջ նախրի անունը կեղտոտի:

Մի որ, յերբ Սաջեն կոմսոմոլի Ժողովում խոսել եր յեղգի հովվուհիների մեջ աշխատելու և նրանց կին պատժողովին մոտեցնելու մասին, իսկույն այդ լուրն յեղգիներին եր հասել, ու նրանք զայրացել եյին: Յեվ յերբ դրանից հետո մի անգամ Սաջեն հովվուհի Չարեյի մոտ գնաց խոսելու, Չարեն վրդովված պատասխանեց.

— Գնա՛, գնա՛... մենք քո ընկերը չենք, դու ճամբեդ ու նամուսդ կորցրել ես, դու անամոթ ես,—

— Սաջեն իր փորձում ձախողման հանդիպելով, դուրս յեկավ նրա մոտից, ծիծաղը դեմքին:

— Գնա՛, հայերի տղաները ճամբեդ են սպասում,— կանչեց նրա հետևից Չարեն:

9

Կոոպերատիվը լիքն եր հաճախորդներով: Գործակատարներն արագ շարժման մեջ եյին: Խանութը լիք լցված եր: Գնորդների պահանջներն շտապ կատարելու համար՝ արագ աշխատանքից նրանք հոգնել ու քրտնել եյին:

Կարմիր թաշկինակը գլխին կապած, արագաշարժ Սաջեն ճանապարհ եր դնում գնումներ կատարող գյուղացիներին: Բոլորը նրա հետ խոսում եյին մեղմ ու ժպտալով: Ծանաչում եյին նրանք Սաջեյին, վոր նա յեղգուհի և կյանք ե մտել համարձակորեն, հերոսուհի և քաջությամբ, հակառակ յեղգիների կամ-

քի: Իսկ նա անընդհատ շարժման մեջ էր: Մըշտական ժպիտը թուլիս դեմքին, կարմիր թաշկինակի տակ ուրախությունից վալլող սև աչքերի վստահ հայացքով նա խոսում էր գնորդներին հետ, կարճ ու ճկուն մարմնի արագ վստայունով իսկույն խանութի մյուս անկյունից բերում նրանց պահանջած իրը:

Սայրեն ժամերով կանգնում ու դիտում էր աղջկա բոլոր շարժումները: Աղջկա կենսուրախ կյանքը նրան թեւավորում էր, արթնացնում նրա սրտում աշխարհի խինդ, վոր նա յերբեք չէր դադարել: Ամեն անգամ աղջկանով հրճվելիս նա բոլոր մանրամասներով հիշում էր իր կյանքի տարիները, զրկանքների և անպտուղ աշխատանքի տարիները, աղանքի թուքն ու մահալը, կտոր հացի կարոտ որերը և ամուսնուց ու վորդուց զնկվելը: Ու տեսնելով ներկան, նա ուզում էր ամուր գրկել, հենց կոռպերատիվում գրկել Սաջեյի գլուխն ու սեղմել իր կրծքին: «Յես քո ջանին ղուրբան, լաո՛, յես քո ումբրին ղուրբան, լաո՛...» չչնջում էր նա. «Ուր հինը, ուր ներկան, վոր հովվի կինը քաղաքի կարած վոտնաման հագնի՝ ով էր տեսել... Սափանվի, խափանվի հինը...» միշտ մտածում էր նա: Թվում էր նրան, թե աշխարհի ամենաանհոգ ու բաղդավոր մարդն ինքն է: Ել ո՞վ կա իրենից լավ ապրող: Սաջեն թաղա կոչիկներ ունի, նոր շոր, ինքը նույնպես հագնված է, ել ի՞նչ կուզի:

— Ընկե՛ր Սաջե, մի սապոն տուր, սապոն... կանչում էր գյուղացիներին մեկը խառնված մարդկանց յետևից: Սայրեն յերբ յում էր իր աղջկա անունը, չչմում էր ուրախությունից, իր վողջ եյուլթյամբ դառնում ուրախություն:

— Համեցե՛ք, պատասխանում էր, Սաջեն սապոնն ուզողին և ուրիշի կողմ է թեքվում՝ նրան պատասխանելու:

Յեզդիները գնումներ կատարելիս մյուս գործակատարների մոտ եյին գնում, Սաջեյից ամեն կերպ խուսափելու, համար:

— Ախպե՛ր, մի խատ սըփիչկա տաս,— դիմում է հովվուհին մի գործակատարի, անհամարձակ ու վախվիսելով:

— Սաջեյի մոտ գնա,— պատասխանում է նրան գործակատարը: Հովվուհին՝ Չարեն յերկար սպասում է: Նա չի ուզում Սաջեյի մոտ գնալ: Չե՞ վոր Սաջեն էր, վոր յեզդիների մոտ գնալ: Չե՞ վոր Սաջեն էր, վոր յեզդիների նամուսին քար պեց, չլսեց աղային և յերեսի ամոթն ու նամուսը ցած թափեց: Սաջեն նախում է Չարեյին ու ժպտում քթի տակ: Իսկ յերբ գործակատարներն իմացան, թե ինչո՞ւ համար Չարեն Սաջեյի մոտ չի գնում ապրանք գնելու, փըրթկացին ու սկսեցին կատակել: Չարեն ամոթից կարմրեց, բաղնիքից նոր դուրս յեկած կնոջ նման, ու վերադարձավ առանց «սըփիչկա» ուղելու, չլսելով գործակատարներին կանչը: Չմշիդի քույրը՝ Չինեն, յերբ ամաչեւով կոռպերատիվ էր մտնում «սըփիչկա» կամ

«չաքըր» գնելու, նույալես խաջեյի մոտ չեր գնում, ուրիշ գործակատարի յեր գլմում ու ստանալով պահանջելիքը, վախվխելով դուրս եր շտապում:

Այսպես անցնում էյին որերը...

10

Առավոտ եր: Ընկերների հետ կոպերատիվի խանութը, բանալու յեր գնում խաջեն: Ծիծաղում ու խոսում էյին նրանք որովա խնդիրների մասին: Հասմիկը, առավոտովա պես պարզ, ուրախացնում եր բոլորին: Խմբով քայլում էյին նրանք, յերբ մյուս փողոցով դեմ առ դեմ գալիս եր Նադոն: Յերբ նա տեսավ խաջեյին ու մյուսներին, դեմքը թթվեցնելով, հայացքը գետնին հասեց ու չհեռացնելով աչքերն իր վտուքերի վրայից, անցավ նրանց մոտով, շարժվող ստվերի նման, լուռ ու անձայն:

— Աղան յերկնքից խռովել ե, գետնին ե նայում, — ասաց Հասմիկն ու բոլորով բարձրաձայն ծիծաղեցին: Նադոն լսեց այդ, ու քիչ հեռանալով, փնթվնթաց քթի տակ, հայհոյեց ու ճանապարհը դեպի տուն թեքեց, վանդակում փակված կատաղած արջի հուզմունքով: Ճանապարհին ծերունի խուղոյին հանդիպեց ու նրանք միասին Նադոյի տունը գնացին՝ դարձերն իրար առաջ բաց անելու:

— Աշխարհը խըրաք ե յեղել, կալե (ծերունի), ժամանակը վատացել, — գլմում ե ա-

ղան ծերունուն, — ժամանակը կանանցն ե, կանա՛նցը, բալո՛ (հայր), աշխարհում պատիվ ու նամուս չի մնացել:

Նրանք լռեցին գլուխները տարբերելով ու քիչ հետո, ծերունին հազիվ լսելի ձայնով քթի տակ մրմռաց իր հորինած յերգն աշխարհի «խըրաք» լինելու, մեծ-մեծ մարդկանց պատվազուրկ լինելու մասին: Յերգի մեղամաղձոտ յեղանակով ծերունին վողբում, ափսոսում եր հնի անկումը: Հնի դառն պարտությունը ճշգմում եր ծերունու սիրտը:

— Փո՛ւչ, անբա՛խտ աշխարհ... Նա՛մա՛րդ, նամարդ աշխարհ, — կրկնեց ծերունին յերգը վերջացնելուց հետո, իսկ Նադոն համր ծանրությամբ տարուբերեց գլուխն ու կրկնեց.

— Նամա՛րդ ե աշխարհը, կալե՛, նա՛մա՛րդ...

11

Մի քանի աղջիկ հավաքվել էյին խաջեյենց տան դուռը և խոսում էյին ու ծիծաղում: Այդտեղ եր նաև Զարեն: Նա խաջեյի բացակայության ժամանակ առիթը բաց չեր թողնում նրան բամբասելու և պատմում եր, թե ինքն ի՞նչպես ե նրան տեսել հայ տղաների հետ ծիծաղելիս և նրա ասելով յեղգի կանայք դայրանում էյին՝ խաջեյի վրա ու բամբասում, անվերջ բամբասում, սովորական «կյավրեխուլի բա» խոսքերը կրկնելով: Բայց նույն

Ձարենն առերես բարեկամ եր խաջեյի հետ: Բարեկամանալու համար նա ուրիշ չահադրդուություն ուներ:

Իրիկվանը կանանց ժողով կա, ճառելու յես չե՞, խաջե, — դիմում ե խաջեյին կենսութախ մի աղջիկ:

— Դու ճառիր, յես ճառել չգիտեմ, ընկե՛ր Հոխի... Ու Հոխիը սրախոսում եր, ծիծաղեցնում:

«Հողը ձեր ժողովի գլխին, անամոթնե՛ր... Դո՛ւք ել, ձե՛ր ժողովն ել գետինը մտնեք», — կրկնում եր մտքում Ձարենն, փնթփնթում ինքն իրեն ու պտտում իլիկը: Հիմա յեր նա խոսում խաջեյի հետ, վորովհետեւ նրանից սպասելիքներ ուներ, վորովհետեւ մի յերկու որ առաջ եր նրանից ստացել մի դուլդ չուտ: Բայց դե՛հ, ելի սրտով չեր խոսում, այդ սպասելիքներից գրավված, խոսում եր նա, բայց դժկամությամբ ու աւիամա: Ի՞նչպես գոհ ու պարզ սրտով խոսեր մի «աննամուս, անարգ» աղջկա հետ:

— Խաջեն լավ աղջիկ ա, պատվով, համա ենպես չի նստում ու վեր կենում, ինչպես աղջկան ա վայել, — պատասխանում եր Ձարենն խաջեյի քայլերին կողմնակից մարդկանց, խաջեյի ներկայությամբ անգամ գովում եր նրան, իսկ յեղդուհիների չըջանում յեռանդով պատմում եր նա իր «տեսածները»:

Խաջեն ու իր ընկերուհիները ծիծաղում եյին Հոխիի սրախոսելու վրա, յերբ Ձարենն

հուզումից ալլալված ժպտով հարցրեց նրանց.

— Իսկ անձրեւը վո՞րտեղից ե գալիս, վոր ասում եք աստված չկա, ասե՛ք տեսնեմ...

Բոլորը ժպտալով նրան նայեցին, իսկ նա սպասում եր պատասխանի, կարծելով թե հաղթությունն իրենն ե:

— Հապա ինչո՞ւ չեք կարողանում մի ճանճ ստեղծել, յերկնքից ի՞նչու ձյուն ու կարկուտ չեք բերում: Աստված աշխարհն ե ստեղծել, ձյուն, անձրեւ ու կարկուտ ե թափում, գիշեր ու ցերեկ ե անում, բայց ելի դուք չե՛ք հավատում: Դուք ի՞նչ եք նրա առաջ, խեղճեր, աստված վոր ուղենա, բոլորիդ մի որում կմեցնի, — վրա յեր տալիս Ձարենն, իսկ Հասմիկն ու ընկերուհիները հետաքրքրությամբ լսում եյին: Յերբ վերջացրեց նա, Հասմիկը հավատալով, վոր նրան կարող ե իր համոզումներից հետ կանգնեցնել, սկսեց բացատրել նրան, վոր անձրեւն ու ձյունը ծովերից բարձրացող գոլորշիներն են, վոր սառչելով ցած են թափվում: «Ձե՞ վոր դու և ամուսինդ արդեն մի փոքրիկ տղա յեք ստեղծել, փոքրիկ Մատոյին, ել ինչո՞ւ յես ասում ճանճ ստեղծել չեք կարող», — կատակեց Հասմիկն իր յերկար բացատրությունից հետո:

— Անամո՛թ, — ասաց Ձարենն ու քրքլաց բարձրաձայն:

— Ստեղծեք, ստեղծե՛ք, վոր կարգվեն, իհարկե, յերեխա կունենան, այն ել ասածու

կամքով ե, իսկ դուք վոր զոչաղ եք, առանց կարգվելու ստեղծեք:

— Ինչու չեք ասում, դե ասե՛ք ե, հապա յերկի՞րն ով ե ստեղծել:

— Վոչ վոր յերկիրը չի ստեղծել, — պատասխանեցին նրան:

— Հապա ինքն իրեն վո՞նց ե ստեղծվել, — կրկնեց Զարեն:

— Իսկ յեթե աստվածն ե ստեղծել, հապա աստծո՞ւն ով ե ստեղծել, — հարցրեցին նրան: Զարեն զայրացավ այդ հարցի համար, ու գոմ եր հեռանալ, բայց նրանց «հիմարությունը» ծաղրելու համար, պատասխանեց:

— Աստվածն ե բոլորին ստեղծել, աստծուն վո՛չ վո՛ք չի կարող ստեղծել, ամո՛թ ձեզ, մեղք ե, վոր եղպես բաներ եք ասում:

— Հապա ինքն իրեն վո՞նց ե ստեղծվել, — կրկնեց Հասմիկը, քիչ առաջ արտասանած նրա բառերը:

Զարեն զայրացած լռեց: Մտքում նա հայհոյում ու անիծում եր բոլորին ու Խաջեյին, վոր նրանց ընկերն ե դարձել: Նախատինքի մի քանի խոսքեր ասելուց հետո, խրատելու ձևով գիմեց նա աղջիկներին.

— Մեղք եք, քույր ջա՛ն, ջահել եք, աստված ենպես կքրքրի ձեզ, վոր դուք լալով մեղա գաք, — աղջիկներն անհոգ ծիծաղեցին, իսկ նա ավելի հուզվեց ու փրփրեց:

Արևն ի՞նչպես ե դուքս գալիս ու մտնում, եղ ել կարո՞ղ եք ասել, — վերստին հարցրեց

նա, համոզված, վոր դրանով գոնե զինաթափ կանի նրանց:

Հասմիկն ահամա ելի սկսեց բացատրել թե ի՛նչպես յերկրագունդը պատվում ե արևի շուրջը և իր առանցքի շուրջը և թե ի՛նչպես ամառ ու ձմեռ, ցերեկ ու գիշեր են առաջանում:

Զարեն դրանից վոչինչ չհասկանալով, աչքերը կիսախուսի արած, մտածում եր, թե ինքն ի՛նչ նոր բան ասի:

Յերբ Հասմիկը վերջացրեց, Զարեն ելի հրհռաց հիմարական ծիծաղով: Նա այնպես բարձր եր ծիծաղում, վոր կարմրեց ծիծաղի ուժից ու հետո, լրջանալով՝ իրեն ամենագետ մարդ համարողի սնապարծությամբ սկսեց պատմել շեյխի ասածները. «Աստվածն իրիկունները ձեռքն արևի վրա յե դնում ու որը գիշերանում ե, իսկ յերբ վերցնում ե ձեռքը ցերեկ ե լինում: Ամեն ինչ աստծու կամքովն ե, թշվառների, դուք ի՞նչպես չեք վախենում, յերբ նրան դեմ եք խոսում: Այ, յես ել կմեղավորե՛մ, յես ել, վոր անհավատների հետն եմ խոսում: Խոսողը մեղավոր չե, լսողն ե մեղավոր, լսողը...»: Այս անգամ ավելի հնչեղ ձայնով ծիծաղեցին նրա վրա: Զարեյի զայրույթն արդեն սահմանն անցել եր: Նա շփոթված ու կարմրած, հեռացավ նրանց մոտից՝ բարձրաձայն հայհոյելով:

Զարեն, ճանապարհին հանդիպեց աղայի

կնոջը, վոր նրան կանգնեցրեց ու բարկացած ասաց.

— Մեկ եւ դու գնացել ես ե՞ղ լրբերի մօտ, աղայիդ կասեմ մազերդ պոկի, քառասուն գընդակ լցնի փորդ, դու յեւ ես կապդ կտրել, չե՞ վոր դուրս կգանք սարը: Կարծում եք բայլչեկներին կվախենա Նադոն, իրիկվանից մինչև առավոտ բոլորիդ պանրի նման կբրդի՞, կբրդի՞...

Ընդունելով նրա նկատողութիւնն ու խեղճանալով նրա առաջ, Ջարեն սկսեց պատմել. թե ինչի մասին եյին խոսում նրանք, վորի համար ինքը խռովեց ու յեկավ: Աղայի կինն ավելի բարկացավ նրա վրա ու կարգադրեց, վոր եւ Խաջեյի հետ չխօսի, սպառնալով Նադոյին ասել:

— Անամո՛թ, լի՛րբ, գնացել կոմսոմոլ ա յեղել, քո հերը բալի գյուռի մեջ իր թևերը կրծի լաո՛, թո՛ւ, թո՛ւ քո պատվին ու նամուսին...

Ինքն իրեն խոսում եր աղայի կինը:

Ամեն անգամ, յերբ խոսում եյին Խաջեյի մասին ու բամբասում, Խաջեն չլսելու յեր տալիս, միայն աղայի կնոջն եր նա պատասխանում և այն եւ խոսութեամբ: Մայրն եր միայն վեճի բռնվում իր աղջկան բամբասողների հետ ու հայհոյում նրանց: Նա այնքան եր արեացել, վոր մի օր եւ հայհոյեց իրապես վախենալով Խաջեյից, միայն ասել եյին.

— Խորտակվի՛ր, փչացի՛ր ելի, աշխարհ, այնտեղ հասանք, վոր մեր կեղտոտ կյաքանին՝ Սայրեն եւ ե մեզ հայհոյում...

Իսկ յերբ մյուսներին հետ եր հայհոյանքի բռնվում Սայրեն, Խաջեն միշտ աշխատում եր դապել մօրը:

Ջմչիդի մայրն ու քույրն արդեն սկսել եյին անտարբեր դիրք բռնել, չատ քիչ եյին մասնակցում բամբասողներին: Բացի դա, նրանք արդեն կամաց-կամաց սկսում եյին դժգոհել աղայից: Աղայի կինը մի յերկու անգամ իր ամբողջ զայրույթը նրանց վրա յեր թափել, հայհոյել եր նրանց ու արգելել, վոր իրենց տունը գնան: Իսկ դրա առիթը յեղել եր այն, վոր աղան Ջմչիդի հովվական վարձի համար վատ գառ եր տվել, իսկ Ջմչիդը լափն եր ուղել: Դրա համար աղան բարկացել եր, գայրացել, վոր իր հովիփն առարկել եր իր խոսքի գեմ և ծեծել ու հայհոյել եր Ջմչիդին, իսկ իր կինը Ջմչիդի մօրն ու քրոջը հայհոյելու իր պարտականութիւնն եր կատարել և՛ մի քանի անգամ: Հայհոյելու ժամանակ խանութը Ջմչիդի մօրն ասել եր.

— Գնացե՛ք, գնացե՛ք ձեր հարսին տեր յեղեք, վոր ուրիշի գրկումն ե լինում, վոր հայ տղաներին ե կին դարձել, դուք ել լեզունեղ հանեցիք մեզ վրա, տաքացած ոճեր...

Ջմչիդի մայրն ու քույրը՝ Ջինեն եւ կարող եյին նրան պատասխանել, հենց թեկուղ

նրա աղջկա մասին ակնարկելով, բայց չուել եյին...

Լուել եյին: Բայց Ջմէիդի մայրն ամոթի ու հուզմունքի մեջ եր, խանութի ասածն ու՝ ժեղ ապտակ եր յեղել նրա ինքնասիրությանը:

12

Գյուղխորհրդի ժողով եր: Նախագահը չէր կարողանում զսպել աղմուկը: Վիճում եյին, խառնվում իրար: Ամեն մեկը կարծում եր, վոր իր կարծիքն է ճիշտ և պետք է անպայման ընդունեն, ու պնդում եր, աղմկում:

— Լսեցեք, ընկերներ, եղպես չի՛ կարելի, ով ուզում է, առանց նախագահի սկսում է վիճել: Ժողովը մի ըուպե խանգարվում է, վոր հետո ելի աղմուկն սկսվի:

— Ձայնը տրվում է ընկ. Հասմիկին, — հայտարարում է նախագահը: Հասմիկը կարմրած դեմքով կանգնում է, բլոկ-նոտի մի թերթիկ ու մատիտ ձեռքում բռնած:

Հասմիկի կողքին նստել է տասնութամյա մի աղջիկ, կլոր ու թուխ դեմքով, քթի վրա մի նեղլիկ անցք: Թվում է, վոր նա փոքր հասակում մի ծաղիկ է հանել այդ անցքի տեղը: Նրա կրծքին, կիսահնամաչ վերարկուի վրա, փայլում է կոմսոմոլի նշանը: Գլուխը կախ, ամաչկոտ ժպիտով լսում է բոլորի խոսքերը, յերբեմն ել կարմրած դեմքով լըրջախոհ հայացքը սևեռում խոսողի վրա, ու

վերարկուի թելի հետ ելի կախում գլուխը: Հասմիկը խոսում եր վոգեորված ու կրակոտ:

— Այո՛, ընկերներ, պետք է աշխատել յեղդի բատրակներին ու բատրակուհիներին ել գիտակցության բերելու, վորպեսզի պայմանադիր կնքեն վարձողների հետ: Նրանք դեռ չահագործվում են իրենց անգիտության պատճառով, մենք պետք է պաշտպան կանգնենք նրանց:

Բոլորի դեմքի վրա ուրախ ժպիտներ եյին խաղում, յերբ Հասմիկը վերջացրեց:

— Ընկերներ, խոսքը տրվում է ընկ. Խաջեյին, — ասաց նախագահն ու նստեց իր տեղը:

Խաջեն վոտքի կանգնեց և ուզում եր խոսել, յերբ նույն ըուպեյին դուռը չրխկալով բացվեց ու ներս մտավ մի միջահասակ յերիտասարդ, արյունլա դեմքով... Բոլորը նրա վրա վաղեցին ու ժողովը խառնվեց իրար: Յերբ Խաջեն նրան տեսավ, ճչաց և վայրկյանապես գունատվեց, վոտքերը թուլացան ու նստեց նստարանի վրա: Ներս մտնողի գլուխի մազերն արյունոտ եյին ու գզգզված:

Նրա այտերի վրա տեղ-տեղ մաշկը պլոկված եր, վորտեղից կաթիլ-կաթիլ դեռ դուրս եր գալիս կիսակարմիր հեղուկը, իսկ գլխի ջարդվածքից հոսած արյունը չորացել եր մազերի մեջ և ունքերի վրա: Նրա շորերը գզգզված եյին: Նրա ձեռքին մի մահակ կար, վոր ներս մտնելուն պես բռնեց ձախ ձեռքով և ա-

Զով ցույց տվեց գլխի ջարդվածքը, նրանից հոսող արյունն ու իր կտրտված շորերը: Լա-
ցակումած ձայնով նա դիմեց գյուղխորհրդի
նախագահին.

— Ընձի սպաներ ե, նախագահ ջան, յես
մեռել ե, ընձի հեչ հալ չմնացեր ե,—ու լացը
դապելով շարունակեց,—չա՛տ, շատ տըրեա
ինձի, նախագահ ջան, հեչ հալ չմնացեր ե:

Գյուղխորհրդի բոլոր անդամները հերթով
նայեցին նրա գլխին: Ահագին ճեղքվածքը,
վոր առաջացել էր մահակի մի ուժեղ հարվա-
ծից, և արյունոտ մազերն ու արյունի մեջ
թաթախված նրա դեմքը գիտելիս մարդու
մարմինը փշաքաղվում էր ու սիրտն ատելու-
թյամբ լցվում վոճրագործի հանդեպ:

Գյուղխորհրդի գրասենյակը լցվեց մարդ-
կանցով: Բոլորն էլ մոտենում, նայում էյին
նրա գլուխն ու հայհոյանքներ ուղղում ծեծո-
ղին: «Ո՞վ ե խփել, եդ ի՞նչ ե յեղել»,—հարց-
նում էր յուրաքանչյուր նոր ներս մտնողը:

Յերբ նախագահը նայեց իր յետև, ելի
նրա մարմինը փշաքաղվեց ու մնաց չչմած:
Խաջեն դեռ նստած էր իր տեղում, դադաղում
պառկած մարդու գունատ դեմքով: Նա սպի-
տակել էր լվացված քաթանի նման, այն-
պես վոր նայողը կկարծեր, թե յերկարատև
հիվանդությունից նոր էր վեր կացել:

— Եդ ի՞նչ ե, Խաջե, քեդ ի՞նչ ե պատա-

հել—բացականչեց նախագահը և նրա ձեռքը
բռնելով կանգնեցրեց նստած տեղից ու կան-
չեց Հասմիկին, վորն իրարանցումին խառնը-
վելով, մոռացել էր ընկերուհուն: Հասմիկը
դուրս տարավ Խաջեյին, իսկ նախագահը
գյուղացիներին խնդրեց, վոր ազատեն գրա-
սենյակը քննություն կատարելու համար:

Յերբ գյուղի կատարածուները Նադոյին
գրասենյակ բերեցին, նրանց հետևից վազե-
լով գրասենյակի բակը մտան նաև Զմշիդի
մայրն ու քույրը: Մայրը գոռում էր ամբողջ
ձայնով ու հայհոյանքներ ողղում Նադոյին:
Հայհոյում էր նա Նադոյին, վորին յերբե-
ցե մտքումն իսկ չէր հայհոյել, չնայած առա-
ջին անգամը չէր, վոր Նադոն ծեծում էր իր
վորդուն: Զմշիդին տեսնելով, ձեռքերով
խփեց իր գլխին, գոռաց հայհոյելով ու ընկալ
դեմնին:

«Քր բխերը... քո հերը... չուն... ա-
նամթ չուն... հայհոյում էր նա առանց ընդ-
հատելու: Նադոն փրփրում էր, ատամները
կրճտեցնում ու սպառնալիքով շարժում գլու-
խը:

— Հանդիստ պահիր քեդ, քաղաքացի Նա-
դո, և իմացիր վոր սարումդ չես,— գիմեց
նրան նախագահը բարկացած, յերբ նա պա-
ռավի հայհոյանքներին ուղղում էր պատաս-
խանել ֆիզիքական ուժով:

— Մի գդա, թե բոլորը քո ստրուկներն
են, ինչպես դդացել ես միշտ,—կրկնեց Հա-

միկը, — հետո դատարանում կխոսենք, սրա-
նով չի վերջանա:

Նադոն վոչինչ ասել չեր կարող, ինչպես
կապած գամիւրը մարդու կծել չի կարողանում
և կրճատում է իր շղթան: Իսկ Զինեն՝ Ձմիդի
քույրը՝ գրասենյակի դռանը կանգնած հեծ-
կըլտում եր աղիոգորմ, լաց լինում հոնգուր-
հոնգուր: Հասմիկի հետ գրասենյակից դուրս
գալով Սաջեն մոտեցավ Զինեյին ու գրկելով
նրա գլուխը, չնչաց քրդերեն լեզվով.

— Լաց մի յեղիր, խուշկ ե՞լ ջան, մի լա
իմ քույր Զինե...

Զինեն ամոթից զսպեց լացն ու գլուխը
կախեց: Սաջեյին թվում եր, վոր լուռ մի
կարոտ, անհագ մի սեր կա Զինեյի մեջ դեպի
իրեն, վոր արտահայտվում է միայն լուռ-
թյամբ: Յեվ իրապես սիրում եր նա Սաջեյին:
Իսկ վոր միշտ հայհոյում եր, հայհոյում եր,
նրա համար, վոր բոլորը ինչպես նաև իր մայ-
րը, սովորություն եյին դարձրել Սաջեյին մըշ-
տապես հայհոյելը:

Ձմիդին վոչինչ չի յեղել, քույր ջան,
լաց մի յեղիր, մենք աղայից ավելի խիստ
կերպով այդ վրեժը կառնենք, — կրկնեց Սա-
ջեն շոյելով Զինեյի գլուխը:

Ներսում Ձմիդի մայրը դեռ հայհոյում
եր Նադոյին ու լաց լինում:

— Ընկեր նախաքա, իրավունք ունե րնձի՞

քրվե, — արդար յերևալու տոնով նախագահին
դիմեց Նադոն:

— Իրավունքի մասի՞ն ես խոսում, իսկ
դու իրավունք ունեյի՞ր նրա վորդու գլուխը
ջարդելու...

Նադոն լուեց: Քոլովը գլխից իջեցրեց ու
նրա տակը տալով իր սե մագերը՝ նորից գո-
լուխը դրեց: Նրա թուխ ճակատը փայլում եր:
Դեմքի վրա մռայլություն չկար: Այնպես,
վոր սպասելի չեր այդպիսի բարեկազմ ու մեղմ
արտաքին ունեցող մարդուց այդորինակ դա-
դանային գործ:

Նախագահ՝ յերրորդ անգամ խնդրեց
Ձմիդի մորը վոր լուի, կամ դուրս գա գրա-
սենյակից, վորպեսզի հարցաքննություն կա-
տարեն: Յերբ մայրը դուրս յեկավ ու Սաջեյին
տեսավ իր աղջկա մոտ կանգնած թեքվեց մի
կողմ, նրան չնայելու համար: Իսկ Սաջեն
Հասմիկի հետ մտավ գրասենյակ հարցաքնն-
նությանը ներկա լինելու:

Յերբ պարզվեց, վոր Նադոն Ձմիդին
ծեծել է հովվական վարձի համար, Սաջեն
վճռակալությամբ դիմեց նախագահին.

— Ընկեր Լեոն, ինձ վկա դրիր, յես տեղ-
յակ եմ թե դարնանը վարձն ինչպես են խոսել:
Այդ ժամանակ յես ել սարումն եյի:

Նադոն ու Ձմիդը նրան նայեցին: Մեկն
ամաչելով, մյուսն ել վախի զգացմունքով:

Հասմիկի ու Ձմիդի հայացքները հան-
դիպեցին իրար: Ձմիդը գլուխը կախեց. նը-

1 Քոլովի

բան թվում եր, վոր Հասմիկն իրեն ուզում ե
ասել: «Այ, Ձմշիդ, այդպես կլինի, աղային
լսում եյիր ու ինձ մեղադրում, տեսնո՞ւմ ես
վերջն ինչպես յեղավ, իսկ հիմա յես ելի պաշտ-
պան կկանգնեմ քեզ, իսկ աղան քեզ մի՛շտ,
միշտ թշնամի կմնա...»

Գյուղխորհրդի նախագահը հարցաքնն-
նեց կողմերին ու վկաներին, Նադոն կալանա-
վորվեց ու գործը արվեց դատարան:

Գրասենյակից դուրս յեկան այնտեղ յե-
ղողները: Ձմշիդի մայրն ելի սկսեց բարձրա-
ձայն հայհոյել: Ձմշիդն առաջ—առաջ քայ-
լում եր, իսկ մայրը Ձինեյի ձեռքը բռնած,
հայհոյում եր, ու նրանք տուն եյին գնում:

Ձինեն հետ եր դառնում մեկ—մեկ ու նա-
յում, Հասմիկին ու Սաջեյին տեսնելու, ու
ամաչելով թեքվում, դեպի մայրը, յերբ նը-
բանց հայացքն եր հանդիպում:

— Գուրե ջնո՛ւ՛... Սայե ջնո՛ւ՛... լավում
եր Ձմշիդենց տան կողմից նրա մոր ձայնը:

13

Հասմիկն եր ժողովի նախագահը: Այդ-
որվա ժողովը տարբերվում եր մյուս ժողով-
ներից: Արտակարգ մի հետաքրքրություն եր
նկատվում բոլորի դեմքերի վրա: Հասմիկը
հերթով ձայն եր առլիս բոլորին. յեթե լինում

¹ Կատաղած գայլ:

² Կատաղած ջուն:

էյին սխալներ, նա ժպտալով ուղղում եր ու
բացատրություններ եր տալիս:

Յերբ բոլորը խոսեցին, հերթն իրեն հա-
սավ: Նա սանրով հետ տարավ մազերը և ժրպ-
տալով սկսեց.

— Ընկերներ, վո՛չ մի որ մենք չենք ու-
րախացել այնպես, ինչպես այսօր: Այսօր, մեր
կողքին, մեզ հետ ժողովում նստել են մեր յեղ-
դի ընկերուհիները: Նրանք, վորոնց այսքան
չատ ժողով գալը մեր մտքով չեր անցնում:
Իայց մենք աշխատում եյինք, մենք հավա-
տում եյինք մեր գործին ու մեր աշխատանքն
իզուր չանցավ, ուրեմն ինչպես չուրախա-
նանք...

Նրա խոսելու ու շարժումների հետ Սայ-
րեն շարժում եր իր գլուխը, նրա սիրտը լրիվ
ուրախությամբ եր լցված: Իսկ Ձմշիդի մայրը
լուռ լսում եր միայն, չհասկանալով, թե ի՞նչ
են ասում: Ու Ձինեն, վոր նստած եր Սաջեյի
հետևում, ամաչում եր անգամ գլուխը բարձ-
րացնել վերև նայելու: Չեր կարողանում նա
ձեռքերը մի հարմար տեղ դնել. փորձում եր
ծնկների վրա դնել, իրեն անհարմար եր թվում,
դնում եր նստարանի վրա, կարծում եր վոր
կծիծաղեն: Պլիկներն ու զնգլիկները կախ-
ված եյին նրա պարանոցից. նա այնքան եր
ամաչում, վոր ճակատից զրախնքի կաթիլնե-
րը, ճակատի կլոր ու փոքրիկ մետաղների նը-
ման օպիտակ, ցած եյին գլղլում: Չարեն սա-
ռըն հայացքով նայում եր ամեն խոսողի շըր-

թունքների շարժումներին, աչքերին, ձեռքերի
թափահարումներին ու անմիտ հայացքը դա-
մում եր մի կետի, աչքերը յերկար ժամանակ
նրանցից չհեռացնելով: Ջարեն այնպես եր շը-
մել ու ինքնամոռացության մեջ թաղվել, վոր
չեր գգում, թե ի՞նչ ե կատարվում իր շուրջը:

Բոլորը խոսեցին: Վողջունեցին նոր կյանքի
չեմքը մտած յեղդուհիներին: Բոլորից հետո
խոսեց նաև Սաջեն: Ամբողջ ժողովը ծափա-
հարեց նրան. «Ուռուա՛... ուռուա՛... մեր քույ-
րերին», ծափահարելով կանչեց կոմյերիտա-
կան Արամը և բոլորն արձագանքեցին նրան:
Յերբ քիչ լուռ եյին, Սաջեն փորձում եր շա-
րունակել, բայց ելի ծափահարում ու նա ընդ-
հատում եր: Գլուխը կախած, հայացքը գետ-
նին հառելով, դեմքը կարմրած, մատներն ի-
րար եր քսում նա ու սպասում ծափերի վեր-
ջանալուն: Այս անգամ եր միայն Ջինեն գլու-
խը բարձր պահած նայում: Ժողովի ծափահա-
րությունները նրա ներքին աշխարհը լցնում
եյին հրճմանքով ու համակում նրան անձայն
ուրախությամբ:

Ծափահարությունները մեղմացան, Սաջեն
սկսեց: Նա խոսում եր քուրդ կանանց մասին,
նրանց ել կին պատգամավորական խմբակի մեջ
ընդունելու մասին:

— Քուրդ աշխատավոր կինը, շատ, շատ
ե ճնշվել ու հայհոյվել խանութների կողմից,
ինչպես և նրանց ամուսիններն են ծեծվել, վոր-
սկես անասուններ: Այդ ճնշումներից ազատվե-

լու ժամանակն ե և մենք ազատվում ենք, մենք
ազատվում ենք և անհաշտ պայքարի յենք դի-
մում հնի դեմ, — այսպես վերջացրեց Սաջեն
ու ծափերի, ուրախ բացականչությունների
տակ ժողովը փակվեց:

Այդ որը պատգամավորական խմբակի ան-
դամ դարձան ժողով յեկած յեղդուհիները...

14

Յերբ նրանց ճանապարհ դնելուց հետո
Հասմիկն ու Սաջեն վերադարձան, Հասմիկն
ներքին անհուն մի ուրախությամբ հարցրեց.

— Դե՛, շուտ պատմի՛ր, Սաջե ջան, այդ
ի՞նչպես, ի՞նչպես հաջողվեց: Յես հենց այսօր
քաղաքից վերադարձա ու շատ անակնկալ կեր-
պով նրանց ժողովում տեսա:

Ու Սաջեն, ինքնարավականությամբ, իր
հաղթանակով հրճված, սկսեց պատմել:

«Ինձ համար ել յերազ ե թվում, Հասմիկ,
և դեռ անհավատալի: Ո՞վ կկարծեր, ո՞վ կհա-
վատար, վոր վրանի ներսից բացի աշխարհ
չտեսած, աշխարհի մասին չիմացած յեղդի
կինը ժողով դար: Նրանց համար ժողով դալն
այնպես եր ծանր, ինչպես յեղդի շեյխերի,
ղավաշների, փիրերի¹ և աղաների համար մահն
ե ծանր: Դու տեսա՞ր, ինչպես շփոթվել ու
կարմրել եյին նրանք: Գիտեմ, վոր նրանք
կարծես վախենում եյին: Բայց ներքին մի մը-

¹ Յեղդի հոգեվորականներ:

դում ստիպում եր նրանց անպայման ժողով դալ: Այդ մղումի մասին կասեմ քեզ, այդ դրդապատճառը յեթե չլիներ, գուցե շատ ու հաջողվեր նրանց հասկացնել այն, ինչ վոր հայ աշխատավոր կինն արդեն հասկացել է: Մանավանդ Ձինեն: Համիկ, զգում եյի, վոր այդ աղջիկը. վերջերս շատ անկեղծ ե՝ սիրում ինձ, աղբյուրի նման պարզ այդ աղջիկը: Ինչքան ատում եմ Ձայնեյին, նույնքան համակերանք կա իմ մեջ Ձինեյի, վերջին որերի Ձինեյի նկատմամբ: Վերջապես՝ հաջողվեց նրանց ժողով բերել, վորն սկիզբն է այն աշխատանքների, վոր մենք հետո պետք է կատարենք նրանց մեջ, իսկ այդ սկզբնական քայլի հաջողութունն սկսվել եր դեռ չուտ, սրանից մի քանի շաբաթ առաջ:

Յեվ այդ բոլորն այսպես յեղավ:

Յերբ Ձմիդն արյունլիա գյուղխորհուրդ մտավ, դու հիշում ես չե՞, թե ինչքա՞ն վատ յեղա յես: Հենց այդ ուղիներից սիրտս ե՛լ ավելի ցավել սկսեց նրանց համար: Վոր Ձրմիդի գործին վկա գրվեցի, յեզդիներն ելի իրենց բամբասանքի ճամբան սկսել եյին սկզբից, իսկ Ձմիդի մայրն ու քույրը, նրանց հետ և Ձարեն (դու նրա ամուսնուն ճանաչում ես չե՞, Ձմիդի հովիվ ընկերն է, անունը Համգո). — Համիկին հավանության նշան արեց. — Ձմիդի մայրը, քույրը և Ձարեն իմ արածի մասին հիացմունքով եյին խոսել մի քանի հայ

կանանց մոտ: Արդեն զգացվում եր, վոր աղայից յերես եյին թեքել ու կրելով մեր պայմանների ազդեցութունն ել, ատելությամբ եյին լցվել դեպի նա և սպասում եյին դատին, իսկ այդ դատը, վերջապես յեղավ: Դու դատարանում լինեյիր, Համիկ, վորքա՞ն, վորքա՞ն կուրախանայիր: Արամն այնտեղ եր: Նա ուրախությունից իր տեղում հանգիստ նստել չեր կարողանում: Յերբ դատարանն ինձ կանչեց վորպես վկայի, այսպես սկսեցի. «Առաջին անգամը չե, ասացի, վոր Նադոն դրան ծեծում է: Ծեծել է միշտ, ինչպես վոր միշտ իր վարձկան յեզդիներին է ծեծել: Այո՛, ասացի, — յեզդի ժողովուրդը նրա աչքին դեռես հոտի յե հավասար, լուրդ ու անապատամբ: Մեր դատարանը պետք է ցույց տա նրան, վոր բատրակների հովիվների դավրանն¹ է հիմա: Իսկ այս անհերկա յեմ յեղել, և բոլոր յեզդիներն ել դիտեն, վոր դարնանը քաղաքացի Նադոն խոտացավ վեց դառ տալ Ձմիդին հովության վարձ, բայց չորս դառ է ամել, իսկ յերբ Ձրմիդը պահանջել է իր լրիվ վարձը, նա, ըստ իրեն հին սովորության, վորին դեռ կառչած է, այդպես ծեծել է Ձմիդին: Վորպես տեղյակ այդ գործին, ասացի, խնդրում եմ խիտ լինել: Յես հավատում եմ, ասացի, վոր խորհրդային դատարանը խիտ կլինի»: Սոսեյուց հետո, յերբ Ձմիդի դեմքին նայեցի, նա ճնշ-

¹ Դավրանն և — մամանակն և:

վեց իմ առաջ ու դեմքի զղջումի արտահայտութեամբ գլուխը կախեց։ Սրտումս առաջացավ մի վառ զգացմունք, յես սիրեցի այնպես, ինչպես սիրել եյի մի տարի սրանից առաջ, յերբ նշանվեցինք... Յերբ դուրս յեկանք դատարանից, նա ամանչում եր յերեսիս նայել։ Խուսափելով մեր մոտիկութունից, նա առաջ անցավ մեր շարքից ու առաջ-առաջ գլուխ յեկավ։ Անգուսպ խինդն եր յեռում նրա սրտում։ Յես այդ նկատեցի այն ժամանակ, յերբ դատավորն հայտարարեց, վոր Նադոն տուգանվում է յերեքհարյուր ռուբլով։ Ջմչիդն այդ խոսքերը լսելիս՝ հրճվանքից անհանգիստ շարժումներ եր անում։ Նա ուրախ եր, բայց նրա դեմքի վրա կարելի յեր կարդալ նրա հոգում անսահման հուզմունք։ Յեվ ուրախ եր նա, և հարկադրված մտածելու ինչ վոր բանի մասին...

Հետեյալ օրը, յերբ յերեկոյան տուն գրնացի, զարմանքս շատ յեղավ, վոր Ջմչիդի մօրը՝ Փարիշանին, Զինեյին ու Զարեյին մեր տանը, մօրս կողքին նստած տեսա։ Յերբ ներս մտա, նրանք կարծես քաշվեցին ինձանից ու բոլորով միասին վտարի կանգնեցին։ Զիմացա, թե մենք ինչպես խոսեցինք իրար հետ։ Հենց խոսելու առաջին րոպեյին զգացի, վոր նրանց վերաբերմունքը փոխվել եր։ Անկեղծ, մտերմական զգացմունքներ եյին արտահայտում նրանք ինձ հետ խոսելիս։

«Նստի՛ր լաո, դուրբան քեզ», — այս խոս-

քերով դիմեց ինձ Փարիշանն առաջին անգամ։ Զինեն ելի ամաչկոտ գլուխը չեր բարձրացնում, իսկ Զարեն միշտ նայում եր ինձ ու ժպտում։ Յես ել չափից շատ ուրախ եյի...

Յերբ նրանք գնացին, մայրս պատմեց ինձ, վոր Ջմչիդն եր նրանց ուղարկել մեր տունը։ Դատարանից յերբ վերադարձել եր նա, հուզմունքից լաց եր յեղել ու հետո ստիպել մօրն ու բրոջը, վոր դան մեզ մոտ։

— Ջմչիդը շատ է տանջվում քեզ համար, բարխո ջան¹, ախոսս է նա, լաո, չթողնենք, վոր մեր նամուսը շանը նետվի, — համոզում եր մայրս գլուխս շոյելով։

— Նա յե իմ փեսան, ասում է, Խաջե, ի՞նչ ել ուզում է լինի, դու պետք է մեր պատվին դեմ չգնաս։ Յես ամաչեցի մօրս պատասխանել, ծիծաղեցի ու կախեցի գլուխս։

Այդ յերեկո մայրս ինձ գոռով Ջմչիդենց տունը տարավ։ Յես ճնշվում եյի, Ջմչիդի մոտ գնալ չեյի ուզում ու շատ ել կարմրեցի յերբ նրանց տունը մտանք։ Բայց Ջմչիդն ավելի շատ շփոթվեց։ Նրա կարմիր, սարեցի հովվի այտերը հալված մետաղի գույն ստացան։ Նա խուսափում եր մօրս ու իմ հայացքան։ Ամենից առաջ յես զրույց սկսեցի Զինեյից։ Ամենից առաջ յես զրույց սկսեցի Զինեյի հետ մեր մասին, մեր ժողովների մասին, կոմսոմոլի մասին։ Զինեն խելոք գառան նման լսում եր ինձ, յերբեմն ել միտքն ուրիշ բանով զբաղված։ Իսկ Ջմչիդը լուռ եր, նա գերի

¹ Գառնուկ ջան — փաղաքշահան խոսք է

— Ուրեմն դու Զմշիդի հետ ամուսնանալու յես, չե՞, քանի վոր վերականգնացել ե ձեր սերը...

Խաջեն ծիծաղելով Հասմիկի ուսին խփեց ու անպատասխան թողեց նրա հարցը:

— Իսկ Մուշեղին ի՞նչ պատասխանեցիր, ելի հարցրեց Հասմիկը:— Խաջեն լուռ եր:

— Իսկապես Խաջե, հետաքրքիր ե, կըրկնեց Հասմիկը: Այս անգամ մի քանի վայրկյանի մտահոգ լուրթյունից հետո Խաջեն պատասխանեց:

— Հասմիկ, չե՞ վոր յես միշտ նրան ել, քեզ ել ասել եմ, վոր դեն նետի իր այդ մտքերը, մոռանա, յես աչքքան ել սերլի-մերի գերի չեմ, վոր նպատակս, աշխատանքս մոռանամ, ինձ այսպես եր հարկավոր վարվել...:

— Բայց Մուշեղը, կարծես հուսով ե, Խաջե:

— Դու ասա՛ նրան, Հասմիկ ջա՛ն, համոզիր, վոր աշխատի, գործ անի անհարկավոր թեթևությունը թողնի, ինչ աննպատակ ջահելություն ե անում, ի՞նչ ե հարկավոր, ախար նա գիտի, վոր յես ուրիշի յեմ սիր...

— Լա՛վ, Խաջե ջան, կխոսեմ:

— Դեռ առաջին անգամ, յերր նա այդ մասին ասաց ինձ, յես խնդրեցի, վոր ել չկըրկնի, բայց մոտիկ ընկերներ եյինք, հանդիպում, խոսում եյինք և նա չուզեց մոռանալ, բայց հիմա պետք ե վոր թողնի, թողնի իր «սե-

րը-մերը»,— յես դեռ թնչքա՛ն, դեռ ինչքա՛ն ունեմ կատարելու...:

— Անհոգ յեղի՛ր Խաջե, կասեմ յես նրան այդ բոլորը:

Բաժանվելիս կարծես նոր եյին նրանք իրար տեսնում, իրար ձեռք բռնած լուռ կանգնած եյին յերկար: Վերջին անգամ մեկ ել իրար աչքերի մեջ նայելով ժպտացին ու հեռացան իրարից:

Մի անգամ ել Հասմիկը թեքվեց Խաջեյին նայելու. նա գլուխը կախ՝ արագ-արագ գնում եր:

15

Արևը դեռ չեր մտել: Նրա շողերը խաղում եյին դպրոցի քարե գորշ պատերի վրա: Մեղմ քամին սվսվում եր, գարնան մոտալուտ լինելն զգացվում եր:

Զինեն ու Խաջեն դուրս յեկան խրճիթ-ընթերցարանից: Յերկու ժամ եր, ինչ կոմսոմոլի ժողովումն եյին նրանք: Մեղմ հողմը շաշյունով խփում եր Զինեյի բաց, անզնգլիկ ճակատին, չարժում նրա մանրահյուս սև գիսակները: Դպրոցի դուռը հասնելով, մի քանի րոպե սպասեցին նրանք, մինչև Զմշիդը դուրս յեկավ, մի գիրք ու տետրակներ թևի տակը դրած:

Նա լիկկայան եր գնում:
Յերր դուրս յեկավ նա, ժպտացին յերեքով ել ու սկսեցին քայլել: Այո՛, ժպտում եյին,

միշտ եյին ժպտում նրանք, շատ եյին ուրախ... Գարնանամուտ եր: Մարտ ամիսը: Գարունն սկսվել էր նաև քուրդ հովիտների ու հովվուհիների մեջ և այդ գարնան ծիծեռնակներից եյին քայլող յեռյակի անդամները՝ խաջեն, Զմշիդն ու Զինեն: Փողոցում մեղմ քամին չնկշկում էր, հալված ձյունը չփչվում նրանց վոտքերի տակ...

Փոխանակ տուն գնալու, թեքեցին նրանք իրենց ճանապարհը մի այլ փողոցով: Գնում եյին նրանք դանդաղաքայլ ու զրուցում: Գրնում եյին և աննկատելիորեն մոտեցան Նադոյի տանը: Առաջինը խաջեն նկատեց Նադոյին ու ծերուկ խուրդին դռանը կանգնած: Նրանք զրուցում եյին՝ յերգում հազար ագամ յերգած յերգը. «Դավրանը վատ դավրան է, դունյան խըրար է յեղել, մեծամեծ մարդիկ պատիվ չունեն»:

Զայնեն կանգնել էր նրանց առաջ հլու գերու նման: Պլիկներն ու գնդլիկները ծածկել եյին նրա ճակատը: Կարմիր, դեղին, կապույտ ու գույնզգույն հուլունքները կախվել եյին պարանոցից, իսկ դարաֆիրը հեռվից յերևում էր նրա քթի տակ:

Աղան ու խուրդն յերբ նկատեցին քայլող յեռյակին, վոր հեգնական ծիծաղով իրենց եր նայում, մտան տունը, փնթփնթալով, հայհոյելով աշխարհին:

Խաջեն ու Զմշիդը լսելի ձայնով ծիծաղեցին, իսկ Զինեն ժպիտը յերեսին արագ քայլերով տունը մտնող Զայնեյին եր նայում անձայն ծիծաղով:

Արբեն տուն եյին վերադառնում նրանք, յերբ աղայի կնոջը հանդիպեցին, վոր փողոցով դեմ ու դեմ դեպի նրանց եր գալիս: Խանումը նկատելով խաջեյին, վոր ուղիղ իրեն եր նայում, արագացրեց իր քայլերը, նրանցից ավելի շուտ խուսափելու համար:

— Բարո՛ւ յեկար, խանը՛մ, — դիմեց նրան խաջեն այն կծու հեգնությամբ, վորով նա յեր Սայրեյի՝ խաջեյի մոր հետ խոսում Արագածի բարձրունքներում յեղած ժամանակ, յերբ դուրս եր անում նրան որայից:

Խանումը խեթ-խեթ նայեց խաջեյին, փնթփնթաց, ու «կյալրե խուլի բա» — բռռերը մեքենայորեն արտասանելով՝ արագ հեռացավ: Նրա յեռեից յերեքով ել բարձրաձայն ծիծաղում եյին ու արհամարանքով նրան նայում, յերբ փախչելու չափ արագ գնում եր նա:

«Յերեք հարյուր ուրլի տվեց հա՞, տասնուհինգ վոչխա՞ր» — հարցնում եր խաջեն ինքն իրեն:

Քամին սուլում, չնկշկում, սարսուցնում եր կիսահալ բլուրեղ ձյունը:

Յերեկոյանանում եր: Մարտի գարնանամուտ յերեկոներից եր:

Կրկին վերհիշելով իր անցած ամբողջ ճա-
նապարհը, իր զրկանքների, անարգվելու, պաշ-
քարի և հաղթելու պատմությունը, Խաջեն
բարձր ձայնով արտասանեց. ՇԱՐՈՒՆԱԿԻՐ
ԲՈ ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ ՅԵՎ ԹՈՂ ՄԱՐԴԻԿ ԽՈՍԵՆ,
ԽՆՁ ԿՈՒՋԵՆ:— Հետաքրքրվող հայացքով նը-
րան նայեցին Ջմչիդն ու Ջինեն:

Նա մտածում էր:

Տուն վերադարձան նրանք, փորպես մար-
տից վերադարձող, թշնամուն հաղթած ռազ-
միկներ:

Յեվ նրանք առաջիններն էին, վոր փոշ-
խարային հնադանդությունից յեղնելով, մար-
տական հանդգնությամբ էին համակվել:

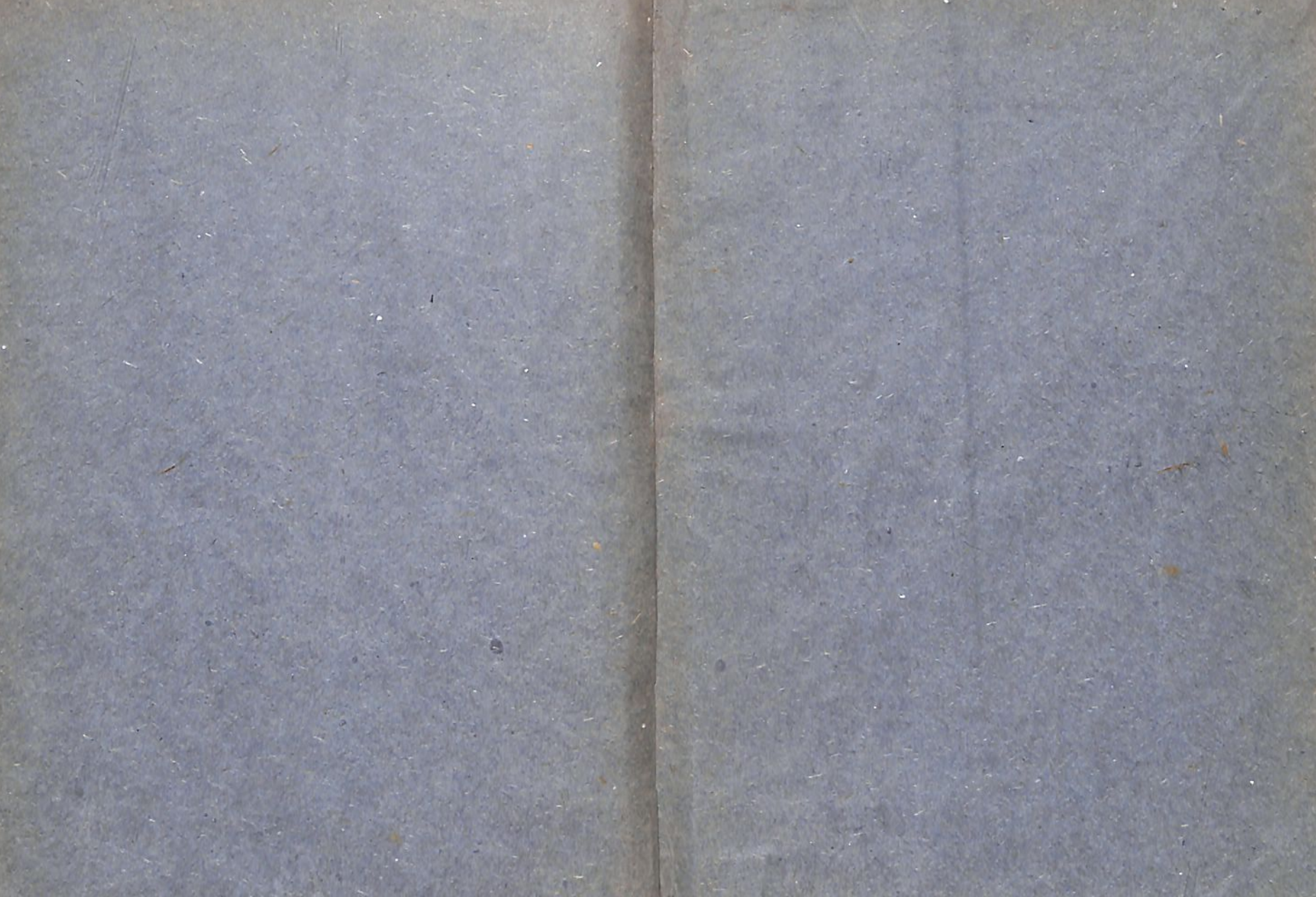
Գարնանամուտ անդորր յերեկո յեր, այն-
պես հանգիստ ու խաղաղ, ինչպես Ջմչիդի ըզ-
գացմունքներն հանգստացել ու խաղաղել էին:
Խաղաղել էին Ջմչիդի հոգեմաշ մտածումնե-
րը. բայց նրա սրտում արդեն լալի էր տալիս
թշնամանքի, ատելության առաջին ալիքը:

Գարնանամուտ անդորր յերեկո յեր...

1931 թ.

ՅԵՐԵՎԱՆ

60752